

ПРОТ. ПЕТРО ВІДОН

СФІДИ

ЛІТСБУРГ
1952

WITHDRAWN AND SOLD BY
ST. 25 PRINCE CHARLES DR. INSTITUTE
651 TORONTO, ONT. CANADA
TORONTO M5A 3K6 ONTARIO

о. Прот. ПЕТРО БІЛОН.

Домашня бібліотека
Марії і Григорія
Романенко. Торонто

СПОГАДИ

Домашня бібліотека
Марії і Григорія
Романенко. Торонто

ЧАСТИНА ПЕРША.

Обкладинка — М. Битинський

Присвячую дорогій дружині Клавдії.

П Е Р Е Д М О В А .

Мої спогади обмежені й я не беру на себе завдання дати повну й всеохоплюючу картину українського визвольного руху, однак, всюди й у всьому, де мені довелося брати участь, я старався передати точно всі події, маючи на думці допомогти й тим, хто буде пізніше укладати історію цього великого переломового періоду в житті України.

Всякі мемуари зв'язані з певною індивідуальністю, і для належної оцінки їх велику роль відіграє й особа автора. Маючи це на увазі й бажаючи, головню, в'яснити мотив свого зв'язку з релігійним рухом, я дозволив собі пірнути у споми-ни своєї далекої молодости, щоб було ясно кожному, чому й як дійшло до того, що я зв'язав себе нерозлучно з Українською Православною Церквою, щоб стати повним слугою свого народу.

о. Прот. Петро Білон.

МІСТО ВАСИЛЬКІВ. — МОЇ БАТЬКИ.

ПЕРШ, ніж говорити про себе, як автора цих спогадів, я вважаю потрібним умістити тут пару рядків про місто Васильків, де родивсь, жили і вмирали мої діди, батько й мати, та де народився й провів багато прекрасного молодечого часу й я сам.

Місто Васильків знаходиться у 30 верстах від нашого золотоверхого Київа. Це місто (Василів — Васильків) засноване біля 981 р., воно бере свою назву від св. князя Володимира, якому при хрещенні було дано ім'я Василій та в честь якого й було побудовано й названо саме місто. Це місто було одним з адміністративних і культурних центрів княжої Держави. В цьому ж місті Василькові, як твердять деякі історики, як наприклад: Годубинський, Томашівський і Дмитро Дорошенко, кн. Володимир охрестився 987 р., потай від народу, бо хотів був виявити народові своє хрещення як довершений факт. В Василькові кн. Володимир деякий час проживав з родиною. В самім Василькові та його околицях збереглись аж до наших часів великі вали-окопи, які малиб свідчити, що там у нашу сиву й славу давнину не раз відбувалися великі баталії з нашими тодішніми ворогами. Історики оповідають, що під час однієї битви з печенігами кн. Володимир змушений був ховатися під одним мостом, звідки керував боем своїх дружин. Там же він молив Бога послати йому перемогу, даючи обітницю Господеві побудувати біля мосту храм Божий. Князь переміг печенігів і незадовго потім побудував храм Прображення Господнього.

Друга народня легенда, що мені доводилось чути від наших людей, оповідає, як один із синів князя Володимира, купаючись, утопився в місцевій річці, а княгиня-мати ходила понад річкою й, побиваючись за втраченим сином, стогнала, тому, мовляв, і річка назвалась "Стогною," а пізніше змінили її на Стугну.

Місто Васильків, колись знане й багате місто, тепер вбоге й майже забуте. Але він і досі славний небуденною минувиною. В ньому народився Преподобний Теодосій Печерський, пізніше Ігумен Києво-Печерської Лаври. Збереглись устні перекази у мешканців Василькова, що, приїжджаючи не раз з Києва до свого родинного міста, Преп. Теодосій викопав коло хати своїх батьків криницю. Над нею пізніше була розбудована маленька дерев'яна капличка, що збереглась аж до часів революції 1917 р. Васильків ще відзначається тим, що в ньому

перебували декабристи. На початку грудня 1825 р., під час повстання Чернігівського полку Сергій Муравйов-Апостол, визначий декабрист, прибув до Василькова і своєю патхенною промовою запалив війська, що там перебували, а в кінці грудня того ж року з шістьма ротами Чернігівського полку виступив він на Васильків та на Білу Церкву з метою визволити всі славянські племена від царського московського самовластя, та щоб об'єднати всі славянські землі федеративним союзом, так щоб кожна держава була самостійна. Однак славним декабристам не пощастило здійснити свої мрії. Царський уряд жорстоко розправився з повстанцями.

Пишався славний Васильків ще й тим, що через нього пераз і не два переїжджав і зупинявся на відпочинок на тодішніх поштових станціях наш великий поет Тарас Шевченко. Між іншим поштова станція, де відпочивав Тарас Шевченко, стояла недалеко від нашої хати.

Ці подорожі Т. Шевченка через місто Васильків мали для нього велике значення. Т. Шевченко залишав свої поезії деяким нашим громадянам, а вони потім роздавали їх своїм близьким знайомим. В ті часи ніхто не мав Кобзаря, та й неможливо було його дістати, але поезії Т. Шевченка ходили в рукописах по руках. Пригадую (це було десь в 1891 р), до моїх рук потрапили заборонені вірші Шевченка. Я їх переписав і передав іншим хлопцям. Все це робили ми, звичайно, таємно.

Хоч Васильків, безперечно, належить до історичних міст на Україні і певно багатий у пам'яті нашої минушини, археологи, на жаль, не зацікавились цією старовиною й не перевели розкопок. Наш чарівний, славний, княжий, гордий і невідданий град Васильків дав в 1917 і 1918 р. сотки козаків армії У. Н. Р. Він дав 13 старшин, серед них мушу згадати хороброго сотника Леоніда Клименка, славного золотоустого бесідника.

Л. Клименко, як представник Українського Червоного Хреста в Словаччині, прибув в 1940 р. до ЗДА на запитання Централі Української Чорноморської Січі, з тою ціллю, щоби зібрати стару одягу, бандажі й ліки для скитальців, які опинилися в Словаччині. В великих містах Л. К—ко виголошував блискучі відчити про боротьбу на наших землях та про життя наших скитальців, що опинилися в Словаччині. Присутні слухали годинами з запертим духом його відчити. Та суспільство, на жаль, поставилось холодно до закликів Л. К—ка, і він мало зібрав в ЗДА одягу, бандажів й ліків. Виїхав він розчарований і з дороги писав мені, що у нього мало надії на поміч Америки і

треба буде працювати в Словаччині на власні сили й засоби. В 1946 р. Л. Клименка вбито в Австрії. Є згоди, що вбили його московські кати.

Як і в багатьох містах України, у Василькові жило багато жидів, і, як звичайно, вся торгівля була в їх руках. Мовою міщан Василькова була мова українська, яку добре знали і всі жиди і без будь яких упереджень уживали її, як у торговельних справах, так і в приватніх розмовах з нашими людьми.

Таким я знав Васильків аж до часу опанування його більшовиками в 1920 році. З того часу минуло вже тридцять літ, і за цей час я довідався з листів моєї сестри, що Васильків більшовики дуже розбудували, потворили шкіряні фабрики і провели залізницю аж до самого міста.

* * *

Мій прадід (а його імени я, на жаль, не пам'ятаю), мав прізвище Білан-Біланенко. З принагідних родинних розмов про "хроніку Білонів," я довідався, що на початку він був на Запорозькій Січі з одним прізвищем Білан, а це вже там йому додали ще Біланенко. Щось більшого про нього сказати не можу, бо й не знаю нічого достовірного.

Мій дід Петро звався ще Білан-Біланенко, але по війні з Наполеоном у 1812 р. він опинився аж у Франції. Там він прожив деякий час, а коли повернувся на батьківщину, став називатись уже Білоном. Що спонукало його до такого скорочення, мені так й не пощастило довідатись. Правдоподібно, тут могли бути якісь політичні мотиви за тих "самодержавних" часів "победоносної Росії," та безвиглядне політичне положення нашого Краю. Повернувшись до Василькова і одружившись там же, у Василькові, дід мій дістав посаду в місцевій державній скарбниці. Десь у 1870 р. дід і бабуся померли й поховані були у своїому садку.

Батько мій звався Павло Петрович Білон, а мати Ганна Маркарівна з дому Пелех. Вона не раз своїми добрими порадами допомагала батькові в його відповідальній праці. Міщане прозивали її мудрою жінкою. Ще з молодечих літ батько посвятив себе громадській роботі, виявивши небуденні здібності організатора і господаря. Доказом цього може послужити й те, що вже в молодечих літах він був вибраний спочатку на голову Міщанської управи, а пізніше на голову міста Василькова (ситі мейор). Цей пост він займав на протязі 25 років. Про українську національну свідомість моїх батьків можна сказати не більше й не менше, скільки взагалі можна сказати й про все укра-

їнське міщанство тих безглузких "Валуєвських часів;" і "Столипинських реакцій." Але коли я, перевів "ревізію" громадської праці моїх батьків, то з перспективи багатьох десятків літ, побачив, що конечна сума тієї праці є немала; і це сповняє моє серце великою радістю й національною гордістю. Не місце тут, у моїх споминах перелічувати всі майже щоденні подробиці довгих літ тієї праці моїх родичів, але деякі моменти дозволю собі відмітити.

Павло Петрович Білон в уніформі міського голови.
Батько о. П. Білона.

Мої батьки, як і весь український нарід тих часів, були дуже побожні й гостинні. Всі празники й свята, установлені Христовою Церквою, проводились у нашому домі з усією строгістю церковних приписів та вікових народніх традицій. Зрозумі-

міло, що з найбільшою побожністю й урочистістю відбувались свята Різдва й Світлого Христового Воскресіння. Тоді з'їжджалась вся наша велика родина і радісно й весело провадили ці свята. Пригадую — на Великдень мати звичайно розсилала бідним людям, а часом й ґрештантам до тюрми паски і крашанки. Через те для неї було свято більш величавим, бо вона сповнила християнський обов'язок. На Новий Рік, на Великдень і на іменини моїх батьків до нашої хати збиралось надзвичайно багато гостей. Між ними були дворяни і міщани, всі міські вищі службовці різних установ; приходили навіть і жиди. В день іменини завжди уряджувався у нас бал з музикою. Ї ось на таких святочних зібраннях мені доводилось не раз чути, як мій батько обороняв наших людей перед різними напастями "власть їмущих." А напастей тих, як і на кожній займанщині, ніколи не бракувало. Напастувались за незнання чи не розуміння поліційних, адміністративних чи податкових приписів та постанов селяни, за порушення тих же принципів і постанов — міщани-християни й навіть жиди. Всіх їх боронив мій батько і ніби однаково, але я, будучи тоді ще підлітком-юнаком, часто ловив у тонах оборони мого батька "голос рідної крові" . . . Це були ледве помітні політичні дрібниці, які я лише далеко пізніше, зібрав до купи, в одно ціле — і зрозумів їх тенденцію. Було це тоді, коли мої батьки продали старий будинок з п'ятьма крамницями, і побудували нову хату, а при ній був чудовий сад з віковими липовими деревами. Побудувавши хату, батьки, — як то в нас водилось, — задумали справити "новосілля," це значить — запросити гостей на нове поселення, на нову оселю. Щоб надати більшій урочистості такій небуденній події, а може й для того, щоб моїм батькам зробити приємність, місцева молодь з участю моєї старшої сестри Олімпіяди задумала дати театральну виставу, і то обов'язково української п'єси. Та то були часи — 1891 рік, коли не тільки українські п'єси, а навіть українська мова, взагалі, були закуті в кайдани московського самодержавія. А особливо це було дошкульним у малих містах, де кожний один одного знав; де про чиїсь іменини, чи уродини, відбуті святочно, бодай у тісному гурті знайомих та рідні, на другий день знало вже ціле місто. Там майже самодержавним паном усього адміністративного й політичного життя був ісправник, щось у роді повітового комісара поліції на заході, тільки з ширшою адміністративною повновастію. Ї ось, до цього пана ісправника і вдався мій батько за дозволом на виставу аматорським гуртком малоросійської п'єси "Бурсаки."

По довгих та нудних ваганнях пан ісправник дозволив, але з обов'язковим дочепленням "Бурсаків,"—російського водевілю. В самій виставі взяли участь, окрім моєї старшої сестри, її ровесниці-товаришки і вчителі місцевої гімназії. На мене, молодого хлопця, поклали обов'язки суфльора. Сама вистава випала надзвичайно гарно; а до того гості вперше у своєму житті побачили театр рідною мовою і були зворушені. Молодь, підбадьорена першим успіхом і похвалою присутніх на виставі громадян, скоро зорганізувалась уже в постійний аматорський гурток, і ставила в домі "Тверезости" різні побутові п'єси. Всі складні обов'язки щодо вистав були покладені на мене.

В нашій хаті розмовляли рідною мовою, але та мова була перемішана російськими словами. В хаті у нас завжди лунала й українська пісня. Улюбленою піснею моєї матері і нас, дітей, була: "Ой ізза гори та буйний вітер віє." Оповідали мені, що цю пісню завжди співав Тарас Шевченко.

Для теперішнього нашого покоління, що не знає тих часів, требаб написати цілі томи, щоб воно штовпні оцінило працю "незнаних плугаторів" українських облогів та перелогів тієї доби. І тому, згадуючи тепер працю на тих облогах та перелогах моїх батьків, я схиляю своє старече чоло перед їх тінями.

Закінчуючи ці коротенькі рядки — спомини про моїх батьків, я мушу доповнити їх ще одним чоловіколюбним образом: Як я вже вище згадував, у Василькові було дуже багато жидів, яким царська Росія час-від-часу улаштовувала погроми. І ось, під час одного з тих погромів у Василькові мої батьки не лише помагали жидам усякими способами, а навіть, ризикуючи наразити себе на дуже великі прикрости, переховували жидів у нашій хаті. За це й жиди любили й шанували їх дуже. В день жидівських свят "Пасхи" і "Гамонового вуха," приходили до нас жидівки з мацою, фаршированою рибою та всякими солодощами. Особливо пам'ятаю одну родину Хаїма Вороновицького, що її мої батьки врятували під час погромів. Родина ця була музикальна і мала свою оркестру з восьми душ. Коли, бувало, у нас назбирається більше гостей, зараз же з'являється оркестра Вороновицького, і тоді розпочинається справжній бал. У цього ж Хаїма Вороновицького був наймолодший син Мойсей, мій ровесник і товариш. Він гарно грав на чельо. Щодня, бувало, приходив він до нас, їв разом зі мною солонину і, взагалі, все "консерне." Я знайомив Мойсея з наукою Христа, з Його Божественною всесвітньою ідеєю. І наука моя не пішла намарно. По закінченні консерваторії Мойсей прийняв православну віру.

Мої молодечі літа. Київ. Моя рідна батьківська.

Своє дитинство й першу половину юнацьких літ я прожив під опікою моїх, глибоко-релігійних, батьків. З ними щонеділі та в інші святочні дні вставав рано і йшов до церкви на Богослуження. Цих днів я не забуду до смерті! Вони бо лягли в основу моєї глибокої віри в Господа Бога, в Його єдину Правду на нашій грішній землі. Вони покликали мене до священослужіння, в ньому єдиному я знайшов дорогу мого життя. Не можу промовчати про один із тяжких, а в своєму результаті світлих моментів нашого родинного життя. Захорувала мати. Довго тривала ї складна недуга. Всі місцеві лікарі відмовились лікувати. Тоді батько закликав з Києва цайкрацного лікаря-професора.

Ганна Макарівна Білон.
Мати о. П. Білона.

Після лікарського консіліюму професор на прощання сказав батькові коротко: "Ваша дружина незабаром помре, будьте готові до цього." Така страшна вістка нас, дітей, надзвичайно збентежила, але батько, бачивши наше хвилювання, сказав до нас: "Діти! Надійтесь на Бога! Моліться за маму!" Саме в ті дні в Чернигові урочисто весь край святкував відкриття мощів українського святого, архієпископа Теодосія Чернигівського. Ми надіслали до Чернигова телеграму й просили відслужити біля мощів Святителя молебінь і надіслати образок того Святителя. По одержанні образка, ми в найближчу неділю пішли до парафіяльної церкви, і перед образом св. Теодосія наш парох відправив молебінь до святителя за здоров'я нашої матері. Під час молебня ми гаряче молились, плакали й просили св. чудотворця Теодосія, щоб виблагав у Господа Бога полекшення для нашої матері. Ми дали обітницю, що

як виздоровіє мати, то поїдемо до Чернигова поклонитись свя-
тим мощам святителя і подякувати за його молитви. По мо-
лебні ми принесли образ святителя до нашої хати. Хора мати
помолилась перед ним, поцілувала, а далі поклала його собі на
груди. І тут сталося чудо: після довгої, тяжкої, незліченної хво-
роби мати незабаром одужала. Лікарі мусіли признати те чудо
й сказати: "Так, то справді сталось чудо!" Згодом ми з матір'ю
поїхали до Чернигова поклонитись мощам угодника Божого,
архиєпископа Теодосія. Сповнені розкошами матері—весни та
вдячності ласкам святителя, плали ми на кораблі Дніпровими
водами, а пізніше по річці Десні до Чернигова. Чудовий наш
батько-Дніпро, розкішна оживлена природа його прекрасних
берегів. Блакить українського неба, повні груди радості даро-
ваного нам здоров'я . . . Хто зможе описати все те?! Але на річ-
ці Десні ми мали деякі прикрі пригоди. Через посуху в річці
було мало води, і наш пароплав не раз трапляв на мілну, і го-
динами вистоював. Та всеж ми доїхали до Чернигова. Ось ми,
нарешті, в Соборі святителя на колінах біля його мощей. Від-
правили вдячний молебень, а потім мали ніч відпочинку. І в ту
ніч приснився мені святитель Теодосій. Переді мною стояв у
повному облаченні архиєрей і з такою лагідною святою усміш-
кою, що нею усміхаються лише угодники Божі! І цього образа
я також ніколи не забуду.

Мої батьки мали нас 12 дітей. Із них четверо померло, а за-
лишилось живими чотирьох хлопців і чотирьох дівчат. Стар-
ший брат, Михайло, був учителем двохкласової школи в Ялті.
Помимо обов'язків у школі, він займався і культурно-громад-
ськими справами — організував мішаний хор і ставив дещо з
опери, а у вільні часи працював в Мійській Управі. Михайло,
м. і., був надзвичайно подібний до царя Миколи II, і, живучи в
Ялті, куди приїздив щороку цар Микола з родиною, мав через
ту подібність не раз клопоти. Іноді на вулицях громадяне міста
дивлячись на брата лякалися і здивувалися, бо були певні, що
бачуть перед собою самого царя Миколу. З приводу таких зу-
стрічей було багато й сміху. В молодості своїй Михайло захо-
плювався фотографіями і мав декілька камер, займався також
різьбою на дереві, музикою, грою на скрипці і малярством.
Його морські пейзажі були гарні. Пізніше Михайло переїхав до
Одеси, де був господарем Банку.

Брат, Микола, учився в Москві в Строганівській художній
школі і по закінченні її був учителем у Сосницькій гімназії, а

за часів Радянської України переїхав до рідного міста і там разом з дружиною учителювали в гімназії. Під час другої світової війни Михайло і Микола померли, тільки не відомо, чи своєю смертю.

Наймолодший брат, Кость, був ротмістром російського кавалерійського полку, а за часів Української Держави служив в охороні Головного Отамана. Пізніше став державним інспектором якоїсь військової частини.

Коли большевики впади на Польщу в 1939 р., то брата Костю покликали до польської кінної частини і під час боїв він потрапив до большевицького полону. На початку відвезли його, разом з іншими, на Харківщину, пізніше ж большевики розстріляли полонених офіцерів; з ними загинув і мій брат.

Старша моя сестра, Дарія, вийшла заміж за дідиця Парфенія Санака, сина бувшого кріпака, що мав маєток яких 400 десятин на Васильківщині. Хоч в господарстві було всякого добра подостатком, та життя її було нещасливе, бо чоловік її мав дикий характер. При передчасних родах шостої дитини, сестра померла. Коли ж большевики відібрали у П. Санака всю землю, а його вигнали з хати, тоді П. Салак, як мені писали з краю, кинувся з горя в криницю і загинув.

Сестра, Олімпіяда, служила в Київській Міській Управі і була під керівництвом юрист-консульта Андрія Яковліва, що пізніше був амбасадором УНР в Бельгії. Вийшовши заміж за полк. Олексія Торічєва була в подружньому житті надзвичайно щаслива. Жили вони, як голуби, обоє ідейні, і в своєму житті старались жити для бляжніх. Олімпіяда мала добре серце і завжди допомагала потребуючим. За часів большевицького панування, вона ділилась, як мене інформували, останнім кусником хліба з іншими. У Василькові з давніх часів жив Степан Антепович, який був Предсідателем Мирових Суддів. Це була надзвичайно популярна особа. Його рівняли з мудрим Соломоном. Я пригадую ще в 1900 р. Антепович розмовляв в суді з селянами виключно українською мовою. Він належав до групи проф. М. Грушевського, і в його історії України знаходиться фотозвмкка, на якій є Грушевський, Винниченко, С. Антепович і інші політичні лідери. В часи голоду на Україні, старенький Антепович, якому було вже поперх 75 років, лежав у ліжку хорий. Жив він недалеко нашої хати, і сестра, Олімпіяда, ходила до нього щодня і рятувала його життя, носила страву, щоб не вмер з голоду.

Маруся, хоч вийшла заміж за москаля Івана Ярцева, одначе

то була досить трудолюбива людина, чесна. Служив він в Південно-Західнім Управлінні Залізних доріг, а за большевиків бідував.

Наймоłodша сестра, Наталка, по закінченні гімназії служила в Київській Міській Управі, брала лекції співу і десь в 1921 р., коли я вже був в Польщі, вийшла заміж за інженера. Чи живуть мої сестри і швагри, тяжко сказати. Не маю від них жодних відомостей ще з 1945 р.

* * *

Родичі мої бажали мене бачити священиком, і тому відвезли до Києва, де здобував я науку для вступу до духовної бурси.

В Києві мешкав я на Подолі у мого діда Макара і бабуні Евдокії, батьків моєї матері. Вони мали на Подолі овочеву крамницю. Мій дід і бабуся були люде старенькі й глибоко віруючі. З перших днів мого побуту в них познайомили мене з усіма святинями нашого святого Києва. Наскільки пригадую, дід давав поважні жертви на церкву, купив великого павука, замовив чотири великі образи олійними фарбами на іконостас, та інше. Молвився рано й увечері перед образами голосно, запаливши перед тим лямпадку.

В Києві була сила церков, і я до багатьох з них вчашав, але найбільше ходив до Братського та Михайлівського монастирів, до Софіївського Собору, де співала капеля славетного диригента Я. Калішевського. Також учашав до славної Києво-Печерської Лаври. Незатерті враження виніс я з величавого Софіївського Собору, що зміщав у собі силу силенню людей і де я слухав воістину божественний спів капелі Калішевського. Веделевське "Покаянне" і "На рїках Вавилонських" у виконанні капелі Калішевського передивались поза межі моєї юнацької уяви. Вийшовши з церкви, я довго залишався під враженням того божественного співу.

Велике й вирост містичне враження зробила на мене Києво-Печерська Лавра. Її велич, багатство й блиск середини, велич відправ, особливо Лаврські напїви, дальні і ближчі печери, де спочиває багато українських угодників Божих, полонили мою душу, так що я постановив вступити до тієї святині назавжди і стати ченцем.

Коли пишу ці стрічки, дізнався я, що в театрі показують советську фільму "Україна в огні." Я пішов побачити ту фільму. Тяжко було мені дивитись, коли перед очима переходить спалена Україна. Все горить, все знищено, все зруйновано воро-

гами. Відступали большевики з України — палили все, що встигли. Історичні будинки, бібліотеки, музеї, школи, церкви — все в руїнах.

Велика Успенська Церква Києво-Печерської Лаври до її руїни.
Праворуч — Лаврська азваниця.

Та ось на фільмі перед очима золотoverхий Київ. Алеж який він бідний і убогий!.. Серце б'ється, в очах сльози. Найкраща вулиця Хрещатик в руїнах. Університет (головний будинок), чудової архітектури цілком спалений. Яюсь не хотілось вірити советським телеграмам, що німці динамітом висадили найбільшу святиню в Києві — Успенський Собор в Лаврі. Але виявилось пізніше, коли прибули до Америки скитальці, які передали слідує: коли насунулась друга світова війна, то Сталін проголосив, щоб при наближенні ворога нищити все. На терені Лаври з'явилися червоноармійці, які потайки щось робили при участі членів комуністичної партії. Як потім виявилось вони заклали міни під історичні будови.

З'явилися німці і міни вибухли, і було знищено церкву Успіння.

Большевикам треба було скасувати історичну святиню українського народу. Їм треба було розбити мури, які були свідками старовинної побожності і стали пам'ятниками самого нат-

хненного із мистецтв української землі.

Загальне враження від Київської Лаври, пишність і декоративність, настільки вражали своєю особливою красою, що спо-

Таж Велика Успенська Церква зруйнована 3. 11. 1941 р.

гади про Лавру залишаються на все життя. Напевно в Росії та й на всім світі нема такої церкви з більш складними скульптурними прикрасами, ніж Лаврський Собор. Кожне вікно має інший орнамент. І кожне з них — особливий шедевр. Кольони (стовпи) відрізнялись особливими багатствами малюнків, прикрас, подробиць. Кам'яні цвіти, безхитристі і чаруючі: соняшники, дзвіночки, стокротки переплітаються на стінах і змішуються з класичними мотивами орнаментів.

Лаврська дзвіниця була побудована в 16 віці з трьох поверхів. Перший поверх обхоплений суворими дорійськими кольонами. Другий поверх звужується і кольони його більше складні — йонські. Верхній, самий вузький поверх має розмальовані коринтські кольони. На дзвіниці мається чотирнадцять дзвонів, сім вставлено в 17-тім віці, і всі вони є знамениті. Один з дзвонів подарував наш славний гетьман Мазепа. Ті дзвонарі, що дзвонили, напевно були музикальні чернці, бо під час дзвонення була ціла симфонія. А новий великий дзвін, так званий

“Братський,” мав ваги 64,000 фунтів, і так сильно гудів, що було його чути на десятки кілометрів.

Велике число пам'яток і монументів розкидано по Лаврі. Не зважаючи на мощі у Близьких і Дальших печерах, де лежали тіла спочивших святих печерських угодників Божих св. Української Православної Церкви, в Лаврі було досить інших відомих могил.

Як близькі так і дальші печери побудовані глибоко під землею, і вони тягнуться на декілька миль, а деякі так глибоко викопані, що йдуть під самим Дніпром. Але не цілі печери показують людям, а лише ті, де лежали мощі св. печерських угодників. В деяких печерах є і церкви, де відправляють служби і молебні. В печерах електричного освітлення нема, і кожний богомолець мусить мати запалену свічку і не відступати від прощан, інакше, може заблудитись і мати великий клопіт. Щоб обійти ці печери треба потратити 5–6 годин. В самому Успенському Соборі були могили видатних людей, із них старовинна з пам'ятником князю Острозьському. Але найбільш пам'ятною українському народові під Лаврою Успенського Собору є гробниця київського митрополита Петра Могили.

В самому Соборі було багато річей великої цінности, особливо чудотворний образ Успіння Пресвятої Богородиці, який висів над царськими воротами, і по відправах цей образ спускали до цілювання вірним.

Про цей чудотворний образ і взагалі про будову Печерської Лаври є цікава легенда.

Ще за часів перших київських князів, коли наші нарід цюфно тільки був просвічений Христовою вірою, коли тільки що почала будуватись Христова церква на Україні, Пресв. Богородиця послала до Києва із своєї Атонської гори будівників, щоб збудували церкву в тільки що заснованому Печерському монастирі в імя її Успіння і на благословенство цього монастиря дала їм образ свого Успіння. Ці будівники прибули до Києва до преп. Теодосія Печерського і за його керівництвом збудували в Києво-Печерській Лаврі величну церкву в імя Успіння Пресвятої Богородиці і в ній поставили й чудовий образ Успіння Богоматері, що й до наших часів був благословенством від Божої Матері Києву і всій Україні.

В Успенському Соборі були ще величаві царські ворота з чистого срібла. Взагалі вся Лавра зі своїм Собором була велична, художня, і знищення якої, — неможливо міряти грішми. Це страшна втрата не лише для України, але й для світового ми-

стецтва.

Києво-Печерська Лавра займала великі простори землі, мала багато хуторів. Монахів в Лаврі було приблизно до 1,200 душ.

Співали монахи в Лаврі так чудово, так величаво, як ні в однім монастирі цілого світу.

Щороку сотки тисяч народу приїздило до славної столиці Києва, до київських святинь помолитись, відпочати душею, насолодитись щасливою радістю в молитвах перед чудотворним образом Божої Матері і у гробниць печерських угодників, та налюбуватись чудовою красою Києва.

В дійсности столиця України – Київ – дуже славна! Київ це для українців святе місто!

* * *

Якраз у той час я склав іспит до духовної бурси. Та, на жаль, до неї небув прийнятий, бо “конкурс” був великий і першість мали діти духовних осіб, а я походив із світської родини.

Помимо духовних святинь у Києві були прекрасні театри: опера, драма, симфонічні концерти і незабутньої пам'яті театр М. Садовського, де я перебував усі вільні свої вечірні години. У мене ніколи не виходить з пам'яті п'єса “Жидівка вихрестка” та “Мати наймичка,” – Карпенка-Карого, що їх я бачив у Києві в театрі Бергоньє десь у 1894 році. Там грали такі корифеї української сцени, як: сам автор, М. Заньковецька, М. Садовський, Саксаганський та інші. Не раз любувався я грою геніального артиста М. Кропивницького.

Окрім того, я потрапив в осередок молодих поетів. Сам я ніколи ні єдиного вірша не написав, але під час літературних вечерів я не раз читав поезії присутніх поетів, і вони були вдячні мені, запевняючи мене, що я читав їх твори краще, ніж вони самі.

Серед поетів особливо відзначався многонадійний поет Миськів. Його вірші друкувалися у великих журналах. Він до мене часто заходив і годинами деклямував свої вірші, але, признаюсь, своїми поезіями він іноді мене мучив.

Поети сходились раз на місяць до одної бідної спараліжованої вдови Зинаїди Михайлівни Любочинської, яка теж складала вірші, але слабешкі; в більшості присвячувала вона їх своїм друзям. Між іншим, і мені присвятила декілька віршів.

Зинаїда Михайлівна походила з небагатого княжого роду. В молодості вона закохалась до одного урядовця і виїхала заміж без дозволу батьків. Амбітні батьки відцурались її. Ро-

мантичне життя цієї княжни було нещасливе. Чоловік її незабаром помер, а вона тяжко захворіла і пізніше була спараліжована.

Познайомившись з цією нещасною одинокою жінкою, я відвідував її часто й опікувався нею. Через свою хворобу вона завдавала своїм господарям багато клопоту, і вони не хотіли її тримати у своїх домах. Мені не раз доводилось шукати для неї кімнату. Бувало, місяцями ходиш по Подолу, шукаючи кімнату, та ніхто не хоче брати до себе безпомічну жінку, а тут вимагають звільнити негайно стару кімнату. Я часом доходив до розпуки, і кінець-кінцем примушений був говорити неправду. Вже не згадував про її хворобу, а говорив, що кімната потрібна для одної вдови. Коли ж я привозив ту вдову до нового помешкання, то кожна господиня була так настрашена виглядом нової квартирантки, що відразу віддавала мені завдаток і відмовляла в кімнаті. Мені доводилось годинами умовляти господиню прийняти безпомічну жінку, і нарешті, господиня приймає її на короткий час.

На четвертім році нашого знайомства здоров'я Зинаїди Михайлівни настільки погіршало, що ніхто вже не хотів тримати її в помешканні. Тоді я звернувся з горячим проханням до одної ідейної і широкої громадянки, що жила в селі Копиловці на Полтавщині. Це село належало відомому громадському діячеві і меценатові Євгенові Чикаленкові. Та добряча самарянка відгукнулась і забрала вдову до себе й опікувалась нею. На початку липня 1914 р. перед першою світовою війною я дістав телеграму, що Зинаїда Михайлівна померла. Військове начальство з труднощами мене відпустило на один день, і я поїхав на похорон, щоб віддати цій страдниці, що вивесла з собою таємницю свого хресного життя, — свою останню пошану.

До Зинаїди Михайлівни іноді заходив один з найкращих священиків м. Києва прот. Михаїл Єдлінський¹⁾, настоятель церкви св. Бориса і Гліба, який був професором Духовної Семінарії. Церква ця була на Подолі недалеко Братського Монастиря. Такого ідейного, праведного священика, яким був о. Михайло, рідко можна було зустрінути. При своїй невеликій парафії він збудував дім для старців, притулок для сиріт, і дім для алкоголиків. На Подолі на пристані було багато робітників алкоголиків, й о. М. Є. годинами, а то й днями ходив понад береги Дніпра, розмовляючи з тими робітниками-п'яниця-

1) Про нього визначено священика О. Лотоцький згадує в своїх Спогадах.

ми. Він кланкав їх до свого дому тверезости, й якимсь чудом лікував тих алкоголиків, і вони ставали порядними людьми і добримися християнами. В церкві вони читали Царські часи, Апостола та прислужували священникові. Оповідали мені, коли був в Києві жидівський погром, то о. М. Є. з процесією вийшов на вулиці Подолу, де переважно жили жида, і рятував їх. А жида у свою чергу віддячилися йому тим, що коли комуністи в 1930 р. винищували духівництво, то жида врятували життя о. М. Єдлінського.

Коли бувало о. М. Є. заходив до З. М. Любочинської, то по відході залишав золоту монету пять карбованців. На той час то були великі гроші. Цей праведний священник роздавав скрізь пожертви і робив так, що права рука не знала, що робить ліва.

Родина о. Є—го була досить велика, пять дівчат і син. Обстановка їхнього парафіяльного помешкання була досить убога, та й жили вони, відмовляючи собі во всьому. В його помешканні не можна було грати в карти, а про чарку не було й мови. Бувало ми, молоді, сидемо грати в карти. Несподівано яляється о. М. Є. відбирає карти і починає нам читати лекції. Мусів я брати на себе всю вину, що я ніби приніс карти з дому і запросив панночок до гри.

Пригадую, було у них весілля. Одна з доньок виходила заміж. Я був за дружбу. На весіллі подавали лише воду содову. Та ми дістали десь горівки, пішли в окрему кімнату, та й випили по чарці. До Єдлінських заходили студенти академики, які залицялись до прекрасних панночок, але ні одна з них не вийшла заміж за академика. А причина та, що вони були бідні, і не мали за собою посагу. Як мені оповідала пані матка, то до них заходив Олександр Лотоцький, будучи студентом Духовної Академії. Про нього часто була мова в хаті. — Наскільки о. Михайло був справжньою духовною особою, великим молитовником, праведником, настільки його пані матка явила з себе великий контраст. Вона цікавилася політикою, новими подіями, читала нові книжки, і парафіяльними і гуманітарними справами не цікавилась, і до всього того курила. Це все пригноблювало о. Михайла.

Під кінець мого перебування в Києві я мешкав іще на Печерську в старовинному будинку, побудованому нашим великим Гетьманом Мазепою, що в свій час і проживав у ньому. Сам будинок був страшно занеханий, але в ньому залишились іще всі ті великі пивниці, що з них тунелі вели аж до самого Дніпра. Тут недалеко стояла величава церква Св. Миколи; побу-

дована тим же Гетьманом Мазепою, а там Аскольдова Могила, — найкращий у Києві цвинтар, а ще трохи даліше і наша величава святиня Києво-Печерська Лавра.

Зважаючи на мою молодість у той час, ніхто, мабуть, не здивується, коли скажу, що як Київ, так і життя в ньому мене захоплювали, й я жив, віби в раю.

Святкування 900-літньої річниці Хрещення Русі-України в Києві, 11—18 липня 1888 року.

Не можу я пройти мовчанкою, як то Київ урочисто святкував 900-літній ювілей хрещення Русі-України.

Більше як пів віку минуло Давно відбулась ця незвичайна хвиля радісних переживань, а я пам'ятаю її так, якби ця подія відбулась недавно. До цього торжества я і брат мій, Микола, підготовлялись заздалегідь і все прохали батька, що збирався на свято взяти її нас до Києва. Обіцянку одержали.

Виїхали ми до Києва за декілька днів до свята Володимира. Властиво, Володимирські ювілейні свята розпочинались з 11 липня за старим стилем у день св. рівноапостольної княгині Київської Ольги.

Батька мого, як міського голову (посадника), обрали громадяни міста Василькова делегатом на ці ювілейні урочистості, і тому він, як делегат повинен бути всюди. Через знайомства в Києві, ми мали можливість в деякі дні бути свідками небувалих свят в нашому житті.

Зупинились ми в готелі біля міського величавого ратуша якраз в головнім центрі міста. Наплив людей до Києва був такий великий, що хіба можна порівняти з роком 1918, коли то на українську землю втікли різні люде від навали большевиків. Зо всіх сторін православної світу зібрались як духовні, так і світські делегати, до славного святого Києва—другого Єрусалиму. Були представники від Японської православної Церкви, Болгарії, Сербії, Румунії, приїхали навіть з Етіопії трьох православних священників. Багато було делегатів з Галичини та інших країв. Чекали архієпископа з Англії, та він не міг прибути і надіслав свій привіт.

Свято розпочалось, як я вже сказав, 11-го липня в день св. Ольги в Десятинній церкві, де перебували її мощі. Там, власне, знаходились мощі св. ки. Володимира. Тут була відправлена урочиста Служба Божя. По службі з Десятинної церкви процесія направилась до пам'ятника Богдана. Якраз і із св. Софії вийшла процесія з духівництвом, і тут на майдані перед пам'ятником нашого славного гетьмана Богдана митрополит Київський, Платон Городецький, з участю численного духівництва, при здвигові делегатів як міських, так і сільських представників і рівнож закордонних представників, відправив чин посвячення пам'ятника, а в кінці була відправлена панахида по гетьманови. Звідеї величава процесія, із співами, направилась до

Трьохсвятительської церкви, де був відправлений молебень. Цю церкву називали між іншим і Володимирською, бо сам кн. Володимир побудував її на свої кошти, на тій самій місці, де був ідол Перун, якому наші предки поклалися. Оце ми дізнались, що цю історичну архітектурну церкву азіяти большевики, на чолі з жидом Ярославським, зруйнували.

12-го липня в найбільшій нашій святині Києво-Печерській Лаврі, куди не раз приїздили київські князі до ігуменів на поради, була відправлена урочиста Служба Божа. Десятки тисяч селян, що прибули здалека і зблизька, заповнили Лавру.

13-го липня знову Служба Божа, що відбулася на одному із найкращих київських цвинтарів, на Аскольдовій могилі біля Дніпра. Там в невеличкій Микольській церкві правили службу, а по службі серед могил була відправлена панахида за всіх померлих батьків і прадідів. Великий цвинтар і гора, що веде до Миколаївського Собору, побудованого гетьманом І. Мазеною, і до Миколаївського монастиря, був заповнений народом.

14-го липня була урочистість у Київській Духовній Академії. По полудні в Миськім Ратуші було зібрання, де представники свої, а також із інших країн, з нагоди 900-літнього ювілею хрещення Русь-України, склали привіти.

Звечера о 5 г. розпочався дзвін во всіх київських церквах і монастирях. Це вперше я почув той гомін дзвонів, що рознісся по Києві. Боже! Що то була за чудова симфонія... Розпочиналися скрізь урочисті відправи: Всеношні та Утрені. Скрізь в церквах було повно вірних. Ми були в церкві Св. Софії, що знаходилась від нашого готелю на три minuti ходу. Вся та відправа – служило декілька митрополитів, багато єпископів і духівництва, –прекрасні співи хору відомої капелі диригента Я. Калішевського, все це нас, молодих, зворушило. Напередодні найбільшого свята кн. Володимира Київ прикрасився. Скрізь повівали прапори, з вікон виставали килими, в деяких установах, школах, домах були виставлені образи в. кн. Володимира, в кожній хаті на вікнах горіли свічки, а на вулицях спеціальні каганці з нафтою. Пішли ми на головну вулицю Хрещатик, а далі на Володимирську гору до пам'ятника кн. Володимира, але натовп був такий великий, що небезпечно було вночі ходити, і ми змучені пішли до готелю відпочивати, бо завтра зрання буде для нас день тяжкий.

15 липня був чудовий гарячий день. Сонце налило немилосердно. Зрання все місцеве населення, делегати, та тисячі туристів ввійшли до Софіївського Собору. Тяжко було дотисну-

тись наперед, і ми, як малі ростом, нічого не бачили, лише чули спів одного з найкращих хорів. Голоси такі прекрасні, що здавалось, що то ангели співають. Нам пощастило вийти перед закінченням служби із церкви, і ми з батьком пішли на Володимирську гору, де й заняли вигідне місце, щоб бачити церемонію. Від Св. Софії аж до Дніпра стояло з двох сторін військо. Генерал Дрентель приймав парад. Він, сидячи на коні обїзджав і вітав військо. Сам ген. Дрентель був дуже грубий. В цей день стояла, як я вже згадав, страшна спека, й генерал дістав удар серця, впав з коня й нагло помер. Ось цей ген. Дрентель, сатрап, був довголітнім генерал-губернатором Київської Округи. Він заборонив українські вистави на всьому правому березі Дніпра. "Пака я генерал-губернатор, нікакіх Кропівнічкіх і Занкавецкіх на пушечній вистрел к Києву не подпущу." Так і вмер, не підпустивши.—

Пам'ятник Св. Кн. Володимира Великого.

Стояли ми на горі таки довгенько і любувалися прекрасною панорамою, любувались Дніпром, що пишався перед нашими очима в усій своїй красі. Нарешті почули звуки військових оркестр, що грали духовний гимн, 'Як же Ти, славний Господь, в Сіоні', а далі побачили процесії, що почали сходитись то з Подолу, з монастирів, з церков, (а їх там сила), то з Печерська — з Лаври, Миколаєвського Собору. Нарешті, прийшли процесії зі Св. Софії, Михайлівського монастиря, Десятинної

та з інших церков. На майдані біля купецького саду величаво процесія злилась і пішла до ріки Дніпра-Славути. Духівництво, як біле так і чорне (монахи) було в світлих ризах, навколо них братчики несли дорогі цінні хоругви. Хори, які з'єднались, а співаків було поверх тисячі, безупинно співали духовні пісні, — а оркестри грали духовні гимни. Нарешті, духівництво підійшло до ріки Дніпра, де є каплиця в честь св. кн. Володимира, і тут був відправлений чин Водосвяття. Почали стріляти з гармат. Свято закінчилось. Процесія знову із співами поверталась до своїх церков, а наряд стомлений розійшовся по своїх домівках для короткого відпочинку, бо побудні мають відбутися народні забави. Та через великий дощ забави відложено. Вночі ми з батьком поїхали на Труханів острів, що на другій стороні Дніпра. Увесь той острів був освітлений електричним світлом, але коли ми подивились на Київ, на величавий пам'ятник Володимира, що увесь в огнях горів, то не могли вийти з диву. Здавалось нам, що це сон. . . На тім острові ми вечеряли, а потім поїхали малим пароплавом до Вишгорода. Ще до приваття християнства кн. Володимиром всі мешканці міста Вишгорода на заклик своєї княгині Ольги охрестилися. Звідси ми пароплавом поїхали до Києва. Стомлені, змучені, пішли до готелю на відпочинок.

Володимирські ювілейні урочистості в Києві продовжувались 16, 17 і 18 липня. Вечорами в Києві були улаштовані розкішні чаруючі ілюмінації.

Але ж треба було комусь взятись виконати це свято. До цієї складної праці взявся був Київський митрополит Платон Городецький. Він з своїм проектом вдався до Київської Міської Управи, яка, власне, і взяла на себе головну роль виконати це небуденне свято. Багато допомогло петербургське благодійне слав'янське товариство, а в його складі були й українці. Свою підготовчу працю розпочали ще в 1887 р.

Хоч в той час Україна наша знаходилась під кермою московського царя, і часи для українців були тяжкі, та все ж Володимирське свято мало національний характер, бо до Києва прибуло на той час одних селян до 40 тисяч. Всі вони були в національних убраннях, скрізь лунала рідна мова. Нарешті, і склад управи міста був в більшості українській, та й сам митрополит Київський Платон Городецький, що, власне, був головним розпорядчиком, походив з українського роду.

З того історичного незабутнього дня знаю я, що кожного року Київ урочисто уряджував 15-го липня, в день кн. Володи-

мира, таку саму величаву процесію, яка відбулась 15-го липня 1888 р., лише менше було сторонніх людей і святкували лише один день.

Обставини мого життя склались так, що я мусів залишити наш святий Київ та перенестись до холодної, непривітної й чужої Москви, де вчився в Народнім Університеті, рівночасно працюючи в уряді податковим, щоб заробити собі на прожиття. Не скоро я міг звикнути до московського життя: все мені тут було чуже, не по душі; єдиною розрадою для мене був мій рідний брат Микола, що в той час учився в Строганівській Художній Школі й мешкав при шкільному пансіоні. До нього я часто заходив на пораду та розраду. З ним ми ходили до Третьяковської галерії, Рум'янцевого Музею та до різних театрів. Щонеділі ходив я і до різних церков, але відправи московських священиків і співи навіть у кремлівських церквах,—напр. в Успенському Соборі, де коронували царів, мене не зворушували, не подобались мені. Все було чуже.

Наука в університеті мене захоплювала, бо були добрі, визначні професори, яких з приємністю ми слухали.

Настав 1905 рік. Москва пережила страшні дні революції. Щоденні мітинги, що їх уряджували різні соціалістичні організації, а серед них і студенти, мене не приваблювали; а головно все це перешкаджало науці.

По революції наука в університеті значно поліпшилась. Збільшилась велика кількість студентів. Було запрошено найкращих професорів, і студенти використовували час і багато дечому навчилися. В той час до Москви прибув визначний письменник і громадський діяч о. Григорій Петров. Він випускав щоденну народню газету під своєю редакцією. Його газету, літературні праці, всі наукові статті, що друкувались в 'Руському Слові', я читав з великим захопленням. І мушу признатись, що я виховувався на його літературі, з якої придбав багато цінного. Незабаром я почав брати лекції у талановитого артиста драматичного театру Л. Волкова, а крім того, у другого професора — лекції співа. Знайомство з артистами різних театрів дало мені можливість безконтовно вчашати майже до всіх московських театрів. Всі вечірні часи я перебував у театрах. Не було таких великих світових артистів, щоб я їх не чув. Я не раз відмовляв собі в їжі, в одежі, але за те бував на різних симфонічних концертах, балетах, в опері і в драмі. Навіть сам став антрепренером в Москві і ставив драматичні речі в однім заво-

ді, де була чудова сцена, декорації і саяя на 1000 дун. Окрім того брав я участь у виставах по різних клябах. Професор спі- ву, не розуміючи як треба поставити голос, зробив зі мною те, що я цілком втратив голос і не міг не тільки співати, але дов- ший час навіть і говорити. Лікарі сказали, що я в майбутньому не зможу ані співати, ані учителювати. І тут я побачив у цьому кару Божу. Господь Бог відібрав у мене голос, щоб я не йшов на сцену. Такі думки у мене тоді з'явилися. Почалось довге й тяжке лікування у найкращих лікарів, та наслідків жодних не бу- ло, й я, за порадою лікарів лишив непривітну, холодну Москву і переїхав на Кавказ до курортного міста Сочі на долікування. В Сочі розкішне райське повітря, щоденні купання в Чорному морі трохи відживили мене, і по трьох місяцях лікування я по- їхав морем на Новий Атон, де на горі побудована величава свя- тиня-монастир. Той монастир і та гора, то щось приблизно в мі- ніятурі, як гора Атон в Греції. В Новім Атоні божественна при- рода. Монастир має у своєму володінні багато землі, і чого тут тільки нема?! Все є! Та все ж таки, нас годували зле, й я ледве проживши там три дні, виїхав морем до одної місцевості, назви якої не пригадую тепер, але пам'ятаю назву височенної гори "Ачишхо," на яку з екскурсантами ліз яких 12 годин. Дорога була надзвичайно тяжка, небезпечна і дехто з екскурсантів проклинав не тільки саму гору, але й сам себе за те, що пішов на цю гору. Однак, прийшовши на гору, ми побачили, що гори вкриті снігом, а переночувавши там, ми вдосвіта любувались сходом сонця. В житті своєму я не бачив більш чаруючої й незабутньої краси, яку побачив того ранку. З тої місцевості ми кораблем поплили аж до Криму, й я зупинився в Ялті, де й про- був декілька днів. Пізніше обїхав всі знамениті курорти в око- лиях і відвідав гору 'Ай-Петрі'. З Ялти поїхав морем до Оде- си, а звідти до свого рідного міста Києва, де знов розпочав лі- куватись у найліпших професорів. Яких десять років я систе- матично мусів вживати всякої медицини, і таки ожив, але хри- пота в горлі, слабкість голоса залишились назавжди.

ПОЧАТОК ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ. СВІТОВА ВІЙНА. РЕВОЛЮЦІЯ

В 1911 році мене прийняли на військову службу до 132-го Бендерського полку на посаду квартирмейстра. Військове життя в російському полку мене не цікавило, бо пішов я на військову службу на короткий час, маючи на думці в будучому учительську працю. З військового життя та праці в моїй пам'яті нічого не залишилось приємного, хіба лише те, що влітку наш 21-й армійський корпус перебував у таборах зараз же за Києвом на Сирці, де саляди, під час відпочинку жили під наметами, а офіцери у спеціально побудованих маленьких літніх помешканнях. Та місцевість, де ми перебували, була надзвичайно чарівна. Ті околиці завжди брали на фільму. Було чудове повітря в тих таборах, де так багато берези, сосни та різних квітів. Військовий клуб часто уряджував балі з найкращою духовою оркестрою з 50-ти музикантів, під проводом відомого капельмайстра-композитора Присовського. Все це, бодай, трохи прикрашувало наше військове життя.

Квартирмейстер 132 п. Бендерського полку Петро Білан.

Офіцерське життя в той час було коштовне. Платня була, порівнюючи, мала, а видатки великі. З платні відтягали на пенсію, на клуб та на всякі інші потреби без кінця. І часто бувало, що приходилось одержувати таку мізерну платню, яка вистарчала на 2-3 тижні, а де-хто й того не одержував. Взагалі, все офіцерство жило на кредит. Командантом нашого полку був полк. М. Іванів, надзвичайно симпатична й не горда людина. Він доживав у полку свої літа до резерви й пенсії, а тому мало цікавився що робиться в полку. Особливо дбав він, щоб у полку було подостатком кавказького вина, яке дуже любив.

Я пригадую, як великими бочками привозили з Кавказу до нашого клубу "кахетинське" вино, яке пили як воду; а напившись

того вина тратили голову. Перед першою світовою війною до нашого полку був призначений на команданта полку полковник А. Чернов. Досить порядна людина. Під час війни я часто приїжджав до нього на позиції, і він ставився до мене надзвичайно прихильно. Полкове начальство було досить добре; але, живучи в Києві, ми боялись начальника залоги генерала Медера. Цей генерал на всіх військових наводив страх. Через цього генерала щодня сиділо під арештом багато офіцерів і саадатів. Пригадую, як я в перший день одигнув на себе військове убрання і поїхав до Печерської Лаври помолитись. Коли я сів до трамваю, то зауважив старого генерала, якого лише привітав і сів собі. Злізаючи біля Лаври, генерал кличе мене до себе і починає питати моє прізвище і в якому полку я служу. Всі ці дані він записав до своєї книжечки, а потім випустив мене. Тут лише я догадався, що це той генерал-страхонуд, що його так боялися всі військовики. На другий день я був закликаний до коменданта полку, який показав мені листа від "страхонуда-генерала." В листі повідомлялось моє начальство, що я при зустрічі з Начальником залоги міста Києва в вагоні трамваю не попросив у нього дозволу сісти, а сів "самочинно". В цій провині я, розуміється, чистосердечно признався, за що і був покараний трьох-денним домашнім арештом, про що і було оголошено в наказі по полку. Але це було лише на папері, бо обов'язки мої вимагали щоденної присутності в полку на праці. Пригадую ще, коли наш 132 Бендерський полк святкував столітній ювілей свого існування, то на цім святі був і Начальник залоги ген. Медер. Ми його тоді так підпоїли, що він був зовсім п'яний, і ми тішились, як діти, що бодай трохи пометились на нім за всі ті кривди, які він чинив усім військовикам.

132-гий Бендерський полк брав участь у війні з Наполеоном і в своїх боях відзначився. За це відзначення йому було дозволено розташуватися й жити в м. Києві. До військових частин, що були розташовані на Україні, надсилали звичайно солдат виключно з глибокої Росії, а з України посилали наших хлопців або до Польщі, або до Росії.

Так робили царі, так тепер робить і Сталін-Джугашвілі.

Та мене найбільше радувало те, що моя військова частина була розташована у святому Києві, де так багато історичних величавих святинь-церков, що до них я завжди ходив.

У наших військових касарнях в той час жила лише одна світська особа — електро-механік Шевченко. Мені не раз доводилось розмовляти з цією, надзвичайно милою людиною, у

справі освітлення касарень. В 1918 році, під час формування Українських зв'язційних частин в Києві, зустрів я цього самого Шевченка вже, як літуна нашого війська. Тоді ж я й дізнався, що він з роду Тараса Шевченка. Незабаром настало большевицьке повстання в с. Кирилівці, де народився Тарас Шевченко, і наш молодий літун Шевченко їде рятувати своє рідне село від большевицької навали. Незабаром ми одержали вістку, що хор. Шевченко згинув в боротьбі за рідну землю.

Та ось, в липні місяці 1914 року розпочалась перша світова війна. Наш 21-й армійський корпус з Києва пішов у Галичину, де й перебував довгий час. В Галичині ми мали можливість помагати братам галичанам то поживою, то порадами, за що нас приймали дуже сердечно і з довір'ям, а коли ми відходили на інший фронт, дуже жалували за нами. Наш корпус був перекинений аж за Днінець, де після тяжких боїв почався відступ. Сталось так, що я тяжко захорував і був відправлений до шпиталю, де лікарі, оглянувши мене, прирекли мені смерть. Закликали священника, що мене причастив, а там дали знати моїй військовій частині щоб буда приготовлена для мене домовина...

Німецькі війська наступали на наші позиції нестримно, і в нашому шпиталі повстала паніка, яка призвела до того, що одної небезпечної ночі всіх нас хорих відправили санітарним поїздом до Москви, де ми у військовім шпиталі закінчували своє лікування. Після різних складних лікарських комісій, дали мені відпустку на один місяць. Використовуючи її, я поїхав до Нижнього Новгорода, де сів на пароплав і поплив Волгою аж до Саратова, а там пересів на інший пароплав і поплив річкою Кама до Пермі.

Чудові краєвиди, особливо Жигульовські гори, розкішне повітря, гарна кухня на пароплаві, — все це спричинилось до того, що по чотирнадцяти днях мого подорожування Волгою й Камою я став цілком здоровий. Прибувши до Києва, я відвідав батьків і повернувся на фронт.

Наш 21-й корпус знову перекинули за Ригу. Тут довгенько ми сиділи на одному місці, і всіх нас це пригноблювало. А тут часті дощі, непролазні болота, а на душі так тяжко; все, було, думаєш: і для чого це ми воюємо? Чи потрібна кому ця війна? Хто її виграє? В ті сумні дні знаходив я втіху в читанні "Кобзаря" Шевченка, з яким я був під час війни нерозлучний. Колиж довідався від салдат, які походили з Харківщини, що вони можуть мені зробити ліру, то я попросив їх зробити. Не-

забаром ліра була готова, і я почав учитись на лірі грати й співати лірницьких пісень. Навіть на слова Тараса Шевченка "Ішов Кобзар до Києва" я склав свою власну мелодію. Ось так проходили наші дні у війську, і ми все чекали того щасливого дня, коли скінчиться війна й настане мир.

25-го лютого 1917 р. я одержав сумну телеграму з Василькова, приїхати на похорон матері.

Одержавши від коменданта полку дозвіл, я негайно виїхав в далеку дорогу. З Риги прийшлося їхати на Петроград.

* * *

Якраз в ті часи наближалась революція. Військо було змучене довгою війною й бажало якнайскоршого її закінчення. До фронту доходили страшні новини про розрухи в Петрограді і в цілій Росії, про незадоволення царем Миколою II, Распутиним і інш. Та, їдучи потягом до Петрограду, ми ніяк не думали, що завтра будемо свідками великих подій. 27 лютого, приїхавши до Петрограду, ми були страшно здивовані, коли на дворці до нас підійшли салдати і почали відбирати від нас револьвери і шаблі.

— Що за причина, по якому праву? — питаємо їх. І тут же дізнаємось, що в столиці вся влада перейшла в руки "солдатсько-робітничих депутатів."

В Петрограді розпочалась велика революція. . .

Виїхати до Києва відразу не дозволили, треба було дістати перепустку від Головного Штабу. Мусів я покоритись тим постановам. І ось, виїшовши з дворця, пішов до міста подивитись на ту незвичайну картину. Здалека доходили співи, крики, військова музика. Та коли я наблизився до головної вулиці, Невського проспекту, то тут відкрилась чудесна панорама. Вся столиця виїшла вітати революційні війська. Ось проходить Волинський полк, в яким власне переважно жовніри з Волині. Ці жовніри волинські, наші земляки, вони перші виступили революційно проти царя, а за цим полком всі військові столичні частини, а також і сусідніх міст виступили проти державного бюрократичного уряду.

Вулицями проходили військові частини, робітничі організації з різними плакатами, жіноцтво, молодь, студенти й ін. Нарід радісно вітав як військових, так і робітників, і всюди лунали гучні крики — Ура! Ура!

Їдучи до Головного Штабу, я звернув увагу, що горить великий будинок Окружного Суду. Як виявилось, то там вигоріли всі палери, всі архіви. Вогневій сторожі заборонено було

гасити.

Підійшовши до Головного Штабу, я побачив неабияку картину. Вся площа біля Штабу була заповнена військовими офіцерами різних рангів та жовнірами, і всі стояли і чекали дозволу на виїзд із столиці. Більшість тих жовнірів кидали столицю, касарні, свої військові частини і втікали до себе на батьківщину, ставали дезертирами. З великими труднощами дістав я дозвіл на виїзд з Петрограду. Тисячі жовнірів чекали на двірці на потяг, і не встиг він підійти, як та юрба анархістична вривалась у двері, розбивала вікна, влізала, кричала і сварилась. Ніякі доводи з боку залізничної адміністрації не помагали. Якщо я і ваів до вагону, то при допомозі залізничного посія. Але що то була за подорож!! Одна мука, одні страждання. Занархизована юрба жовнірів поводитись так непристойно, некультурно, брутально, що навіть небезпечно було їхати. Виліз я на верхню лавку і там лежав. На одній із станцій наш потяг зупинили. Іхало військо зі Ставки під командою ген. Іванова рятувати Петроград, та не пощастило їм доїхати до столиці, не пустили їх, і вони з соромом повернулись.

Нарешті, щось на п'ятий день ми приїхали до Києва. Та в Києві про ті важні події мало дехто знав. Тихенько розшитували мене, чи правда тому, що цар відрікся. Вночі я приїхав до рідного міста Василькова, а на шестий день по смерті моєї матері відбувся похорон. За дозволом єпископа, матір поховали біля церкви, де переважно ховають священників.

Повертаючись назад на фронт, заїхав я до Києва і тут я бачив, як розпочалась горячкова, інтенсивна робота українців, що заснували Українську Центральну Раду, яка стала першим парламентом на Україні. Ішло готування до скликання на 6 квітня Національного Конгресу. Передають, що чекають з дня на день проф. М. Грушевського, який перебував на засланні. Як було весело, радісно на душі, коли йшов вулицями і чув свою рідну мову. З'являється думка, чи буде Україна Самостійною Державою? І тут же відповідаю: буде, мусить бути! Бо ж нарід, який віками спав, і ось за одну ніч пробудився, пізнав себе, хто він і де він живе. Цей нарід матиме свою вільну Україну. Захотілось і мені віддати свої сили та попрацювати для України. І ось, коли я їхав на фронт, у мене була одна думка: залишити негайно свою частину і прибути до Києва.

Моя дорога на фронт була через Петроград. Приїхавши до станції, я відразу поїхав до Царського села, де мешкав мій найбільший приятель І. Е. Радзиковський, головний скарбник дер-

жавної скарбниці. Царське село – колишня резиденція російських царів. Якраз у ту пору до Царського села, перед моїм приїздом, привезли бувшого царя Миколу II, і він, із своєю родиною жив у своєму дворці вже, як вязень. Підійшов я до його палати (звичайно здалека), і хотів зблизька довідатись чогось більше, але кордон сторожі від салдатських депутатів не допускав уже нікого. В парку було сумно, невесело; відчувалось, що незабаром тут відбудеться ще більша трагедія. . .

Приїхавши до своєї частини, я застав там повну анархію. Вже полком правив не комендант полку, а вибраний комісар, – звичайний собі салдат. В полку всяка праця була спинена; салдати не хотіли йти до окопів, а приневолити їх до цього вже не було сили. . .

В ці бурхливі революційні часи долітала до нас радісна вістка, що в Києві повстав Український Військовий Генеральний Комітет. До нас почали приходити звіткам накази про українізацію та організацію військових частин з тих старшин та солдат, що походять з України. Ось і ми скликали “мітинг”, на якому утворили український військовий комітет, і закінчила робота. Дивно нам було, коли за пару днів майже більша половина людей нашого полку зголосилася до нас, як Українці! Це з більшим завзяттям та надією ми взялись за організацію вже свого, рідного війська. Незабаром зібрали свою бібліотеку, zorganizували школу, свій військовий клуб з референтурою освітньої праці. Мені було доручено організацію хору. Не багато минуло часу, як я з своїми вже козаками дав концерт виключно з українських пісень. І, взагалі, вся культурно-освітня праця в нашій зукраїнізованій частині з кожним днем показувала свої радісні наслідки. Найяскравішим доказом цього було те, що коли Керенський видав наказ про наступ на Німців, лише наша українська частина пішла в цей наступ, тоді як російські частини не рушилися з місця і сидючи в окопах, висміювали нашу дисципліну.

Взагалі, наш 132 Бендерський полк дав пізніше дуже багато козаків і старшин в ряди Армії У. Н. Р. Так, наприклад, генерал Володимир Сальський займав високе становище в Дієвій Армії, а пізніше був Військовим Міністром в Уряді У. Н. Р. Але були й такі панове, як наприклад, капітан Єгоров, що перейшовши до большевиків, наступав разом з Муравйовим на Київ у 1918 році, а ще пізніше займав високе становище в червоній армії.

В 1934 році цей бувший царський капітан служив больше-

викам, як начальник генерального штабу; і хоч в академії генерального штабу ніколи не був, дослужився в большевиків до найвищої ранги-маршала. Та в 1939 році цей маршал дослужився в НКВД ще вищої ранги: кулі в потилицю!

3-й КИЇВСЬКИЙ АВІАЦІЙНИЙ ПАРК. УКРАЇНСЬКА ПОВІТРЯНА ФЛЬОТА.

Десь у літі 1917 року одержав я призначення до авіаційної частини, що мала свій осідок у Києві, Туди я й виїхав негайно. Приїхавши до Києва, я незабаром відбув подорож на могилу Тараса Шевченка. Довший час я все мріяв побувати на могилі нашого Пророка, та все були перешкоди. І ось одного ранку разом з багатьма екскурсантами я поплив Дніпром до Канева. Стояла чудова погода, а в тому під час подорожі всі екскурсанти сиділи на палубі і любовалися незабутніми краєвидами нашого прекрасного Дніпра-Славути. Ще далеко до Канева було видно білий чарівний хрест, що був тоді на могилі Шевченка. Вийшовши з пароплава, наша екскурсія подалась на гору до могили Кобзаря. Зняли капелюхи, дехто став на коліна, деякі шептали молитви. . . “Щоб лани широкополі, і Дніпро, і кручі було б видно, було чути, як реве ревучий”, – замість молитви шептав я Заповіт Великого Батька! Так, з його могили видно і лани широкополі, і Дніпро, і кручі, і ген далеко краса Господня-Природа нашої Матінки Землі, багатобарвний килим нерукотворний!

Прибулі розділились на невеличкі гуртки, і мова їх усіх була лише про великого страдника нашого народу. Нараз хтось тихесенько почав співати Заповіт. . . Якаж то велика сила духа перелита в ті великі слова Пророка! Тихенький звук музики тих слів приневолит усіх присутніх підійти до Могили, власти на коліна й тимиж звуками, тимиж словами віддати **все**, що в спроможі віддати Українська душа! Всі співали й поливали його могилу чистими, як у той час води Дніпра, сльозами.

Біля могили побудована невеличка хатинка для сторожа могили. Всі ми зайшли до тієї хатинки, розписались в пропам'ятній книзі, поговорили з дідусем сторожем, а як вже почало темніти, вернулись до Києва.

* * *

Минуло вже поверх 30-ть літ, як на Україні була сформована Українська Повітряна Фльота, але сталося якось так, що до цього часу за цей рід нашої зброї ніхто ще не залишив жодних спогадів.

У військових журналах «За Державність», «Табор», «Інвалід» писалось про всі роди нашої зброї, але про нашу повітряну фльоту не було жодної згадки.

До мене нераз звертався з проханням мій найбільший друг

полк. М. Садовський¹⁾), редактор Воєнно-Історичного журналу "За Державність"» написати розвідку про Українську Повітряну Флоту. Деякий час я відмовлявся від цієї складної пра-

Генерал-Хорунжий Армії УНР.
Михайло Садовський.

ці через брак потрібних матеріалів. Нарешті одержав я офіційного листа від Українського Воєнно-Історичного Товариства, (в якому я був членом), з пропозицією подати відомості про нашу повітряну флоту з метою написання її історії²⁾.

Тоді я взявся до цієї праці і вислав полк. М. Садовському матеріал, якраз в серпні місяці 1939 р. коли Гітлер напав на Польщу. Тому мої матеріали загинули у Львові.

У своїх спогадах я беру на себе сміливість подати дещо про авіаційні частини, та про їх службу для Батьківщини. Відомості мої будуть короткі, скупі, бо згадую лише те, що пам'ятаю.

І так радість моя була велика, коли я опинився в Києві і

1) В другій частині Спогадів буде обширна згадка про ген. М. Садовського з яким ми працювали для Батьківщини і свого народу.

2) УКРАЇНСЬКЕ ВОЄННО-ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО.

До Вишкородного Панотія ВЛЮШИ.

Управа Українського Воєнно-Історичного Товариства, приступаючи до збирання матеріалів про нашу повітряну флоту з метою написання її історії, має шану звернутися до Вас, Вишкородний Пане Отче, з проханням не відмовити сприяти написанню цієї історії. Управа Товариства посідає відомості про те, що Ви увесь час працювали при Управі, яка посідала всі дані про заступання, формування та події нашої повітряної флоту на фронті. Тому осмілюємо звернутися до Вас, Вишкородний Панотче, з певним проханням, маючи надію, що Ви нам не відмовите. Накази посідаєте якісь світлинки, рисунки, якими можна було б ілюструвати Вашу працю, просимо все це долучити до Вашої праці.

Для всебічного висвітлення історії нашого льотництва, чи не мали б Ви змогу подати нам ще призначити та адреси відомих Вам осіб, до яких ми зогнали звернутися рівнож у цій справі.

Залишаючись з правдивою до Вас повагою і надією на одержання від Вас Ваших цінних спогадів.

За Голову Товариства Подковник
М. Садовський.

прийшов до 3-го авіаційного парку. Але приглянувшись і познайомившись зо всіма військовими того парку, я переконався, що склад його майже весь або русофільський, або ще гірше большевицький.

Мова лунала лише російська. На мене, як на українця, дивилися згорда. Всяка технічна праця в Авіаційному парку йшла мляво, бо за мітінгами, сходами, як у себе, так і в місці, не було часу до праці. Серед тих механіків були досить гарні бесідники, а деякі з них пізніше займали визначні посади в СРСР. До цього парку, головню до большевицького осередку, заходили брати Пятакови, які багато лиха принесли Україні.

В авіаційному парку технічного майна було на мільйони карбованців, багато лежало апаратів до направлення, але авіаційні механіки зовсім не брались до праці, а мітінгували і завдавали шкоди не лише авіації, але й самій столиці Київу.

Тому Вища Військова Рада постановила позбутись їх. Цю справу доручила полк. В. Павленкові, членові Центральної Ради, і він в грудні м. 1917 р. вночі, коли всі механіки спали, їх заарештував, посадив до вагонів і вивіз аж за Курськ до Москви. В авіаційному парку стало тихо, спокійно, розпочалась праця. Та не на довго, бо підійшли до Києва большевицькі війська на чолі з Муравйовим і почали обстрілювати Київ, а особливо арсенал, Печерск і наш авіаційний парк, що мав свої приміщення за Печерською Лаврою. Наша праця знов була припинена.

В листопаді 1917 р. з наказу Військового Секретаря був сформований Штаб Авіації. Начальником Авіації був призначений полк. Баранів, а начальником Повітроплавання полк. Гинейко. Сформуванню авіаційної частини в ті бурхливі революційні часи було надзвичайно тяжко. Були перешкоди з боку міністрів-соціалістів, що були проти формування українського війська, а крім того, були всякі саботажі з боку росіян. До того всього, як я вище згадав, большевицька армія почала наступати на Київ.

До штабу Авіації я вступив на службу в січні м. 1918 р. Полк. Баранів з труднощами розшукав пару літаків та летунів і на Волинському аеродромі біля Києва українські летуни вперше почали робити виправи. Щоденна стрілянина не давала можливості спокійно працювати. Молоде наше військо не в силі було вдержати столицю Київ, — відійшло. Начальник Авіації та й усі штабовці залишились на той час в Києві і ніде не показу-

вались. Та одного ранку я таки не витерпів і пішов до штабу, що мав приміщення напроти Центральної Ради. Слідом за мною ввійшов до штабу большевицький лідер, — командуючий укр. комуністичним військом, Юрко Коцюбинський, син відомого письменника, і почав давати мені різні запити. Та мої відповіді його не зацікавили, і він ні з чим пішов.

Вийшов він, а на душі у мене стало невимовно тяжко. Я не міг довго заспокоїтись. Як це так сталось, що він, син великого письменника і великого громадянина, що служив Рідному Краєві не тільки своїм майстерним пером, а працював для відродження вільного українського народу, цей син став зрадником, Юдою, приєднався до большевиків Та не довго він тішився своєю кривавою славою! Большевицька чека його зліквідувала.

Недовго большевики панували на нашій землі. За яких чотирьох тижнів прийшло наше військо разом з німецьким і визволило нашу Батьківщину від хижого ворога. Під час большевицького відступу наші літуни подавали інформації, де купчиться ворожа армія і кидали бомби.

В штабі Авіації розпочалась жвава праця коло зформування Повітряної фльоти. Начальником Авіації був призначений сот. Наконечний. Наша армія своїх літаків не мала і мусіла вживати російських, яких залишилось на нашій землі досить велике число. Правда, більша частина тих літаків були непридатні, старі, розбиті. Літунів українців у російській армії було досить велике число, та в більшості вони були ще на фронті. Все ж споре число літунів українців і росіян згодилось служити Українській Республіці. Розпочались розшуки авіаційного технічного майна, літаків, бомб та ін., а цього майна було досить в 3-му авіаційному парку та в майстернях при Київському Політехнікумі. В майстернях механіки щодня направляли і випускали по одному, а то й два літаки. В березні м. 1918 р. кожного дня можна було бачити, як наші українські літуни літали над Києвом і, звичайно, робили свою призначену роботу.

У штабі, в авіотрядах йшла велика напружена праця аж до дня 28 квітня 1918 р., коли то настало гетьманування П. Скоропадського.

На деякий час скрізь повстало замішання і була спинена всяка праця, та незабаром знову приступили до формування Армії в Українській Державі. 24 липня 1918 р. Рада Міністрів ухвалила закон про військо і в ньому означила, що у склад армії входять: три інспектури повітряної фльоти, інспектури

повітроплавних бальонів, одна ескадра тяжких бомбардувальників, одна авіаційна школа. До кожного українського корпусу (всіх їх мало бути вісім), входить один авіаційний парк.

3-го червня 1918 р. почали будувати на велику скало повітряну флоту. Начальником був призначений полк. Горшков, начальником авіації сот. Наконечний, начальником повітроплавання полк. Ванькович. За часів гетьмана зформовано три окружні інспекції: Київська — сот. Мрочковський, Одеська — полк. Самойлович і Харківська полк. Вегинер. Як у Києві, так і в Одесі і в Харкові були авіаційні парки, а в Києві до того була майстерня при Політехнікумі, і в цих частинах було багато всякого технічного авіаційного майна. В той час зформовано на Україні яких 16—18 авіозагонів, але майна, що знаходилось в авіаційних парках, вистарчило б на зформування яких 40 авіотрядів.

Та як прийшли німці на нашу Україну і побачили скільки то добра має Україна — почали потягами вивозити найдорожче авіаційне майно до Німеччини. Літаків в нашій армії було щось від 450 до 500. Система літаків була різноманітна. Були переважно російські, німецькі, французькі й інші. Були розвідчі літаки, були й бойові. Щодо системи моторів, сили, швидкості, — мені невідомо. Літунів було приблизно від 180 до 200, і серед них було досить відважних героїв. В штабі Повітряної флоту працювало старшин, урядовців разом з друкарщицями не більше 25 душ, а за часів Директорії не більше 10 душ.

І. Лемківський в "Новім Часі" подає, що в нашій штабі працювало коло 100 старшин!! Чи то Лемківський подав жаргуючи таке фантастичне число старшин, чи то друкарська помилка, — годі сказати, але в штабі авіації працювало старшин надзвичайно мало. Не дивлячись на те, що деяка частина старшин у штабі були росіяни, все ж там чути було українську мову, не чисту, мішану, але все ж рідну мову. Всяке листування в штабі йшло тільки в рідній мові. За короткий час авіація зробила великий поступ, але в серпні м. мимоволі кидалось в очі, що мільйонове авіаційне майно тоне "як віск на вогні." Ми відчували, що щось робиться недобре, і пізніше довідались, що наші начальники з наказу гетьмана відправляють наші літаки і літунів на Дон до Денікіна. Все менше і менше бачимо літунів, зменшується рух у штабі, зменшується в штабі склад старшин, не бачимо ані начальника Повітряної флоту, полк. Горшкова, ані полк. Гинейка (втікли до Денікіна). На місце начальника Повітр. флоту призначили полк. Вегинера, який цілком отвер-

то старався допомагати денікінцям. Ми робили всякі перешкоди, тому полк. Вегнер ставився до всіх нас ворожо.

Настав грудень, коли стався переворот в нашій Батьківщині, бо повалено гетьмана Скоропадського.

Повстала Директорія УНР, і в Повітряній фльоті знова відбулись зміни. Начальником Повітряної Фльоти був призначений полк. В. Павленко, б. літун російської армії; начальником авіації сот. Наконечний, а начальником повітроплавання полк. П. Крицький. Через зменшення літунів і літаків довелось знову складати нові штати. Почали знову формувати авіаційні частини. Та часи були надзвичайно несприятливі, непевні. Большевики знову насадили на Київ, і в перші дні лютого 1919 р. ми залишили Київ і приїхали до Винниці, і зупинились у частині повітроплавання, де були прекрасні майстерні й де було багато всякого цінного авіаційного майна. Там перебули ми пару тижнів. У Винниці наші штати були затверджені, і полк. Павленко зміг нарешті підібрати собі співробітників. Довгий час полк. П. просив мене прийняти посаду начальника канцелярії Повітряної Фльоти і вкінці силою примусив мене прийняти цю відповідальну посаду. З Києва вивезено майно тільки 3-го Авіаційного парку разом з майстернями. З п'ятидесяти авіозагонів лишилось лише чотири... Але скільки в авіозагонах було літаків, не пам'ятаю. Поважне число літунів з літаками, як про це була згадка, відлетіло до Денікіна, а частина літаків, як старих, була не придатна до летів. Будувати нові літаки під час війни і походів було неможливо. Наша армія була оточена з усіх сторін ворогами: большевиками, денікінцями і поляками; і в такий страшний час навіть не було можливості направити щось. Всеж ці 4 авіозагони сповняли бойову службу. Вони на наказ Дієвої Армії кидали бомби і робили розвідочну службу.

З Винниці ми виїхали до Проскурова в березні м. 1918 р.

Проскурів після жидівського погрому, що відбувся саме перед нашим приходом, (з цей погром був влаштований комуністами), виглядав дуже сумно. Життя в місті завмерло. Жиди сиділи по хатах і сумували й плакали за своїми забитими крив'яками. Ми примушені були жити в жидівській родині, бо деінде було заповнено урядом. На фронті наша армія все відступала, наші деякі отамани, як Волохів, Божко, а перед тим Оскілко та ін. зраджували. А до того ще й большевицька агітація робила свою негативну роботу в наших авіаційних частинах. Життя було нещасне. Це все відлинуло на Начальника Повітряної Фльоти полк. В. Павленка, і він став страшно неспо-

кійний, заляканий, нервовий. Якраз із Красного прилетів аероплянном літун, не пригадую його назвиська, лише пам'ятаю, що був галичанин. Він скаржився мені, що літунська сотня в Краснім бідує, не має грошей на утримання авіаційної частини, і що літуни і механіки не одержали платні за декілька місяців і просять мене видати їм гроші. Я постарався задоволити це прохання і виписав літунській сотні поверх сто тисяч карбованців. Коли ж я дав підписати полк. Павленкові квит на гроші, то він перечитавши, почервонів і став кричати на мене, як я смів виписати таку поважну суму грошей для літунської сотні, яка є на утриманні Галицької Армії. Я переконував полковника, що в Галицькій Армії, очевидно, бракує грошей, і що ми не збідніємо, коли поділимось з нашими братами. Але мої аргументи не робили на нього ніякого враження. Я все ж просив його підписати квит, бо літун мусить відлетіти негайно до Красного. Та мої доводи довели полк. Павленка до такої нестями, що він збрався мене застрілити. Я відкрив свою куртку, сорочку, показав груди і кажу: "нале полковнику! Стріляйте, але пам'ятайте, що й ви через мій труп зложите свою голову". Заспокоївся полк. Павленко і підписав квиток.

До Проскурова прибули авіаційні дивізіони: Київський, Чернігівський, частина Полтавського, деякі старшини літуни з Харкова, Житомира і Вінниці. Тут почали направляти літаки і тренувати старшин-літунів. У Проскуріві було надзвичайно багато авіаційного майна, і про це дали знати галицькій літунській сотні, що стояла в Краснім, біля Львова, (в тій сотні літуни були майже всі з України). І ось прилетіли вони до Проскурова і вивезли яких до 60 старих літаків та велику силу технічного авіаційного майна. Частина літунів нашої армії залишила нас і відлетіла до Галичини до літунської сотні.

Начальник Повітряної Фльоти полк. Павленко був рішучий і відважний, а часами дуже лінивий і важкий до розгойдування. Як командант міста Києва, він рішуче перевів обезброєння большевиків у Києві. Як член Українського Військового Комітету та його представник при Ставі Верховного Командуючого, все тримався тієї засади, що ніякими компромісами й договорами з російським командуванням, а особливо з Керенським, не можна українцям добитися українзації армії. Кільки разів на засіданнях комітету він робив внески, щоб припинити висилку українських маршових рот на фронт, а коли треба буде, то зняти деякі наші частини з фронту. Звичайно, це тоді перечило реальним відношенням московських та українських

сил, а також всьому напряму політики Центральної Ради. Назагал, він був людиною рішучою, чесною, аристократом, але без широкого організаційного розмаху.

Полковник Віктор Павленко був великий дивак. Він мало цікавився своїми обов'язками начальника повітряної фльоти, дуже рідко заходив до штабу; а бували випадки, що й на своїй помешканні не хотів приймати з службовими докладами. Переважно сидів у своїй помешканні, часто хорував і рідко коли був у гуморі. Його завжди охороняв джура-китаець, його вірний друг. До мене ставився з великим довір'ям і доручав мені всю касу. До нього я часто заходив у службових справах і засиджувався. Пригадую, коли ми відступали з Галичини, то полк. Павленко виїхав потягом пізніше. На станції Чорний Острів я зайшов до його вагону і застав його лежачим в ліжку. "Що з Вами, пане Полковнику," — питаю я. — "Заслаб на венеричну недугу," — відповідає полковник.

Попередня служба В. Павленка була в авіаційних частинах царської армії в Царському Селі, а під час війни — у ставці в Могилеві.

В 1917 році він був вибраний від зукраїнізованих військових частин до Всеукраїнської Центральної Ради. В. Павленко був надзвичайно пристійним мужчиною. Його постава була впрост величава: високий на зріст, стрункий; з лиця красунь. По нашій програній війні він опинився на Чехословаччині, а в 1926 році потягнуло його на Україну. Оповідають, що десь на Кубані він був сторожем на баштані й там помер з голоду.

Десь у березні місяці 1919 року полковник Павленко й я прибули до Красного в Галичині, де перебувала літунська сотня УГА, на інспекцію, де й пробули два дні. Начальником сотні був полковник князь Кунаков, що ідеально поставив літунську

Начальник Повітряної Фльоти
Генерал-Хорунжий Віктор Павленко.

сотню в Галичині. В той час польські літуні не давали спокою своїми налетами на Красне, скидаючи бомби. Становище нашої армії погіршало, і ми приневолені були покинути Проскурів і перенестись до м. Бродів у Галичині. Броди! . . . Скільки приємних днів пережив я в Бродах! Після тих великих потрясень під час евакуації, проскурівських погромів, непевности за завтрашній день, у Бродах ми відпочили душею й тілом. Там я з сотником Березицьким знайшли невеличку кімнатку (в одній польки), де був фортеп'яні. Господиня наша готувала нам смачні страви і щиро опікувалась нами. Десь у травні місяці воєнно-санітарне управління влаштувало в місцевій театральній залі концерт в користь Українського Червоного Хреста за участю артиста-співака Михайла Голинського. Пішов і я на той концерт. . .

З того часу минуло вже сьогодні 30-ть років, коли я почув уперше артиста-співака М. Голинського. Співав він тоді Еліазара з опери "Жидівка" та інші арії з опер. Я й сьогодні перебуваю під тим сильним враженням, що на мене справив артист. Його голос, молодий, сильний, драматичний, свіжий та чаруючий, захопив мене. По концерті я познайомився з М. Голинським і запросив його до себе. З того дня й розпочалось наше знайомство. У мене з'явилося бажання брати лекції співу в артиста Голинського, про що я і сказав йому, і він погодився такі лекції мені дати.

Артист Михайло Голинський.

І так артист М. Голинський розпочав зі мною лекції співу та муштровання мого голосу. Але це тривало короткий час. По лекціях зі мною М. Голинський співав мені зі свого репертуару арії з опер, що давало мені велику насолоду. М. Голинський лише один рік учився у знаного професора співу Чеслава Заремби у Львові, але й за той один рік уже подавав великі надії на непересічного оперового співака, а пізніше поїхав до Італії і там закінчив свої музикальні студії.

Перед другою світовою війною артист Голинський прибув

до Злучених Держав Америки і тут скрізь давав концерти, а пізніше переїхав до Канади, купив овочеву ферму і закінчив свою артистичну кар'єру.—

Але вернімся ще до повітряної фльоти.

Коли ми від'їжджали до Галичини, вилетіло з нами лише два авіотряди. В Галичині до нас вступили на деякий час галицькі літуни, але коли ми відїздили до Кам'янця-Подільського, вони залишились. Обмежувались простори українські і обмежувалась литунська діяльність. В нашій посіданню залишився кавальчик землі України, та всеж у серцях проводу і стрільців жевріла надія, що мусимо відібрати нашу землю. Скрізь у частинах ішла підготовча праця, реорганізація, формування. І ось 15-го травня 1919 р. одержано наказ наступати на большевиків. За армією і всі установи, штаби від'їжджають з Галичини товарними потягами за Збруч. Величезний товарний потяг мав один паротяг, і не всім був тягнути такий великий тягар. Всі старшини, урядовці і козаки злізли з вагонів і своїми раменами допомагали. Картина була досить сумна, і смішна. Під час цієї подорожі ми були свідками страшною трагедією. Летів літак, кермований полк. літуном ю. Кануковим з двома механіками з Красного до Озірної, де хотіли знайти місце під аеродром для литунської сотні. І ось, на наших очах літак падає і забиває всіх трьох. Я покинув потяг, направився до того місця і побачив жертви трагедії. Пізнавши полк. Канукова, повідомили литунську сотню, яка ще знаходилася в Краснім. Як виявилось слідство, причина катастрофи, — був саботаж австрійського жида Купги, який кинув кусень заліза в мотор літака полк. Канукова.

Наше військо відігнало большевиків і ми прибули до Кам'янця-Подільського, З кожним нашим переходом танули й авіозагони. З переїздом до Кам'янця в нас залишився лише один авіозагін на ім'я "Запорізький", під командою соти. Жаховського. В цій авіозагоні всі літуни і механіки за весь час боротьби залишились вірними і не раз проявляли героїзм. В Кам'янці начальником авіації був призначений соти. Єгорів. Це був один з найкращих літунів. Він завжди робив розвідки. Вилітали до бойового лету й інші відважні літуни, як напр. Жаховський, Островидів та інші й давали нашій армії дуже цінні відомості. Вилітали у справах державних і за кордон.

І. Лемківський писав в "Новім Часі" таке: "З переходом придніпрянської армії за Збруч п'ять литунських придніпрянських сотень відпочивало. Три сотні в Кам'янці, одна в Житомирі

й одна в Христинівці, не піднялися ні разу до бойового лету, крім летів за границю." Звідки взяв І. Л., що в листопаді 1919 р. було 5 сотень, коли був лише 1 авіозагін, що стояв у Кам'янці на свічому заводі. В Житомирі і в Христиновці не було в той час жодних українських авіаційних частин. Лемківський не повинен був так писати про ту частину, яка власне створила Галицьку літунську сотню. За часів гетьмана, Повітряна фльота створила Галицьке Літунство, вона дала найкращих літунів, як напр., полк. Губера, кн. Канукова, Євського, Шеремецьського, Будатова, 6 підстаршин і стрільців. Давали літаки і всяке майно. Ввесь час Повітряна фльота опікувалась Галицькою літунською сотнею. Навіть інспектором авіації Галицької літунської сотні був призначений Повітряною фльотою полк. Калінін, який перебував у Краснім і багато допомагав матеріально Галицькому літунству. Всі ці літуни були відзначені в боях світової війни і в Галицькій сотні не раз відзначались в боях проти ворога.

Літак конструкції "L. V. G." з Триzubом на крилах.
 Стоять з ліва: сот. Жаховський, сот. Берестовенно, сот. Гончарів, сот. Гвездів,
 отаман Римський-Корсанів, сот. Єгоров, пор. Чистоквітів і сот. Олексів.
 Всі літуни, за винятком Гончаріва і Римського-Корсаніва.

Хоч Лемківський у своїй розвідці досить критично ставить-ся до Головної Повітряної фльоти, яка власне породила літунську сотню УГА, все-ж він декілька разів згадує, що "Придніпрянищина завжди рятувала грізну ситуацію ГА і надсилала часто літаки, технічне майно і літунів." Про Придніпрянських

старшин Лемківський говорить, що "то були високо-фахові сили. Окрім того, це були українці з діда-прадіда, прекрасні бойовики взагалі, люде чину, праці й бою, до якого поривалися." Далі Лемківський дає високе признание літунам придніпрянцям. Він пише, що "в повітряних боях чи дво-боях спеціально відзначалися наші літуни з Великої України. Найкращим літуном був полк. Губер. Очевидці оповідають, що його бої в повітрі були чудом літунової техніки та відваги. По його трагічній смерті, найкращим літуном-боевиком був сот. Евський, що збив у повітрі до 9-ти ворожих літаків. Знаменитим літуном був і сот. Шереметинський."

В наших авіотрядах були літаки старі і шми небезпечно було літати, тому Штаб Повітряної Фльоти вислав до Відня місію для закупу літаків. Та місія нічого не зробила. Примушені надіслати другу місію, та виявилось, що деякі члени робили саботаж, а крім того представники Антант заборонили ввез австрійсько-німецького майна на Україну.

З переходом до Кам'яння-Подільського, життя наше значно змінилось, повеселішало. В армії наставо оживлення, бадьорість, бо на поміч нам приходять братня Галицька армія, з якою ми проганяємо большевиків аж на лівий беріг Дніпра й займаємо наш Золотоверхий Київ.

І тут треба згадати, що під час наступу з'єднаних армій на Київ наш авіаційний Запорізький загін та літуноська сотня УГА багато допомогли, а надто там, де стояли транспортні потяги большевицького війська і майна, наші літуни на війська ворожі скидали бомби, що в результаті дало дезорганізацію і деморалізацію большевицького заплілля, а тим самим вони і допомогли іншим нашим військовим формаціям скорше зайняти Київ.

Заяняли ми Київ та не на довго... З лівого берега Дніпра насувала біла московська навала — армія Денікіна. Вищим військовим командуванням УГА нам було заборонено вступати з денікінцями в бої. Це було використано підступними москалями і витиснено нас з нашої столиці. Коли пізніше верховне командування УГА склало договір з Денікіним, то його армія забрала собі все авіаційне майно Галицької літунової сотні, і сотня завмерла . . . В лютім 1920 року большевицькі війська зайняли Одесу і Галицька Армія стала офіційно називатися ЧУГА. Ще пізніше, поляки проломали большевицький фронт, і Галицькі літуни попали до польського полону. Галицька літуноська сотня перестала існувати.

ПОВІТРОПЛАВАННЯ.

З цим родом нової техніки я був майже незнайомий і мало цікавився нею. Знаю лише, що в армії УНР було досить бальонів, або як їх називано "обсерваційні бальони." Отож було їх багато, а разом з тим багато і потрібного технічного матеріялу. Ці бальони робили не раз цінну прислугу армії. Вони з успіхом вивідували фронт і запліля ворога і передавали ці відомості Головному Командуванню Армії. Але попри те вони завжди стягали на себе увагу ворога, коли підіймалися вгору для спостереження. Зараз же ворог відкривав по них вогонь, а ще гірше, висилав свої літаки, що, оточивши бальон з усіх боків, засипали його й спостерігачів на ньому кудеметним вогнем.

Начальник Повітроплавання
Полк. Павло Крицький.

Для оборони їх треба було пускати в дію протилітунські гармати, а часом і свої літаки посылати для протидії. Та все-ж у гарні, погожі дні обсерваційна команда бальонів ігнорувала всякі небезпеки, підіймалась вгору до 500 метрів і давала Штабові Дієвої Армії найцінніші звіdomлення як про розташування ворога, так і про його силу і рухи. Ось чому ворог не міг терпіти діяльності наших спостережних бальонів і старався за всяку ціну позбутися їх, уживаючи до обстрілу і тяжких гармат. Тут, до речі, згадати треба, що з числа наших так званих путо-бальонів (прив'язаних), Штаб Повітряної Фльоти приділяв УГ Армії сто штук для спостережної діяльності, до-

давши потрібного технічного матеріялу.

Начальником Повітроплавання в той час був Полковник Павло Крицький.

Хоч полковник Крицький був багато старший від мене, але ми жили з ним в найкращій дружбі. Це була надзвичайно праведна людина, яка жила не для себе, а для довірених йому людей і для Рідного Краю взагалі.

Не можна поминути мовчанкою й значення в наших визвольних змаганнях діяльності нашого літунства. Не дивлячись на різні технічні браки, особливо в 1919 році, авіація виконала те велике завдання, що на неї покладалось. Самопосвята й героїстство наших літунів не раз витворювали чудеса. Завдання літунів було важке й тяжке. Треба було щодня літати у глибоке запілля ворога, вивідувати, де ворог знаходиться, зфільмувати його місце розташування, а, де треба, й обстріляти ворога. Часто доходило й до бойових сутичок з ворожими літаками. І ось, у цих повітряних боях наші літуни несли службу керування вогнем нашої артилерії, а під час відступу — цінними відомостями про віддаль від ворога. При щоденній праці вивідування ворожого фронту й запілля, при старанній, дуже потрібній розвідці на поодиноких відтинках фронту рідко коли обходилось без бойових дій з ворогом. Наші літуни відбували, як на ті часи, дуже далекі рейди, поборюючи часто 800-900 кілометрові простори в запіллі ворога. В часи цих далеких летів, наші літуни знижувались до 300-200 метрів над лініями ворога і засипали його кулеметним вогнем. Досить часто вони відлітали й за кордон з різними дорученнями державного значіння.

Коли польське військо залишило нашу територію (Наддніпрянську Україну), наша Армія ввійшла знов до Кам'янець-Подільського, але не довго відпочивали там, бо більшовики знову почали великий наступ, і стримати його не було вже сили. В листопаді місяці 1919 року вся Армія Української Народньої Республіки перейшла Збруч і опинилась у польських "Обозах інтернованих."

Штаб Повітряної Фльоти переїхав до Ченстохова, де її начальником був призначений полковник Мурашко; а начальником авіації сот. Жаховський. Полк. В. Павленко задумав у 1920 створити кадри авіашколи. Школу відкрили в Бидгощі в Познані, яка була під проводом французів і поляків.

Наших літунів та механіків в числі 30-ти душ, польська армія відправила до авіашколи, де вони довший час там і служили. Вважаю потрібним ще додати, що Чорноморська фльота за часів Центральної Ради та за Гетьмана мала у своїй базі в Севастополі до 30-ти справних, бойових та розвідчих гідропланів. Але з приходом німців до Севастополя 30-го травня 1918 року, морська авіація в Севастополі пропала без користі для України, бо німці вважали, що всі кораблі й гідроплани є їх воєнною здобиччю і забрали їх.

КАМ'ЯНЕЦЬ ПОДІЛЬСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ.

В осени 1919 року до Кам'янця на Поділлі несподівано прийшли польські війська. Сталось так, що частина нашого Штабу виїхала до Старо-Константинова, а друга частина, в тому числі й я, та багато різних державних установ залишились в Кам'янці. Використовуючи вільний час, я записався до університету на богословський факультет, про який і хочу розповісти дещо більше. Університет у Кам'янці повстав у 1918 році, за часів Гетьмана П. Скоропадського. Ректором університету був професор Іван Огієнко, що мав надзвичайно великі здібності

Ректор
Кам'янець-Подільського Університету
Проф. Др. Іван Огієнко.

адміністратора. В такі неспокійні революційні часи він zorganizував університет, впорядкував його знаменито і мав добрих професорів. Лекції в університеті відбувались вечорами і нерегулярно, бо були до того різні перешкоди. На богословському факультеті читали лекції такі професори: А. Неселовський (Історію християнського богослуження та Літургії), о. Табінський (Святе Письмо Старого Заповіту та Історія Старого Церковного письма); В. Біднов — (Історія Української Церкви), І. Огієнко — (Українська мова), І. Любарський — Св. Письмо Нового Заповіту); М. Васильківський — (Логіка, філософія та психологія релігії); о. Ю. Січинський—Археологія; Прахов — (Старо-жидівська мова); Плевако — (Історія українського письменства). Деканом Богословського факультету був проф. В. Біднов. З усіх професорів найбільше нам студентам подобався проф. Біднов. Це був професор великої ерудиції. Всі його лекції в які він вкладав всю душу виголошувались ним на пам'ять,—без підручних книжок чи шпаргалів. Приємно було слухати лекції і проф. — А. Неселовського та М. Васильківського. Проф. о. П. Табінський заікався, і на його лекціях було мало студентів. Між іншим на лекції цього факуль-

тету вчашали й старі, сиві священики м. Кам'янця. Хоч університет проіснував яких два і пів року, але за цей час багато нашої молоді, як наддніпрянців, так і наддністрирців вчашало туди й здобувало науку. І цей університет за короткий час виховав поважне число студентів і студенток на провідників молоді України, що пізніш займали поважні становища в нашій уряді.

При університеті була й церква. Настоятелем цієї церкви був заслужений церковний і громадський діяч, проф. о. прот. Юхим Січинський. Та за українізацію церковного Богослуження, єпископ Пімен, відомий україножер, заборонив о. Січинському служити.

о. Юхим Січинський (Січинський), відомий археолог, історик та дослідник культурних і мистецьких пам'яток Поділля. Народився в старій священичій родині в селі Мазники на Поділлі дня 1 жовтня 1859 року. Закінчив з відзначенням Подільську Семинарію і Духовну Академію в Києві. В 80-тих роках учителював у середніх школах Бахмута на Донеччині. В 1889 р. прийняв священичий сан і постійно мешкав у Кам'янці на Поділлі. Був ключарем і протоєреєм міського катедрального собору (до 1904 р.). Найбільше часу, праці і свого справді енциклопедичного знання присвячував науці, педагогічній і культурно-освітній діяльності. З року 1904 був професором Кам'янецької Середньої Технічної Школи, а з 1918 доцентом і професором Українського Державного Університету (згодом Інститут Народної Освіти), про засновання котрого найбільше змагався і фактично приготував науковий ґрунт. У Кам'янці Ю. С. редагував різні видання, як "Подільські Єпархіальні Відомости," "Православне Поділля," "Подолія," "Труди," Іст.-Археол. Т-ва та інші. Заложив Історично-Археологічне Товариство і Музей, що були осередком наукової праці Поділля та прикладом для інших українських земель. Іст.-Археол. Т-во видало за редакцією о. Ю. С. 14 великих томів наукових праць головно з історії, етнографії, статистики, економіки, культури, мистецтва Поділля. о. Ю. С. був членом багатьох наукових інституцій і товариств у був. Росії і закордоном. Дійсний член Наукового Товариства Шевченка у Львові з 1894 р. Був одним з найбільших організаторів новітнього українського культурно-національного руху, через що мав постійні конфлікти з церковною і цивільною російською адміністрацією. Лише виняткові заслуги о. Ю. С. на науковому полі, знані в Петербурзі і Москві (дійсний член Московського Археологічного Т-ва, де був прихиль-

ник української культури граф Уваров), не давали можливості царським губернаторам й єпископам знищити його.

Коли Святійший Синод доручив єписколові Подільському Парфенію Левицькому в 1905 р. прорекламувати Євангелію в українській мові, що переклав Морачевський, то до комісії належав і о. Ю. С., на якому лежав головний тягар праці. — основний переклад, редакція і коректура.

На Кам'янецькому Університеті о. Ю. С. займав катедру загальної археології та історії Поділля. З приходом большевиків, о. Ю. С-го було звільнено, як директора Музею, а залишено "науковим співробітником" і то не довго. Коло того часу о. Ю. С-го усунуто з ІНО, забрано власний дім, а 1929 р. арештовано. Просидівши в Кам'янецькій в'язниці коло 3/4 року, о. Ю. С. виїшов з підземним здоров'ям та мусів виїхати до Києва, де працював деякий час в Музею Лаври. Згодом о. Ю. С. знова повернувся до рідного Кам'янця, але з позбавленими права викладати у школах, мешкати в своєму домі та, взагалі, мати владену працю (і звичайно без ніякої пенсії чи іншої соціальної забезпечки). Але і при таких умовах о. Ю. С. продовжував свою наукову працю. Як оповідають молодші адепти науки, ще в 30-их роках заподажливо допомагав він молодим дослідникам Поділля, які "таємно" відвідували старого професора і так "побирали" вільну науку. В особливо тяжких матеріальних обставинах дещо помагали йому старі селяни, які пам'ятали о. Ю. С-го, як він приїздив до них на розкопування "козацьких" могил, де була, мовляв, захована наша колишня слава і воля!

Проф. о. Юхим Січинський вмер в нужді 7 грудня 1937 року і похований в Кам'янці на цвинтарі "Руських Фільварків."

На місце о. Ю. Січинського призначили прот. П. Табінського, якого єпископ Пімен теж суспендував. Але о. Табінський не звертав уваги на забороно і відправляв Богослужбу. Сам о.

Протосерей Професор
Юхим Січинський.

П. Табінський не мав доброго голосу, ані слуху, а тому й хоро-ві було тяжко достосуватися до нього під час Богослужби. В церкві співав переважно хор з театру М. Садовського, і співав чудово! До церкви вчашала виключно інтелігенція, бо ж у Кам'янці перебували тоді всі міністерства УНР.

Пригадую Великдень в 1920 році. Урочиста відправа, ново людей. На Утрени почали співати Пасхальний Канон священики й хор. Ось починає о. Табінський своїм безголосим голо-сом співати, підтягає йому старенький о. Ю. Січинський, який стояв у вітварі рівно ж без голосу. . . Запросили й мене пома-гати. Вийшов такий концерт, що хоч тікай із церкви! . .

Пригадую другий випадок, коли то в 1920 році прибув до Кам'янця Головний Отаман Симон Петлюра. Зустріч була дуже зворушуючо-урочиста. Зайшов він і до університетської церк-ви, де відбувся молебень. В кінці молебня о. Табінський почав проголошувати многоліття Президентів Держави Симонові Петлюрі, та, очевидно з великого поденервовання чи страху почав: "Благочестивішого, Самодержавнішого, Великого Го-сударя Імператора. . ." і спинився. . . У церкві повстало вели-ке замішання, а подекуди було чути сміх. Та о. Табінський она-м'ятався й подав возглас: "Президентів Української Держави, слугі Божому Симоноу, многая літа!

Церковним старостою при університетській церкві був проф. В. Біднов. Він з самого ранку готував у церкві все необ-хідне до потреби Літургії, а в зимі навіть й опалював цілу церк-ву. Я, як студент, досить часто виголошував в університетській церкві проповіді в присутності численного професорського складу. Довелось раз виголосити проповідь і в час великого свята, де були присутні міністри та вищі урядовці уряду, а се-ред них великий церковний діяч і золотоустий проповідник Во-лодимир Чехівський. По службі Божій В. Чехівський підійшов до мене й погратулював за мою проповідь. Між інчим я виго-лошував проповіді і в інших церквах Кам'янця-Подільського.

Настав час, коли в нашій церкві забракло хору, і дяка; тоді проф. Біднов запропонував мені виконувати обов'язки дяка, на що я радо погодився. Кожної суботи і напередодні великих свят відбувалися Всеношні.

Під час церковних відправ допомагав мені завжди співати проф. Йосиф Оксіюк, який викладав в університеті історію християнської Церкви. Він мав надзвичайно приємний голос, знав добре ноти, і всі гласи значно ліпше співав, ніж я. То була симпатична людина, не горда. Пізніше я довідався, що він був

сином селянина з Підляшша. Очевидно родичі його були свідомі, бо дали сина Йосифа до духовної школи, і до духовної семінарії в Холмі; пізніше він скінчив Київську Духовну Академію. У травні 1922 р. він став священником УАПЦ, а в червні того ж року було його висвячено на єпископа Кам'янецької церкви. В 1923 р. Лубенська церква обрала його своїм духовним керівником, а другий Всеукраїнський Православний Собор обрав арх. Йосифа Оксіюка на першого заступника митрополита. Арх. Йосиф Оксіюк був глибокий і суворий християнин, вчений богослов, український золотоустий, глибоко віруючий, надхненний. Богослужба для нього була справжнім священодійством. Коли одного разу священник, що з ним служив, був, на його думку, замало уважний, замало переймався священодійством, він сказав йому відійти. В часі ліквідації УАПЦеркви большевики замордували Арх. Йосифа.

При нашій університеті в 1920-м році були засновані Пастирські Богословські курси, які очолював прот. П. Табінський. На ці курси записалось тоді приблизно до 40 душ й я в тім числі. Лекторами тих курсів були майже ті самі професори, що й на богословському факультеті, за винятком І. Огієнка та Плевако. Деякі з тих студентів одержали пізніш парохії на Волині, як напр. Іван Губа, що був спочатку парохом у Ковелі, а в 1942 році висвячений на єпископа Уманського.

Цей єп. Ігор Губа, що був призначений митрополитом Подількарпом до Аргентини прибув до ЗДА і організував в Нью-Йорку свою парафію формації 1942 р. Та про нього більш докладно оновім ще у 2-ій частині своїх споменів.

29 серпня 1920 р. я одружився в Кам'янці Подільському з панною Клавдією Миколаєвною з родини Шабліовських.

Йосиф Оксіюк.
Архєпископ УАПЦ

ТАБОР ІНТЕРНОВАНИХ В ОЛЕКСАНДРОВІ КУЯВСЬКІМ, МОЄ ПОСВЯЧЕННЯ В САН СВЯЩЕНИКА. БУДОВА ПОХІДНОЇ ЦЕРКВИ. БРАТСТВО СВ. ПОКРОВИ. ДРУКОВАННЯ ЦЕРКОВНИХ КНИГ.

Зла недоля загнала Армію Української Народньої Республіки в листопаді 1920 року за польські дотри. Частина армії опинилась в Олександрові Куявськім, до якої власне належав і я. Війська в тому таборі перебувало на той час до 5,000 душ. Серед інтернованих було багато старшин, урядовців та козаків з різними фахами, та, на жаль, не було ані одного священика. Таборяни за полагодженням релігійних потреб, мусіли звертатися до чужого їм місцевого московського православного священика. Мене не раз навідувала думка (я вже згадував про це) — стати священиком та посвятитись праці для свого народу. Через деякі перешкоди не міг я здійснити раніш свого заміру. Ї ось, в польському таборі я постановив перевести в життя свій замір. З цією думкою я пішов до начальника групи військ командира 6-ої Стр. дивізії генер. Безручка і запропонував йому свої послуги на обслуговування в сані священика свого рідного війська. Генерал Безручко охоче погодився на моє висвячення у військові священики; виклопотав мені дозвіл, дав гроші на дорогу, дав папери з тисячма підписами наших старшин і козаків, які, так би мовити, обрали мене на дивізійного священика, й я 30-го грудня 1920 р. виїхав до Гродна. Гродненський єпископ Володимир^{*)} рукоположив мене 2-го січня 1921 року в сан диякона, а 4-го січня того ж року в сан священика, як раз у день мого народження.

І з Гродна приїхав я до Варшави раненько, якраз на Свят-Вечір і зайшов до Української Місії. Там я дізнався, що сьогодні пополудні в консерваторії буде співати коляди Українська Капеля під управою О. Кошиця. Хоч я і спішив до табору, та постановив залишитись на пару годин і послухати що славетну капелю, бо-ж чи доведеться в житті колись її чути? На щастя, дістав я квиток і з радістю сів у своє крісло. І ось почались ангельські співи під диригентурою славетного короля хорів О. Кошиця. Ті колядки та щедрівки ранили моє серце настільки, що я під час концерту і молився і плакав. Виконання тих колядок було таке художнє, що й сьогодні в ухах моїх брешуть деякі коляди, як, напр. "Ой видить Бог," "По вьшому світу," та "Щед-

^{*)} Коли пишу ці рядки єв. Володимир є вже Митрополитом та Євхархом для російської емігранції в Західній Європі, а осідком у Парижі. Цей Митрополит є племіння російського патріарха Олексія.

рик.³⁷

По концерті їду до Олександр-Куївська. В дорозі передумую про ту велику подію, що відбулася в моєму житті, а саме: посвячення мене в сан священника. Двадцять років я все підготовлявся до цього високого сану. Нарешті, моя мрія здійснилась. Думаю, яка то буде моя праця серед війська! Думки непокоять мене, чи я в дійсності зможу бути добрим пастирем, чи зможу я задоволити своїх будучих парафіян?

Приїхав я до Олександрова десь олівночі 7-го січня, а вже 8-го січня (був другий день Різдва), при великому здвизі нашого війська відправив першу Службу Божу. Всі церковні речі, в яких була потреба, я позичав у місцевій московській церкві, що залишилась сиротою після несподіваної смерті священника.

Перші Служби Божі я відправляв в одному з коридорів таборових мешкань. Напів темний коридор козаки вимили, вичистили, оздобили ялинкою; нею ж відгородили вітвар, а на стінах розвішали образи. І вперше на чужині, по довгих роках тяжкої боротьби, останніх невдач та розчарувань, прибиті розпучкою душі козацькі знайшли втихомиренья у своїй ширій молитві.

Час-від-часу я відправляв Службу Божу і в місцевій московській церкві. Та тамтешня польська адміністрація пізніше заборонила мені відправу в тій церкві. А сталося це з тої причини, що я урядив (звичайно за згодою начальника табору) хресний похід у день Водохреща для посвячення Йорданської води з місцевої церкви через ціле місто аж до табору. Такої урочистої та величавої процесії Олександрів Куївський ніколи не бачив у своїйому житті. Місцеві польські ксьондзи та місцева польська адміністрація налякались "гайдамацького" руху. На другий день прибули до мене представники польських властей, вчинили ціле слідство з допитом — на якій, мовляв, я підетаві відправляю в місцевій церкві служби та врешті заборонили мені дальші відправи в тій церкві, а саму церкву замкнули. З того часу для виконання різних релігійних треб у місті та на цвинтарі мені доводилось брати від поляків спеціальний дозвіл. Після цієї заборони в таборі виникла думка побудувати свою, похідну церкву.

При допомозі командира дивізії ген. Безручка та завдяки ширій праці технічного курія нашої дивізії, той коридор, що про нього я вже згадував, перетворився в похідну церкву. В кінці лютого 1921 року в майстернях технічного курія під до-

глядом його командира підполковника Бокітька почалась інтенсивна праця над будовою іконостасу та інших частин похідної церкви за проектом пол. Бокітька. Необхідний для цього матеріял придбала своїм коштом 6 стр. дивізія. Рівночасно наші малярі малювали образи до іконостасу: намісні, а також і менші образи малював урядовець Крушельницький, "Тайну Вечеру" — сотник Боровик (докінчив Крушельницький), а св. Євангелістів на царських дверях — лікар Кавалкін. Найслабше була помальована ікона Покрова Божої Матері, роботи Савича, та по закінченні іконостаса, М. Крушельницький скопіював прекрасний новий образ Покрова, що був у Запорізькій Січі.

Всі ці малярі, крім вишколеного фахівця М. Крушельницького, що закінчив Кам'янецьку художньо-промислову школу, були аматори.

На свято Шевченка 9-го березня іконостас був наполовину викінчений. І заповіт Батька Тараса "споминути його не злим, тихим словом" діти його виповнили як належало, достойно його пам'яті. А потім кожне свято ми бачили в обстанові нашої церкви щось нове, що могло радувати серце віруючого, а гордою свідомістю поваги до свого рідного війська наповнялися груди.

В лютім того ж 1920 року я одержав від головного протопресвітера Василя Мартиша¹⁾ — військового капеляна польських військ православного віросповідання, — призначення на таборового капеляна м. Олександрова, а трохи пізніше на таборового капеляна російських військ генерала Яковлева, що перебували в таборі в Торуні. Це військо складалось з Донських та Кубанських козаків, що перейшли до нашої армії, і під час нашої визвольної боротьби брали в них жваву участь. На їхнє запрошення я приїхав до Торуня із своїм дяком. Увечері відбулась загальна сповідь для козаків, а на другий день я відправив Службу Божу в темній мурованій кімнаті, що нагадувала печеру. Серед того війська було багато наших землячків-малоросів. Окрім того, я зауважив між ними досить таки титулованих осіб, як князі, графи та ін. Службу Божу я відправив в українській мові. Таку умову я запропонував їм в час мого до них запрошення, на що вони й погодились.

Темна мурована печера, вогні свічок, прегарний мужеський

1) о. В. Мартиш народився на Холмщині і по скінченні Холмської Духовної Семінарії був призначений до Канади у склад російсько-православної мисії. Шість першої світової війни він перебув до Польщі і в скорому часі був призначений тодішнім капеляном православних військ польської армії.

хор — все це вплинуло так, що я відправляв Службу Божу з особливим надхненням, і не в одного із старшин та козаків я завважав сльози на очах. Всі вони запрошували мене приїжджати до них час-від-часу, та я був дуже перетяжений працею в таборі і до них вже їздив о. Маринич, що прибув до нашого табору з Ланцуту.

Випадково я дізнався, що в Торуні є армійський шпиталь. Пішов я туди, а там знайшов я багато хорих наших старшин і стрільців, які висловлювали свій жаль, що вони не мають духовної опіки, що вони не мають книжок та часописів до читання, що про них всі забули. Я приобіцяв всі їхні прохання задоволити, і декілька разів відвідав їх, відправив Службу Божу та запричастив.

На 13-го березня 1921 р. міністр ісповідань проф. І. Огієнко скликав з'їзд військових священників до Тарнова. На цей з'їзд прибуло лише 5 священників. В перший день по приїзді відбулась Служба Божа в канцелярії міністерства УНР. Служили собором: протопресвітер П. Пашевський, прот. Волкович, о. М. Маринич, о. Раїнський та о. П. Білон. По Службі Божій відбулась панахида по Т. Шевченкові та по померлих українських архієпископах Олексію Дородніцинові та Агапіті Вишневському¹⁾.

Полоудні відкрився з'їзд військового духовенства. Проф. І. Огієнко, відкрив з'їзд та оголосив таку програму: 1) Доповідь проф. І. Огієнка: а) церковне життя в православних і неправославних землях Європи за 1920 р.; б) українізація Української Церкви і в) Українська мова в церкві та українська мова церковно-славянського богослужебного тексту.

- 2) Реферат проф. Біднова: "Українська Автокефальна Церква."
- 3) Інформації пан-отців із таборів про духовне життя козаків та про їх духовні потреби.
- 4) Духовна опіка над українськими козаками в таборах.
- 5) Заснування братств по таборах.
- 6) Потреби військових пан-отців.
- 7) Лист до Царгородського Патріярха з проханням благословити Українську Автокефальну Церкву.
- 8) Привітання Сербській Церкві і новому Патріярхові Ди-

¹⁾ Арх. Ф. Дородніци, як олек його впливає українство був переслідуваний московським єпископством і не мав катедр, в той час, коли "служивши" катедрі давався відряду. В 1917 р. він зложив Український молитовник. Архієпископ Левонт зустрічав Директорю УНР вояком на Софійській площі (жандар) і його московський єпископат не міг друквати йому.

митрію.

9) Заснування Української Церковної Ради в Тарнові яка має вирішити:

- а) розв'язання шлюбів, б) форму поминання влади, в) нагороду митрою і г) скласти відозву Української Церковної Ради до воєків.

Далі проф. Огієнко виголосив свій реферат на тему "Церковне життя в православних і не-православних землях Європи за 1920 р. й Українізації Української церкви." У своїм рефераті він висловив ті думки, які в тім же році виловив у книжечці "Світовий рух за утворення живої національної Церкви." Він говорив, що "релігійний рух на всьому світі йде зараз під гаслами демократизму; до церковної праці стали широкі кола громадянські; консерватизм, вперте додержування старовини, страх до всякої новини й яких-будь реформ — це ознака багатьох християнських церков. Церква не оновлюється, йде позаду життя, а не попереду його. А що церква — насамперед сам нарід, а не духовенство, то цей нарід рішуче взявся за оновлення своєї церкви, щоб пристосувати її до своїх потреб і вимог сучасного життя демократичного." Проф. І. Огієнко говорив, що має відомости цікаві з краю. На Україні відбувається українізація церков.

Пригадую, що проф. І. Огієнко говорив картинно про Сербську Православну Церкву, що велика частина сербського духовенства і частина єпископату домагалась між іншим, щоб: переглянути закони про шлюб і його розв'язання, відкинути застарілі, тепер нікому непотрібні деякі церковні формальности, дозволити вдівцям священикам женитися, узаконити, щоб єпископ міг бути жонатим, як було вдавнину. Рух за здійснення цього був у церквах — сербській, румунській, грецькій, болгарській і царгородській."

По рефераті були дискусії, але як докладчик так і духівництво не виступало проти цих нових реформ, а прийняло те все до відома.

14-го березня проф. Біднов виголосив свій реферат про Українську Автокефальну Церкву. (Цей реферат ми повинні були прочитати у своїх військових частинах). Після цього давали звіти священики. Інформації були досить бліді. На запит проф. І. Огієнка, якою мовою відправляють священики Службу Божу, всі (виключаючи мене), відповіли, що відправляють церковно-славянською мовою, звичайно з українською вимовою, а це з тої причини, що не мають богослужбників у рідній

мові. Мені пощастило дістати служебник українською мовою, видання Всеукраїнської Церковної Православної Ради в Кам'янці-Подільській в 1920 р. Над цією важливою справою ми довгий час дискутували й винесли резолюцію: "Доручити о. Білонові по приїзді до Олександрова розпочати друкувати Літургію Івана Золотоустого за перекладом Всеукраїнської Православної Церковної Ради." Це доручення я зновні виконав. Видрукував названу Літургію та віддав її всім священикам. Незабаром я довідався, що не всі вони відправляють Службу Божу українською мовою. Треба було аж патиску Управи Кирило-Методієвського Братства з Тарнова, щоб переконати таборових священиків у konieczності відправ українською мовою. Отож по приїзді моїм з Тарнова я скамавав збори старшин та козаків своєї дивізії, щоб заснувати при ній Братство Св. Покрови. На цих зборах обрано було президію Братства в такому складі: Полковник Валентин Яворський — голова, сотник Орхів — скарбник, хор. Шевченко — секретар, сотники Костюченко, Василіів Бунчужний Харкун і чотовий Воблий — радні. Ця Рада Братства, разом зі мною, приступила до своєї праці.

Та в моїх спогадах повстала б, так би мовити, невеличка прогалина, коли б я поминув мовчанкою моє миле, хоч і коротке знайомство з такими визначними людьми, як Петро Сікорський, — теперішній Митрополит Полікарп, та деякі міністри Уряду УНР і поет Микола Вороний.

5-го квітня 1921 року до нашого табору в Олександрові приїхали Головний Отаман Симон Петлюра, ген. Омелянович-Павленко старш. та ген. Сальський, які відразу ж попрямували до нашої церкви. Короткий молебень відправили о. М. Маринич та я. Головний Отаман і всі генерали були здивовані, коли побачили церкву в українському стилі, (правда, ще не викінчену) і почули хоріві співи в рідній мові. По виході з церкви Головний Отаман та ген. Павленко дякували маляреві Крушельницькому, хоріві та мені.

"Нове Життя," ч. 41, 1921 р., неперіодичний часопис 6-ої Стр. Дивізії подало на своїх сторінках допис **"З нашого церковного життя."**

За кільчастим дротом, на чужій землі не був забутий старий козацький звичай — кохатися в красі дому Божого.

Тому, влаштувавши своє внутрішнє життя, увага нашої дивізії була звернута на задоволення релігійних потреб і будівлю церкви. В цьому ділі багато зробив і допоміг, як морально,

так і матеріально наш командир генерал М. Безручно. При його допомозі було висвячено на священника теперішнього пан-отця Білона, який оправдав надії, що покладали на нього.

о. Петро Білон, після висвячення з молодечим запалом і зав'язанням взявся за улаштування церкви. Енергія і бажання зробили багато. Від місцевого православного громадянства пошастилося йому, позичково, дістати все необхідне для служби і в полутемнім коридорі нашого бараку була влаштована наша церква. Це було в грудні. Обідраний темний коридор заходами парафіян був прикрашений гірляндами з ялинок і кольоровим папером, оltар був відділений від церкви рядом ялинок, а стіни украшені образами, і коридор, який був ні до чого не придатний, переробився в Храм Божий.

З великою нетерплячкою всі чекали першої служби, і тому церква була переповнена стрільцями і старшинами. Залунали перші згуки молитви українською мовою. Все затихло, всі зацікавилися і прислухалися до кожного слова пан-отця. Рідне слово зворушило серця... розійшлося козацтво по кутках, було чути балачки про службу.

Темний коридор не міг дати краси, до якої прагнула душа вкраїнця. Думка пан-отця мати іконостас була переведена в життя К-ром 6 Тех. кур. інженером сотником Бокітьком, по проекту якого, в українському стилі столярями-стрільцями його курія був виконаний іконостас. Матеріальна допомога з боку К-ра дивізії дала можливість купити все потрібне для художніх робіт, до яких з великою енергією і приступив наш молодий маляр М. Крушельницький. Бажання прикрасити стильний український іконостас стильними образами було переведено їх в життя. Іконостас украсився образами—копіями з відомих образів Мати Божої і Христа худ. Куриласа. Ціх два образи були виконані Крушельницьким чудово. Повне ласки обличчя Небесної заступниці притягує до себе молящогося, а лагідне і спокійне обличчя Христа підкреслює слова, написані на книзі "немає більше любови, як хто душу свою покладе за друзів своїх." Дуже добре передав художник і інші образи. Не гармонізує тільки з загальним тоном іконостасу храмова ікона Покрови, роботи Савича, який без належної поваги віднісся до цього діла.

Перед святом Т. Шевченка коридор був перероблений в кімнату, вставлено було шибки, а стіни побілено. В перероблене помешкання був перенесений і поставлений, в нескінченному виді, іконостас який тут поступово закінчувався. Тепер усі го-

ловні образи закінчені і залишилися тільки дрібні, але є надія, що ця праця буде закінчена до Великодня.

Бажання мати свою церкву, церкву якаб загадувала нам рідне, перевелось в життя. В побіленому помешканні красується чудово скмпанований іконостас з художне виконаними образами. Поступово церкву прикрашується, а на Великдень украситься павикадилом, роботи стрільців нашого техн. курія.

Справа з хором полагоджується не з таким успіхом. Досі ще не всі співи провадяться по українському і хор немає дисципліни, але заходами Братства справа ця буде полагоджена.

В березні заклалося при нашій церкві Братство св. Покрови і вже розпочало працю по виданню службеника українською мовою, покищо надруковано літургію св. Іванна Золотоустого, а цими днями вийде у світ вечірня і рання.

Нашим і церковним життям цікавиться не тільки місцеве православне населення, яке часто буває в церкві, але й далеко за дротом в Тарнові, Бидгощі й інших місцях, звідки до нас часто приїздять православні емігранти.

Іконостас Похідної Церкви Б-ої Стрільцької Січової Дивізії.

Великою популярністю і пошаною користується, як серед нас, так і серед чужих — емігрантів, наш пан-отець Білон, який цього заслуговує. Морально чиста і релігійна переконана натура пан-отця Білона не може не звернути на себе уваги; його енергія і молодечий запал, з якими він береться за справи рід-

ної церкви дає надію на кращу будучність нашої церкви, яка допоможе нам поширити національну свідомість поміж населенням України і буде основним каменем в підвалинах нашої Держави. **О. К.**

Перед Великодніми святами іконостас таборової похідної церкви був викінчений¹⁾. Церква наша в ці урочисті дні справляла надзвичайно гарне враження.

На Великодні Свята польська влада відкрила знов місцеву православну церкву, але не на довго. Майже по кожній моїй відправі в ній місцеве староство зараз же викликало мене до себе, робило мені різні дивовижні та видумані закиди, а в результаті тієї порожньої балаканини було, звичайно, повторне замкнення тієї церкви. Та на цьому не кінець: мені було наказано негайно вибратися з парафіяльного помешкання, де я мешкав зі своєю родиною і заборонено відправляти всякі треби в місті і навіть на цвинтарі. Староста ніяк не міг мені протити, що я на Водохреща улаштував величаву процесію з місцевої церкви через ціле місто до табору. Далі місцевий староста викликав до себе всіх православних білорусів, разом 16 родин, і багатьом з них наказав негайно залишити Олександрів-Куявський. Скарги ваші на Куявського "королика старосту" до Варшави, розуміється, нічого не помогли нам, лише звільнили місцевого старосту з його обов'язків.

До нашої церкви в недільні та святочні дні приїздили з далеких околиць, як Торунь, Бидгоць, Познань, Влоцлавек і ін. різно-національні групи емігрантів. Часто й я їздив до Бидгоща, де перебували наші літуни, що з ними я працював разом в авіаційних групах ще в часи нашої визвольної боротьби 1917-20 рр., і там я відправляв Служби Божі. На ці відправи приходили й місцеві московські емігранти, переважно колишні діядичі. Хоч я відправляв Служби Божі тільки українською мовою, все ж вони запрошували мене спеціально і для них на такі відправи, від чого я ніколи не відмовлявся.

Якось прийшла на відправу одна старенька пані з князівського роду і, коли побачила мене, що я без ряс, (я мав на собі френч), із здивуванням сказала: "Як це так, що священник має на собі штани?" Вона уявляла собі, що священники ходять без штанів!

1) Під час моїх візів в Америку — в Стейті Пенсильванія я дуже здивувався та здивована, коли побачив в українській Православній церкві в Арнолд іншество, що будуваний згідно з нашим проектом.

в. Петро Білон серед групи старшин літунів Авіовідділу Армії УНР на еміграції в Бидгощі (Польща).

В час відправи Служби Божої я читаю молитву "За Україну." Читаючи її, я завжди заливався горячими сльозами; плакали зі мною всі присутні в церкві не тільки українці, білоруси, а й росіяни. З того часу минуло 27 літ. Прийшла друга світова війна, що примусила не тисячі, а сотні тисяч наших людей залишити Рідний Край і вийти в світ-за-очі на скитальщину. Між ними значна частина й нашої першої еміграції, що, разом з "новою еміграцією" пережила всі страхоття Гітлерівської "Нової Європи:" грабіжу, тюрем, кацетів, розстрілів, шибениць та крематорії... А коли Німеччину зайняла Американська Армія, коли потворились уже вільні, національні табори, тоді посилались до мене з тих таборів листи від колишніх вояків Визвольної Боротьби 1917 - 1920 рр. з пригадкою про ту незабутню молитву. Ось що пишуть ці воїни 6-ої Стріл. Дивізії: "Ніколи не забудемо ми нашої таборової Свято-Покровської Церкви і тієї благальної молитви за Наш Рідний Край! Вона не вимовлялась устами, а вилівалась з глибини сердець наших і разом з нашими сльозами роздирала небо й летіла до Всевишнього!! І в той час навіть найбільш "скам'яніла" життєвими злиднями

думка не могла не детити в Рідний Край, на Рідну Землю й припадати до Неї, обіймати Її! І так, з того незабутнього часу й по нині та молитва живе в наших душах, в наших серцях і буде жити до останніх днів наших на цій грішній землі." Тут я подаю цю зворушливу молитву "За Україну."

"Господи Боже, Отче і Творче наш, Боже правди і милосердя! Ми віримо правді Твоїй і визнаємо, що все, що Ти посилаєш нам, Ти посилаєш по заслугах наших, бо Ти караєш грішних і милуєш праведних.

Вислухай теплу молитву нашу, Отче небесний, яку приносимо Тобі на колінах і з сльозами на очах!

Провинили Тобі ми багато вільно й невільно, словом і ділом, свідомо й несвідомо, і часто забували Тебе, Бога Єдиного . . .

Та не суди нас, Боже, по безмірних провинях наших, бо Ти Милосердний, і ласці Твоїй немає кінця... Дозволь нам устами недостойними, як слугам вірним Твоїм, щиро благати Тебе: змилюєшся над нами, Добрий, і прости нам, Отче Небесний, всі провини ваші! Бо все, що ми робимо, ми хочемо робити з серцем чистим і з Богом у думці... І у всіх ділах наших повсякчасно тільки єдиного ми й бажаємо: щоб слава Твоя була безмежною, а Рідна Земля наша стала щасливою!...

Боже Праведний, зглянься над гіркими стражданнями нашими, бо страждання ці більші від людських немінних сил наших! Ворог лютий посів Рідну Землю нашу і в господі чужій криваво справляє перемогу свою...

Там, в далекій Отчизні, тужать по нас в журбі повсякчасній Отець та Мати старі, брат та сестра беззахистні. Всеблагий, покрий їх ласкою Своєю і борони од помсти кривавої!... І дружину безпомічну, і дітей безпризорних заступи, Милосердний, од напасти ворожої!... Край наш рідний зруйновано, а нарід хрещений помордовано. Боже, зглянься над безмежним горем нашим і не допусти Землі Рідної до загибелі!...

На Тебе, одного, Милостивий, вся надія наша: страждання наші великі і горе наше безмежне: не попусти, Господи, померти на чужині!

Боже Сильний, Ти Милосердний, і милість Твоя безмежна! Пошли ж нам ласку Заступниці скривджених Богородиці, і надією на милість Твою переповняться наші серця! Ми віримо й визнаємо, що всі страждання наші стнуться

Тобі на славу, а Батьківщині нашій на користь...

Пошли нам, Господи Боже, Заступника Небесного, Твого Ангола Охоронителя, щоб повсякчасно боронив нас, щоб в ім'я Твоє велике водив наше Христолюбиве Славне Козацтво, щоб наповнив одвагою серця їх, щоб заступив їх од всякої біди, напасти та лукавста неприятельського і щоб силою Твоею Святою переміг наших супротивників...

Сокруши ж, Боже Сильний, всіх ворогів наших і Край Рідний звільни від зухвалих чужинців і пошли нам, змученим, давнобажаний спокій!..

Пошли ж, Господи, сили та мудрости Голові Держави нашої і всьому Христолюбивому Славному Козацтву нашому подай щасливого повернення до Краю Рідного і повної перемоги над ворогом! Всім же братам нашим, на чужині і вдома сущим, пошли, Господи, щирої єдності і братерської любови!..

І омита кров'ю, слізьми оплакана, вогнем очищена Отчизна наша од повного серця дякуватиме Тобі, Богу Милостивому, і однодушно славитиме Тебе, Бога Великого, Отця і Сина і Святого Духа, нині і завжди і на віки вічні."

Цю молитву "За Україну" уложив ніби проф. І. Огієнко, але визначті наші люди оповідали мені, що ця молитва була уложена сербським патріархом Варнавою під час першої світової війни й мала наголовок "За Югославію" і що проф. Огієнко переложив її на мову українську, змінивши дещо та дещо додавши свого. Наскільки це правда, я твердити не можу, бо сам про те не знаю.

* * *

Старшини й козаки часто скаржилися, що не мають календаря та молитовника в рідній мові. Я виіс пропозицію на засіданні Братства Св. Покрови, щоб надрукувати бодай молитовника¹⁾.

Ідучи на зустріч бажанню старшин і козаків, Братство Св. Покрови при 6-ій Січовій Стрілецькій Дивізії випускає "Коротенький Український Православний Молитовник," видання Кам'янецького Кирило-Методієвського Братства. Вкінці молитовника містилась коротка розвідка: "Головні етапи в житті Української Православної Церкви." Надруковано було молитовників

1) Незабаром Братство надрукувало на текстграфі початковий молитов та роздало бажаючим, але все це не задовольнило їх, а календар майже швидко друкувався на текстграфі і роздавався стрільцям.

1500 примірників, і з них 200 примірників роздано козакам безплатно¹⁾). Видатки за друк різних церковних книжок росли, матеріальної допомоги ми не діставали, і треба було щось робити, щоб направити наше тяжке матеріальне становище. Ї ось зникає у мене думка виробляти натільні хрестики, священничі хрести та церковні сосуди, що їх після війни бракувало на Волині. Братство пішло назустріч, зробили штамп, я дістав у літувів у Бидгощі даремно алюмінія, і братчик Ю. Циба став випускати сотками маленькі хрестики, які продавались у таборах і розновсюджувались на Волині, Холмщині та Гродненщині. Крім того Братство виготовило братські відзнаки. Справа з священничими хрестами та з церковними сосудами була значно складніша, але при своїй упертості ми й тут, поборюючи різні труднощі, постачали на замовлення: священничі хрестики, сосуди та печатки, які виробляв Гамаль, а пізніше Окунів. Братство заснує ще і книгозбірню, продає різні книжки духовних видань, Святе Письмо Старого й Нового Завоїту, фотографічні знімки нашої церкви, різні українські відзнаки, герби, що їх виписували зі Львова. В липні того-ж року Братство відкрило коротко термінові диригентські курси. На початку відвідувало їх 42 курсанти, пізніше 32, з них: 13 старшин і 19 козаків. Виклади давали: завідуючий курсами диригент С. Шабаліц (учень консерваторії) та його помічник Михальченко. Теоретична наука скінчилась у вересні і розпочались практичні вправи. Офіційного випуску не робили, бо завинили Шабаліцові частину грошей за науку, і він відмовився переводити іспити. Всеж трьох-місячна наука на цих курсах принесла слухачам велику поміч і не один із них час-від-часу диригував у церкві, а в майбутньому не один із них став і добрим диригентом. Взагалі, всі ті слухачі, одержавши добру музичну підготовку, брали участь як у церковних, так і в світських хорах і роз'їжджали по провінції з концертами та мали успіхи. В цілому ряді своїх обов'язків, Братство мало ще й обов'язок догляду й розподілу різних матеріальних допомог дітям біженцям. Мені приходилось часто звертатись до ген. Безручка, до Начальника Постачання і до благодійних установ за допомогою для хорих дітей—на їх лікування, на видачу їм молока, черевичок,—а для старшин і козаків — я просив одягу, білизни, для деякого ліжок, і багато інших річей.

Братство уряджувало для таборини виклади релігійно-мо-

1) Братство дбало про те, щоб козак під час молитви співав "Отче наш" українською, а не слов'янською мовою.

рального змісту та духовні концерти. Виготовило воно також дві прекрасні хоругви в українському стилі, а особливо заступилося тим, що заснувало курси для неписьменних та малописьменних козаків, де я викладав релігію. Незабутнім в діяльності Братства залишається й його подарунок козакам дивізії 500 польських марок на Великодню "Писанку." І це тоді, коли Братство само мало велику потребу в грошах на свої колючі видатки. Значною була діяльність Братства і в самому культурно-релігійному обсягу. Випустило воно: а) листівки з видом іконостаса нашої церкви, б) образ Покрови Божої Матері в українському стилі, в) Статут Братства Св. Покрова 6-ї Стрілецької Січової Дивізії, г) виготовило Синодик, куди вписало всіх лицарів, що життя своє віддали в боротьбі з ворогами за Волю України, і Синодик виставили в церкві.

Відчувався у нас брак українських церковних книжок, і Братство обрало комісію для перекладу Апостола на кожну неділю, деяких треб, акафістів та ін. До комісії ввійшли: полк. Яворський, сотн. Шевченко й я. Поза комісією сотн. О. Костюченко багато дечого сам перекладав. Наше Братство відгукалось на кожну важливу подію, і дещо ми тут занотуємо:

1) Надсилали братчики до Предсідника Конференції в Генуї протест проти московських утисків.

2) Видали Сенаторові С. Шелухинові уповноваження бути представником у Стокгольмі на конгресі Християнських Церков для захисту інтересів Української Автокефальної Церкви.

3) Брали участь у першому українському з'їзді у Варшаві, де підносили справу утворення свого українського єпископату на еміграції.

4) На різних з'їздах, виставах, що відбувались у Празі, Варшаві та в інших містах, розповсюджували всі наші видання.

5) Брали участь у світовій виставі в Брюсселі. Наші інваліди мали там свій власний кутик, і Братство уповноважило їх бути представниками Братства; всі наші видання, листівки з фотографією нашої церкви були на виставі, а також перше число виданого в таборі Релігійно-Наукового Вісника.

6) Говорили козакам про Українську Автокефальну Православну Церкву і про необхідність одержати благословення від Царгородського патріярха В цій справі ходив я по бараках із спеціально заготовленими підписаними листами, де старшини й козаки давали свої підписи, і ці листи ми зараз же й вислали безпосередньо до Царгородського патріярха

Релігійно-Науковий Вісник.

В липні 1921 р. народжується у мене думка випустити журнал релігійного змісту. Думка дуже смілива, бо як її при наших злиднях зреалізувати та де знайти відповідних авторів-співробітників? Не з одним громадянином я ділився цією думкою. Її ось на засіданні Братства я підношу цю справу. Братчики поставилися ніби прихильно, але питають мене: звідки гроші я дістану та звідки відповідний матеріал роздобуду? — Якось то буде, — кажу я, — але берімося сміло. З нами Бог! Та крім того, не ми ж одні, я певний, що й Братство 4 дивізії не відмовить взяти з нами рівну участь. Отже, нам легше буде.

По довгих розмовах прийшло до згоди, й я цілком віддався цій важливій справі.

Розписав листи — до проф. В. Біднова, проф. І. Огієнка та до деяких видатних осіб про надсилку відповідної літератури: виклопотав у представника У. М. С. А. Вуківа паперу та звернувся до Братства 4 дивізії з проханням прилучитися до нас. Довгий час братчики 4-ої дивізії не погоджувались та все ж на зборах Братства я переконав їх, що краще нам спільно випустити журнал. Далі обрали Редакційний Комітет. Від нашого Братства до нього ввійшли: Л. Волохів і я, а від Братства 4-ої дивізії Михалкин та Солодецький. Тоді ж ми вирішили, яку дати назву нашому органу. Після довгих дебат всі пристали на те, щоби наш журнал мав назву: "Релігійно-Науковий Вісник," і постановили також випустити його по змозі сил і засобів, "випередливо." Праця в редакції закипіла. Наші таборові редактори почали писати статті на визначені теми, надійшла від проф. В. Біднова цінна історична розвідка. Цілий матеріал до друку подали ми в середніх числах вересня 1921 р., а в 30 вересня вийшов уже здруку **перший духовний журнал українською мовою: "Релігійно-Науковий Вісник."**

Я підкреслюю "перший," бо в дійсності до того часу ані на Україні, ані на еміграції не виходив духовний Православний журнал українською мовою. В першій книжці були надруковані статті: Від редакції, проф. Біднова, Л. Волохова, о. П. Білоня, Михалкина, хроніка та бібліографія. Надруковано було РНВ лише 300 примірників, та й того, через брак грошей на покриття друку, адміністрація друкарні не хотіла видати. І я змушений був продати деякі власні речі і позичити як на ті часи велику суму грошей, щоб викупити журнал. Громадянство поставилось до нашого першого видання дуже прихильно, та й пресові кри-

тичні нотатки підбадьорили та заохотили нас до дальшої праці. І так "Українська Трибуна," що виходила тоді у Варшаві, пером Миколи Вороного написала: "Гарне вражіння справила вступна редакційна стаття, написана з лірично-релігійним і патріотичним та національним піднесенням. Також симпатичне вражіння робить і невеличка стаття свящ. П. Білоня. Найбільш солідною працею в журналі є інформаційно-історична стаття проф. В. Біднова. В ній є чимало цікавого й докладного матеріалу з історії нашої Церкви. Взагалі, як на початок, перше число журналу зредаговане досить гарно, але за те мова викладу статтей заслуговує якнайострійшого докору." В газеті "Рідний Край," що видавала Олена Пчілка, читаємо: "Вражіння, після прочитання РНВ число перше видається добрим, особливо тим, що всі статті можна читати. А це неабиякий плюс їх. Бо коли пригадати собі всі ті вимочені у прибранім фальшивим сміреномудрій писання "божественні" всяких духовних борзоницій колишніх, від яких віяло якимсь старим, старим, аж "ветхим" духом, то в цьому відношенні РНВ — позитивне й відрядне явище." Та не обійшлося і без злобної критики, яку подав на сторінках таборової газети "Нове Життя" (ч. 87), наш братчик Олекса Костюченко. Сталось так, що напочатку нашої церковної праці О. Костюченко надзвичайно щиро працював з нами й багато допомагав нам, та з якоїсь невідомої причини, погнінався і всю свою лють вилив на мене. В своїй критиці О. К-ко пише, що "Редакційна стаття написана для стрільця незрозумілою мовою: стаття о. Білоня складена з набору слів; справа розмосковлення богослуження православної церкви на Україні проф. В. Біднова, — автором не досягнута мета, що зазначена в назві. Дано тільки короткий нарис історії Українського церковного друкованого слова, а головні справи розмосковлення, відродження старих обрядів та традицій зовсім не освітлено; релігійне відродження Л. Волохова — гра мудрованими словами, за яким зовсім не видно самого відродження; коротенький нарис Української Православної Церкви Михалкина, — в нарисі не видно життя Української Церкви, весь він написав в дусі Пуціковича та Іловайського."

Навіть хроніку скритикував О. Костюченко. І на кінці своєї критичної статті К-ко пише: "Взагалі журнал з першої до останньої сторінки можна розглядати як рекламу о. Білоня, але при всякій рекламі треба бути обережним. . . ."

На цю критику Євген Бачинський з Женеви, братчик Св. Покрови, подав до цього ж часопису ч. 94 таке:

*Вельмишановні Панове!

Дозвольте мені, як старому вигнанцю рідної землі, висловити вам кілька, хоть і прикрих може, але цілком безсторонніх і ширих думок з приводу рецензії на "Релігійно-Науковий Вісник" — видання Братства Св. Покрови, уміщеної в ч. 67 Вашої, так симпатичної часописи.

Скажу вам одверто: за уся мою 18-літню журналістичну діяльність, як на Україні, так і за кордоном, я не знаю, чи маю нагоду читати іншу критику товариського видання, більш несправедливу і, так мені видається, особисто-заздрісну. Я ніяк не можу зрозуміти, яка власне причина такого відношення, а вона мусить бути безперечно... Може я за своє емігрантське 13-літнє життя загубив чуття дійсності, може справді задалеко відійшов у напрямі розуміння міри західнього європейця, щоби відповісти: 1) Чому перше число одинокі проби видавання наукового-релігійного православного журналу може викликати лише таке подразнення і незадоволення і ні рядка подяки чи одобрення бодай як, а всетаки, видатному явищу в розвитку нашої національно-релігійної літератури на вигнанні? 2) Чому некорисна праця товаришів по гіркій недолі, меншканця задротової площі, може викликати саме невдоволення, майже гнів та впрост, як може здаватися, заздрість?

Я не можу входити в річеву аналізу критики О. К. бо не маю потрібних даних, але читаючи цей "Вісник," по правді, не нахожу там нічого особливого порівнюючи з іншими виданнями за кордоном, щоби мати підставу спеціально обурюватися. Навпаки, поява молодого видання мені дуже тішить, як громадянина і патріота. Далі, я не можу збагнути, чому це число "можна розглядати (на думку О. К.), як рекламу отцevi Білонові." Тоді ваша критика скорше вже заноситься на рекламу о. Мельнику або видавництву "Української Автокефальної Церкви"! Само собою розуміється, що п. рецензент цього не мав на увазі, але таки з більшим правом можна, мені так видається, винести, ніж твердження про о. Білоня. Щодо змісту, так дійсно де-що можна зауважити авторам, але це зовсім не забороняється, навіть корисно для письменників, лише під умовою робити це річево, спокійно і маючи метою доброзичливість публіцистичну. Принаймні скрізь так робиться! Відносно "мудрьових" слів — маєте рацію, але поперше без них таки не обійдеся, особливо в наукових сюжетах, мова наша ще не досить вироб-

лена і термінологія не уставлена, а по другому... прошу я вас порахувати скільки таких самих, або подібних "мудрьоних" чужих слів знаходиться в тому самому числі "Нового Життя," де надрукована й реценція. Я нарахував 25 слів без доброї половини котрих можна було сміливо обійтися. А до того "Вісник" має не одну, і не 4 сторінки, а 28, і це перша проба редакції, й ви самі знаєте краще за мене, в яких умовах це число народилося на світ! Ми, здалека тільки дивуємося й радіємо тим зусиллям правдиво надлюським, з котрими наше козацтво працює по таборах, видає, організується, розвивається. Й ми не хочемо нічого знати за ваші "інтриги" й інші хатні порахунки, не виносьте те на люди, бо сміятимуться з вас таки!..

Хочете я скажу вам по ширости: соромно мені було читати отаку критику, віщує вона нам всім щось дуже лихе й сумне на майбутнє, повірьте!

Евген Бачицький.

Женева, 15 жовтня, 1921."

Трохи згодом О. Костюченко побачив свої блуди, примирився і з великим запалом працював в редакції "РНВ."

РІЧНІ ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ БРАТСТВА. ГЕН. М. БЕЗРУЧКО. ПОСВЯЧЕННЯ ЦВИНТАРЯ В ОЛЕКСАНДРОВІ. Е. БАЧИНСЬКИЙ СТАЄ ПРЕДСТАВНИКОМ ВІД БРАТСТВА НА КОНФЕРЕНЦІЇ ВСЕСВІТНЬОГО АЛІАНСА ЦЕРКОВ У ЖЕНЕВІ. БАЗАР. ВІДІЗД ДО ЩИПОРНО.

В серпні 1921 року відбулися річні загальні збори членів Братства Св. Покрови 6-ої Січової Стр. Дивізії, на яких була вибрана нова президія в складі: о. П. Білон — голова, полк. Яворський — заступник, хор. Шевченко — секретар, сот. Василів — скарбник та радні: урядов. Ю. Циба (бук. член В. Ц. П. Ц.), підхорунжий Хархун та чотовий Воблий. На цих же зборах обрано почесним членом Братства командира дивізії ген. М. Безручка, що йшов завжди назустріч Братству, допомагаючи йому як морально, так і матеріально.

З усіх військових генералів, яких я знав, найвиразніше вирисовується в моїй пам'яті постать генерала Марка Безручка.

Після повалення гетьмана Павла Скоропадського, Генеральний Штаб Української Армії доручив ген. Безручкові зформувати 6-ту Стр. Січову дивізію. Підготовча праця для зформування дивізії була серед найтяжчих обставин політичного й щоденного життя. То були часи коли, за яскравим висловом одного з наших земляків — "не було на світі просвіту; здавалось забув нас Сам Бог!" Січові стрільці та старшини тоді ходили, як тіні, від недоїдання й тифу. Та кращі з них, сильніші вірою, під проводом міцного духом і твердого серцем командира ген. Безручка здолали таки зформувати дивізію, щоб на чолі з ним піти на велике діло самопожертви. І ця хоробра дивізія на чолі з ген. Безручком пішла на це велике й святе діло з глибокою вірою в правоту своєї справи. Ця дивізія доконала чудес під час наступу на Київ, а потім і відступу через нетрі Волинських та Поліських лісів, де січові стрільці відбивались, мов леви, від набагато численнішого ворога. Недаремно большевицьке вище командування БОЯЛОСЬ "робити прориви" на лініях розташування 6-ї стр. дивізії! Перга-Ярова та майже кожна річка на Волинському Поліссі була свідком безприкладної відваги, лицарськості, що бластіла "Славою Кривавою", що записалась золотими рядками в Історію Визвольної Боротьби страшних і прекрасних 1917-1920 р. р.! В ті часи червона Москва докладала всіх своїх сил та зусиль, щоб розгромити пану армію і прокласти собі шлях в Європу, але наше військо, а надто 6-та стр. дивізія ген. Безручка криваво перекреслювала хижачькі плани

московських сатрапів. Вірю, що прийде час, коли не лише наша, але й сусідська, а радше Християнсько-Всесвітня Історія вміститиме такі на своїх сторінках Правду як про розгром Татарсько-Турецької навали під Віднем у XVII. віці нашими Запорозькими Лицарями у складі польської армії під проводом Короля Собеського 1683 р., так рівнож і про "Чудо над Віслою" в 1920 р. коли то 6-та Стрілецька дивізія ген. Безручка розгромила червоні полянища Будьонного під Замостям.

Генерал-Хорунжий Марко Безручко.
Командир 6-ої Січної Стр. Дивізії

ки помішника незвичайного командира ген. Безручка. Та що ж! - "Хоть стільки народу впало за свободу, встоятись не було сили!" І наша дивізія разом з цілою Армією УНР опинилась за "союзними" польськими дротами. Та й тут генерал Безручко не залишив своїх козаків без батьківської опіки. Він докладав усіх можливих зусиль, щоб бодай у міру можливости полегшити життя за дротами своїм вірним побратимам, лицарям старшинам і козакам.

З того часу минуло довгих 28 літ. Лиха доля роз'єднала та розкидала нас в усі кінці світу Божого. Я, волею тієї ж долі опинився на вільній землі Великого Вашингтона, а незабутньої

пам'яті генерал-лицар, уже по остаточній ліквідації своєї любної дивізії, переїхав до Варшави, де й помер 10 лютого 1944 р. в одному з її шпиталів. Хай же оцих моїх пару, убогих стилем і змістом рядів малесенькою, але веселково-райдужною квітки будуть виплетені у великий Вінець Слави на могилу вірного Сина нашої обездоленої Батьківщини, а чужа земля, що прийняла його стружене тіло, хай буде йому найлегчою!

Зі справоздань Братства виявилось, що воно приступило до своєї тяжкої й відповідальної праці за дротами без жодних грошових засобів. Вся діяльність Братства велась лише на позичені гроші, але ні на ніщо не зважаючи, Рада Братства працювала з непохитною вірою, що поборе всі труднощі для здійснення своєї мети морального об'єднання старшин і козаків та їх національно-релігійного виховання. Цих моїх останніх слів не треба розуміти так, що ніби наше вояцтво було національно чи релігійно несвідоме! Попередні рядки мої є рішучим запереченням такого припущення! Але нарід наш був закутий в чужі кайдани сотні літ, і при всіх своїх зусиллях не міг оборонитися перед чужинним намулом. І ось цього намулу нам треба було позбутися.

Всю свою працю Рада Братства поділила на такі ділянки: 1) культурно-освітня праця, 2) релігійно-моральна наука, 3) національно-освідомлюючі реферати та розмови-бесіди з козацтвом по бараках, 4) духовно-релігійні концерти, 5) диригентські курси, 6) видавництво книжок, журналу "РНВ", друки листівок з виглядом нашої похідної церкви і т. п., 7) виробництво церковних посудів, хрестів, 8) загально-благодійна діяльність і допомога біженцям по таборах.

Членів Братства в той час, як старшин так і козаків було 200. Пізніше це число збільшилось до 600 душ. До нашого Братства вписувались не лише старшини й козаки нашої дивізії, але й інших військових частин. До Братства вписалось декілька галицьких старшин, між якими був і полк. Роман Сушко. Статутом Братства було встановлено такий порядок вступу в члени Братства: вписового 20 марок, та 5 процентів з місячної платні. Але тому, що ніхто ніякої платні не одержував, то й вкладок ніхто не вносив.

Засідання Президії Братства відбувались один раз на тиждень. Головна Управа Військового Духовенства за мою працю на церковній ниві нагородила мене 21 вересня 1921 року набедреником з долученою грамотою.

У неділю 18-го вересня 1921 року відбулося урочисте посвячення цвинтаря та намогильного пам'ятника померлим воюкам в Олександрові. Недалеко за табором підноситься вгору висока могила, а на самій вершині її чорний кам'яний Запорізький Хрест. На тому Хресті є напис українськими золотими літерами: "Борцям За Волю України-старшина й козацтво 4 й 6 стрілецьких дивізій." Навкруги насипані невеличкі могили, і на кожній — дерев'яний хрест. В тих могилах лежали Укра-

Козацька могила на Українському Військовому Цвинтарі
в Олександрові-Кулівському (Польща).

їнци, "добровольці" (армії Денкіна) й більшовики. Всіх їх прийняла сира земля й примирила. . . Кільчастими дротами відгороджено цвинтар. Багато праці було вкладено, щоб ту високу могилу висипати. Щодня ходили на цвинтар наші старшини й козаки; ходив і я не раз. Останні сотики вкладали на будову того нагробника. І на далекій чужині залишилась прекрасна пам'ятка про тих, хто віддав у боротьбі своє найдорожче життя.

Після освячення намогильника й панахиди прибув протопресвітер Військ УНР о. Павло Пашевський і виголосив коротеньку промову в честь свята.

У вересні того-ж року одержали ми лист від відомого українського громадського діяча Євгена Бачинського з Женєви, де він звертається до нас з проханням надіслати йому від нашого

Братства уповноваження на захист інтересів нашої Української Автокефальної Православної Церкви на Всесвітнім Альянсі Церков. Таке уповноваження Братство надіслало, долучивши ще й окреме уповноваження обороняти інтереси й працю самого Братства серед закордонних громадських кіл та звіт про нашу діяльність за минулий час і всі наші видання. Із пізнішого звіту делегата Бачинського (див. РНВ ч.2 за 1922 р.) ми довідалися, що він був на конференції Всесвітнього Альянсу Церков 14 й 15 вересня 1921 р. і брав у ній чинну участь. Як запрошений представник УАПЦ, відчитав свою експозе, що його присутні вислухали з великим зацікавленням й ухвалили долучити до матеріалів Конференції та занести до протоколів такі його точки: 1) Бажання України приступити до Альянсу, 2) Потреба матеріальної допомоги для діяльності Українським Православним Братствам, біженцям з клиру та на видання релігійно-моральних публікацій для українського населення в Польщі, включно з інтернованим воєцтвом. 3) Спомогти утриманню богословів у вищих школах, як православних, так й англійських. 4) Звернути увагу на забезпечення релігійних відправ для українського православного населення Польщі.

Від цього часу й розпочинається у мене жваве листування з Євгеном Бачинським, що (мусимо признати) давало нашому Братству, а особливо мені, моральну та матеріальну поміч. Та декому наше листування "з закордоном" не подобалось, наслідком чого я одержав такого листа:

"УНР, Міністерство Ісповідань. Департамент Правосл. Церков. 12 листопада Року Божого 1921-го ч. 2628.

До Священика 6-ї Стрілецької дивізії п. о. Петра Білоня.

З доручення п. Міністра, Департамент Православної Церкви повідомляє, що зносили з закордоном Міністерство само провадить тільки через Міністерство Закордонних Справ, і через те, що Міністерству належить урядово провадити свою працю в певному плані і напрямку і воно мусить знати, що, коли і як робиться в церковних справах українськими різними установами та окремими особами, то Вас, Високоповажаний Пан-Отче, проситься також провадити зносили з закордоном через Міністерство Ісповідань і, ставши в номіч Міністерству в його пляновій праці, не залишити без належної Вашої уваги висловленого в цьому прохання.

Т. Керуючий Справами Департаменту Ю. Грох-Гро-

хольський. Діловод" (підпис не читкий).

На цього листа я дав відповідь:

"І. Міністру Ісповідань.

Доношу, що я не входив в безпосередні зносини з закордоном у церковних справах. Що ж до Братства Св. Покрови, то воно дійсно має зносини з уповноваженим УАПЦ в Женеві Євгеном Бачинським, що захищав інтереси наші на конференції Світового Альянсу Церков 14 й 15 вересня 1921 року в Женеві. Зі звіту Е. Бачинського видно, що уповноваження Братства Св. Покрови 6-ої Стр. Дивізії мало більше значення, ніж Ваше, п. Міністре, уповноваження. Таким чином, Братство стало тільки в допомозі Міністерству Ісповідань. Ніяких вказівок Братство Е. Бачинському не давало. Але з його звітів Братство на своїх нарадах винесло деякі постанови, які й були надіслані Вам. Мені відомо, що Ви писали Е. Бачинському і просили його припинити зі мною листування. Нам дуже неприємно, що Ви забороняєте нам листуватись. Треба Вам знати, що те листування принесло вже не абияку користь. Не вражайте духа!

20. листопада 1921 р.

о. Петро Білон."

Тодішній Міністр Ісповідань проф. І. Огієнко звернувся був листовно і до Е. Бачинського, і просив його, щоби він не мав безпосереднього контакту з нашими церковними діячами, бо листи його до Братства при 6-ій Стр. дивізії внесли тільки плутанину. — Е. Бачинський запитав І. Огієнка пояснення, в чім полягає плутанина? На це І. Огієнко відповів, що "плутанина настала завдяки видавництву мого Братства."

Отже виходить, що видані Братством церковні служебники і журнал "РНВ" внесли в Міністерстві Ісповідань "плутанину." —

Ми, Братчики, не бачили нічого злого в "закордоні" і, не звертаючи уваги на заборону, продовжували й надалі листування в імені Братства. І таке листування приносило велику користь для нашої загальної справи.

Не раз доводилось мені чути від англійців, — представників УМСА, що вони зацікавлені нашим релігійним рухом і бажають знати дещо про нашу Українську Православну Церкву. В тій справі я і звернувся до проф. І. Огієнка і просив його надіслати таку розвідку, яку УМСА перекладе на англійську мову й надрукує своїм коштом. Проф. Огієнко відповів, що він має вже таку розвідку й може дати статтю про Українську Право-

славну Церкву але, на жаль, такої розвідки чи статті не надіслав, та й сам не випустив її у світ англійською мовою!

* * *

Коли ми були в таборах, до нас часто доходили чутки, що на Україні організується велике повстання проти більшовиків. І козаки все говорили: "Ганьба сидіти тут! Краще смерть у бою з ворогом. Нас там чекають у муках і сльозах батьки, матері, брати й сестри. . . Хай хтось веде нас!" І почалась підготовча праця до цього походу ще в травні місяці 1921 року, а вже в жовтні того ж року виїхало з наших таборів 1400 безбоязних героїв на повстання. Між іншим, з нашої 6-ої дивізії виїхало під проводом полк. Сушка найбільше число козаків. Пригадую, як перед виїздом деякі старшини й козаки приходили до мене і просили благословення для них та молитов за них, бо йшли з **порожніми руками** у страшний бій. Пішов я до бараку нашої гарматної бригади, де були зібрані всі воїни, що йшли на повстання, поблагословив їх і дав кожному на дорогу молитовник нашого видання. . . Коли я згадую це все, переді мною проходять постаті тих Лицарів-мучеників, що поставили собі Без-

М. Витвицький. Розстріляні 359 українських героїв в м. Базарі на Волині 1921 р.

смертний Пам'ятник Слави у серцях всього свідомого українського народу на полях **Базару**. Моє серце й тепер сповняється великою радістю й гордістю, що й я належав до 6-ої Стр. дивізії. Бо ж у числі 359-ти козаків-мучеників, яких більшовики

розстріляли, ніхто інший, а козак нашої дивізії Щербак сказав катам: — “Я, козак 6-ої Стрілецької дивізії. Від себе й від усіх козаків, яких я знаю, кажу вам: ми знаємо, що нас чекає, і ми не боїмось смерті! Але до вас служити МИ НЕ ПІДЕМО! Коли ж ви нас повбиваєте, то знайте, що за нас вам пометиться увесь український народ! А коли до українських козаків дійде чутка про вашу ганебну роботу, то за кров нашу вони будуть нищити ВСЕ, що має, хоч малий зв'язок з вами, каторжани! Ми боремось за ІДЕЮ! Знаємо, що багато з нас складуть голови, але твердо віримо, що ми переможемо! Ви це знаєте добре! . . . Убивайте, каторжане! . . . Ми — **готові!** . . .”

По закінченні цього нещасливого рейду, приїхали наші недобитки до таборів, але . . . страшно було дивитись на них! Всі вони мали відморожені руки, ноги, вуха, лиця. . . А ще страшніше виглядав генерал Янченко! Чули ми тоді з уст тих лицарів про цей невдалий рейд. Було багато нарікань на провід, взагалі, а особливо на ген. Ю. Тютюнника, та на поляків, що обіцяли дати багато зброї, а не дали майже нічого, а що найгірше, то ніби навмисне відтягнули повстання аж до страшних морозів.

В початках грудня того ж 1921 року всі ми “задротянци”, змушені були залишити наш табір в Олександрові-Куявській, (хоч, як нам того не хотілось) і перевестись у товарових вагонах до іншого табору в Щипорно.

В цьому Щипорні була велика дерев'яна церква, побудована ще раніш наспіх, і вся в дірах та з земляною долівкою. В зимі відправляти в тій церкві було неможливо, та все ж ми поставили в ній похідний іконостас, і першу Службу Божу я відправив на Різдво. На цей раз наших таборян зійшлося досить поважне число, але в слідуючі неділі й свята, через великі морози, воєцтво до церкви не приходило зовсім.

Коли ми переїхали до Щипорна, в моїй родині постала велика подія: народився нам син Юрій. Під час народів у хаті було страшно холодно; дружина — слаба в ліжку, а я — перестуджений з високою температурою . . . Та все минає...

Деякий час я відправляв Служби Божі в бараках, де мешкали козаки, та в шпитальній церкві, але незабаром звільнився один барак зовсім і ми перенесли свою похідну церкву до того бараку. Та це вже минув рік, як ми попали за драти; воєцтво обдерлось до того, що деякі з них буквально ходили напів голі й босі, а тому й церква дуже часто світила пустою, за винятком того невеликого числа старшин і козаків, які мали сяку-таку

одежу. Н літню та весиину пору навіть ті вожки, що мали на собі сук-так стягнені до куни лахи, відвідували церкву. Був тут клопіт і з хором. Коли в Олександрові ми пишались двома хорами, то тут уже не мали ні одного. Бувало так, що в церкві співало 4-5 випадкових аматорів, а бувало й так, що лише сам дяк. Був тут у таборі зорганізований прекрасний мужеський хор, але співаки за спів у церкві слушно вимагали додаткових харчів, приміщення на проби хору та двадцяти процентів від церковних прибутків. Ходив я не раз до польського коменданта табору з проханням про додаткові харчі та приміщення на проби, та це була дуже тяжка справа. Однак по довгих благаннях залагодив я і цю справу і тоді знов наші вірні слухали прекрасний спів у нашій церкві. Часто, бувало, приходив до нас мужеський хор з Калішського табору, що знаходився в 3-ох кілометрах від Щиніорна. Цим хором диригував талановитий церковний диригент Кость Левицький. В цьому хорі переважна більшість була так званих заводових співаків, як тенор Дмитро Якубенко, мій земляк, барітон Гасан, що пізніше були солістами у хорі славетного Кошиця, бас Качан та октавіст (з контрою "Ф") Павло Талан, який пізніше був у хорі знаменитого Дмитра Котка, а по другій світовій війні, як зачувати, співав і грав на бандурі у знаменитій капелі Бандуристів під управою Кита-стого.

Це був воістину прекрасний хор! Його спів на Службах Божих завжди викликав сльози на очах вірних. А що творилося зі мною, я не в силі описати! Я переживав тоді такі надхненні хвилини, що їх ніколи не забуду!

* * *

ЗАСНУВАННЯ ГОЛОВНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ РАДИ БРАТСТВА СВ. ПОКРОВИ. УКРАЇНСЬКА СЕКЦІЯ НА СВІТОВОМУ АЛІАНСІ ЦЕРКОВ. ПРОФЕСОР І. ОГІЄНКО.

Майже в кожній військовій частині по таборах позасновувались Братства Св. Покрови. Але треба сказати правду, що ані одно Братство, окрім Кирило-Методієвського Братства в Калішському таборі та Братства 6-ої Стр. дивізії, не провадили ніякої праці в своїх частинах. Я ось з'являється в мене думка поєднати всі Братства та створити Головну Раду, яка-б і спонукала всі Братства до праці, давала б їм вказівки як і що робити. І хоч братчики 6-ої дивізії були рішуче проти такого об'єднання, проте я уперто поставився до моїх планів. Хоч пізніше й шкодував. У цій справі я три рази був у головного священника протопресвітера отця Павла Пащевського, який нарешті, погодився з моїм планом і 9-го січня 1922 р. в Калішському таборі постала ухвала: кінцевим є заснування Головної Військової Ради Братства Св. Покрови з метою об'єднання всіх Братств військових частин та координації їхньої праці. На цьому-ж засіданні були й намічені головні точки статуту, як щодо організації Головної Ради, так і щодо її складу. Було ухвалено, що Головна Рада складатиметься з двох постійних представників від кожного Братства.

На перші збори прибули представники таких Братств: 2-ої Волинської, 3-ої Залізної, 4-ої Київської, 6-ої Стрільцької, Мазепинського Кінного полку, Пастирських Курсів, Державної Юнацької Школи та Штабу був. Дієвої Армії. На зборах устаєдено, що майже всі Братства, за винятком двох, не виявляють активної праці а тому деякі представники домогались, щоб Братства, що існують на папері, виявили свою чинну діяльність. На цьому засіданні обрано було президію в такому складі: Голова Ради — прот. о. П. Пащевський, заступник — прот. М. Никитюк, скарбник — о. П. Білон, секретар — о. В. Варварів; радниками: ген. Ольшевський та ген. Порохівників. При Головній Церковній Раді засновано наразі дві секції: редакційну й видавничу.

Так виглядало, що ніби мрії мої здійснились, ведені однією ідеєю спільної праці. Та то були лише мрії . . . Хоч у таборах було щось до 13-ти священників і 3-ох дяконів, праця в Братствах не поживалась, а Головна Рада не реагувала на це.

В червні м. 1922 року, з ініціативи нашого Братства св. Покрови при 6-тій Стрільч. Січ. дивізії, Головна Рада скликала збори

всіх Братств в Калішеськім таборі для вирішення справи Української секції на Світовому Аліансі Церков та надсилку туди делегата в особі Євгена Бачинського, що перебуває в Женеві. Мені було доручено на цих зборах виголосити реферат про потребу заснування вищеназваної секції.

В своєму рефераті я сказав таке: Всечесні отці й шановні братчики! Сьогоднішні збори всіх наших братств Св. Покрови скликані для того, щоб ми вирішили надзвичайно важну для нас справу, а саме: чи потрібно нам заснувати свою Українську секцію на Світовому Аліансі Церков? Ще в жовтні місяці 1921 року Рада нашого Братства при 6-тій С. С. дивізії винесла постанову про заснування такої секції. Постанову цю своєчасно надіслали ми Міністрові Ісповідань проф. І. Огієнкові, отже, вісім місяців минуло, як ми журимось цією справою. Далі я, в імені свого Братства весь час веду листування з нашим делегатом Євгеном Бачинським, що живе в Женеві, відносно цієї справи. Звертався я не раз до проф. Біднова. Сам делегат так само звертався до деяких церковних діячів. Відповіді до цього часу ми не одержали. Воно й зрозуміло. Деякі особи не мають можливости приступити на чужині часто з політичних обставин, а деякі не беруть участі тому, що ініціатива не від них вийшла, а від нас; а деякі не уявляють собі, що то є за Аліанс Церков? Як відомо всім, наш делегат Євген Бачинський ще 15 вересня 1921 року на конференції в Женеві обороняв інтереси нашої УАПЦ та Братства Св. Покрови 6-ої Стр. дивізії, та Братства Кирила й Методія в Тарнові. Делегат наш вніс тоді такі пропозиції, які Конгрес і прийняв: 1) Бажання України приступити до Аліансу. Запропонувати Україні виконати потрібні формальності для вступу в постійні члени Світової Ліги. 2) Потреба матеріальної допомоги для діяльності Українським Православним Братствам, біженцям з кліру і на видання релігійно-моральних публікацій для населення українського в Польщі та для інтернованого козацтва. 3) Спомогти утриманню богословів у вищих школах, як в православних так і в англіканських. 4) Звернути увагу на забезпечення прав релігійних для православних українців в Польщі.

Хоч Україна ще не визнана й не відома її доля, все ж Комітет Аліансу не ставив перешкод для прийняття до Аліансу Української секції. Представникові нашої Церкви пощастило залучитися згодою Міжнароднього Комітету Аліансу прийняти Українську секцію, як секцію державну на рівних правах з іншими народами, що належать до Ліги Націй, У нас недоціню-

ють справді важкої ролі, яку грають тепер в світовій політиці представники церков. Такі світові організації, як Аліанс, складаються з політичних діячів першої ваги, що відіграють певну й важну ролю в міжнародній політиці. Від 1920 року в Аліансі взяли участь також і **православні церкви різних держав, що їх делегати входять в національні секції** окремих народів. І так, Румунська секція складається з голови митрополита Дрогоміра Деметреску. Сербська секція, голова — митрополит Іларіон Радоніч та секретар доктор Яніч. Болгарська секція, голова — Архимандрит Стефан Георгієв. Царгородська секція — голова — митрополит Селедонія-Германос, в той же час протектор Української Церкви в Америці та Головний Секретар Атанасіа, член Святішого Синоду.

Що ж то за Світовий Аліанс Церков? Це світова Ліга, що домагається братерської згоди поміж народами через церкви. Мета її — з'єднати церкви християнські бодай в деяких точках, залишаючи зовсім недоторканим національний устрій кожної церкви. Далі Світова Ліга працює головним чином над тим, щоб унеможливити дальші війни та довести світ до розброєння. Світовий Аліанс Церков є міжнаціональною організацією, що стоїть на засадах християнізму, для розвитку ідеї порозуміння поміж народами всього світу та боротьби їх за мирний розвиток, за братерський поступ людства. Кожна національна секція в своїй діяльності абсолютно автономна. До Аліансу входять 26 національних секцій. Не входять до Аліансу римо-католики тобто — римо-католицька та російська православна церкви.

Що ж нам, Українцям, міг дати Аліанс Церков? В той час, коли Генуєська конференція, а за нею й інші, не визнала України, нам необхідно, щоб наша УАПЦерква мала в Аліансі своїй тобто — свою Українську секцію. Наколи ми будемо мати там голос, то делегат наш зуміє поінформувати про те, що на світі є Україна, що там живуть Українці й мають свою УАПЦеркву, та що вони домагаються самостійного життя. Про це треба кричати скрізь — на всіх перехрестних стежках світової політики, бо багато народів на світі не знають про існування України. Делегат поінформує, як комуністи нищать на Україні нашу церкву, її культуру та як знущаються над пастирями й народом. Тепер наш Всеукраїнський Митрополит Липківський розіслав відозву до всього культурного світу допомогти нашим нещасним братам-Українцям. І я певний, що делегат наш піднесе і це важке питання, а Аліанс може допомогти і в що-

му проханні. Далі, деякі наші священники на вигнанні й не мають жодних засобів до існування; а там біженці з України, що потребують негайної допомоги. Всі вони можуть одержати таку допомогу від Аліансу Церков. Наше військове духовенство, а також і студенти пастирських курсів, які мають освіту, зможуть відїхати за кордон для закінчення своєї богословської науки. На це будуть відпускатися гроші. Аліанс може дати допомогу і нашим українським братствам на видання релігійно-моральних публікацій та для інтернованого козацтва. Завдяки нашому делегатові, Аліанс вже звернув увагу на забезпечення прав релігійних для православних Українців у Польщі й надіслав трьох представників: Катедрального протоірея англійської церкви, священника шведської церкви та д-ра Янича з Сербії, для ознайомлення з цією справою на місці.

Отже, шановні Братчики, нам необхідно вживати всіх заходів перед нашими ієрархами, міністром ісповідань, щоб ми мали свою Українську секцію на Світовому Аліансі Церков, де нас з охотою приймуть. В імені Братства Св. Покрови при 6-ій С. С. дивізії я і вношу свій проект та прошу вас порушити вже нині цю важну справу. До свого доповіді додаю статтю проф. Огієнка про Світовий Аліанс, яка була надрукована в "Українській Трибуні" ч. 138 — 1921 р. В цій статті проф. Огієнко не виступає проти Аліансу, а навпаки радить увійти до нього. (На превеликий жаль цієї статті я вже не маю, а тому вмістити її тут не можу).

Всі присутні братчики принципово погодилися заснувати таку секцію, але вимагали статуту.

По одержанні з Женеви від Є. Бачинського статуту, знов скликано всі Братства. Та заснувати Українську Секцію на Світовім Аліансі Церков не пощастило, бо більшість членів піддалась агітації противників Аліансу, і цю справу відложили до приїзду Міністра Ісповідань проф. Огієнка. Незабаром приїхав і проф. Огієнко, і на нараді духовенства та членів президії Братств у Калішському таборі 9-го липня 1922 року протопресвітер о. П. Пащевський попросив проф. Огієнка подати зібраним інформації про Українську Секцію на Світовому Аліансі Церков, чи варто мати її взагалі, та чи можемо дати уповаження Є. Бачинському?

Проф. Огієнко сказав приблизно таке: Першзавсе Братства не мали права братись за таке діло, як заснування Української Секції на Світовому Аліансі Церков, бо в Статуті Братств про це піде не сказано. На цьому Аліансі, ані католики, ані

росіяне не беруть участі; переважно там є протестанти. Отже виходить, що ми, Українці, прагнемо до протестантів. На мою думку ми не повинні брати там участі.” Коли-ж генерал В. Петрів¹⁾, Голова Кирило-Методієвського Братства, вказав проф. Огієнкові на його статтю “Всехристиянський Конгрес в Женеві” в “Українській Трибуні” за 1921 рік, в якій проф. Огієнко вихваляв цей конгрес і доказував, що від Конгресу можна чогось позитивного досягти для Церкви і народу, а далі надіслав на конгрес в Женеві, як делегата від Української Автокефальної Православної Церкви, Є. Бачинського, то на це проф. Огієнко відповів, що “в минулому році так було, — ми мали делегата в особі Є. Бачинського, але він тепер не є делегатом і в даний час мусимо вести іншу політику.”

Чому і яку іншу політику розпочав п. міністр Огієнко — так він не сказав. Але все ж при кінці проф. Огієнко сказав, що Братства можуть заснувати таку секцію при Аліянсі Церков, але як щось станеться неприємного, то вся відповідальність буде лежати на Братствах. На цій зборі й скінчились.

Неприємного нічого не могло статись, навпаки — для нашої справи все було-б лише корисним. Вища церковна військова влада була налякана с л о в а м и “начальства...” Ну, розуміється, і постановила відкинути пропозицію й бажання нашого Братства бути членом на Всесвітнім Аліянсі Церков.

І тепер, з перспективи майже 30-ти літ роздумувань над тим минулим, я вважаю той “чин,” як один із “многая множества” інших історичних помилок, як одно з найбільших лих роз’єднання ТАМ, де треба було найбільшого об’єднання. І по таких довгім часі, мене огортає великий жаль а ще більший сором, коли противники того Аліянсу, — ніби “сусіди-вороги” торжествували “перемогу!...” Але “ще посліднее сказаніє” (Нестор Літоп...), Мало було “провалу” представництва на Світовому Аліянсі. Мої “противники” (аж соромно вживати цього

1) Згадуючи ген. Всеволода Петріва я хочу співжити на цій носталгії і деякі сказати про нього видатного героя. З ним я познайомився в 1921 р., коли він приїхав, як військовий міністр, до табору Щастіорня і де він вголосно надмірно плакливо промови до полку. Говорив він із темпераментом. Це був дуже хоробрий старшина, який зловійно ставився до небезпечки й під час боїв надавав приклад, як треба триматися правлівому флангові на фронті. Генк. Петрів був демократ душею і тому в усім був делікатний.

Бувши головою Кирило-Методієвського Братства, він брав діяльну участь в церковному житті Калінінського табору, а крім того інтересувався пригодами інших Братств Св. Покрови. На Рідно і Великдень він складав від Кирило-Методієвського Братства патріарші послання до всіх Братств. В 1948 р. в таборі Ретенобургі, Шмечівці, ген. В. Петрів помер.

слова), при кожній зустрічі зі мною, минаючи мене, голосно говорили до себе: "Ось Аліанс іде!.."

Перед відїздом проф. І. Огієнка з таборів, військово-духовенство мало з ним короткі наради. Тому, що все духовенство, за винятком мене, ставилось до УАПЦеркви негативно, протопресвітер о. П. Пащевський запитав проф. Огієнка, як нам ставитись до відродженої на Україні УАПЦеркви, на чолі з митрополитом Василем Липківським? Міністр ісповідань проф. Огієнко дав досить цікаву відповідь: "На Україні висвячено яких 15 єпископів, які висвятили тисячі священників, і священники охрестили десятки тисяч народжених дітей, багато дано шлюбів. Отже, неможливо все те скасувати та не визнати охрещених дітей і тих, що одружено. Не можна всіх тих перехрещувати, або давати другий раз шлюб. Все те ми мусимо визнати, як законний факт. Багато канонів вже застаріло і не відповідає сучасним вимогам життя. Настане незабаром час, коли і Все-ленський Православний Патріарх мусить визнати УАПЦеркву!"

В кінці ще й я додав, що сам Президент МНР Симон Петлюра має великі звязки з ВУПЦРадою на чолі з митрополитом Липківським, подає інформації до журналу РНВ та визнає відроджену УАПЦеркву.

Братство 6-ої Стр. дивізії не було задоволено постановою Ради Братств і продовжувало далі вживати заходів, щоб мати за всяку ціну свою національну секцію в Аліансі. Послали до проф. Біднова прохання стати на чолі нашої секції; писав Є. Бачинський до Волинського Єпископа Діонісія (пізніше — Митрополита). Та поки одержали відповідь, втратили багато часу й не змогли надіслати уповноваження, бо було вже пізно; 5-го серпня розпочався в Копенгазі Конгрес. Отак не пощастило нам в такій сумний, але слушний час, мати свою Секцію в Аліансі Церков.

Але все ж таки ми дещо зробили. Ми розколихали декого, внесли нову ідею і нові стремління. Ми посіяли думку про Аліанс, про потребу організації та приєднання до міжнародньої церковної організації; вмістити статті в Релігійно-науковому Віснику та й в англійських і французьких журналах і газетах. Ця праця не пропала, бо рано чи пізно, а видасть свої овочі.

Після цієї, невдалої для нас, спроби вступу до Аліансу, Головна Рада Братств зовсім завмерла або просто перестала існувати. Братства не сходились на збори, а само життя підупало.

Коли не пощастило всім нашим таборовим Братствам об'єднатись для спільної праці, то наше Братство знову вбереть дум-

ку об'єднати хоч Братства, що перебувають в Щипіорні. І ось на річних зборах Братства 6-ої дивізії, що відбулися в жовтні 1922р., викрилось, що в Щипіорні Братства в військових частинах фактично не існують, окрім нашого. Отже справа об'єднання відпала, а виникла нова справа: як перетворити наше Братство в таборове, або утворити нове Братство, куди б увійшли механічно члени всіх інших завмерлих Братств. Після дискусій вирішили не руйнувати Братства 6-ої див., яке вже має свою історію і налагоджену працю, а заснувати нове загально-таборове Братство.

Відбулось декілька засідань, склали статут та з цього об'єднання і на цей раз нічого не вишло.

За цей час праці біля нашого Братства згуртувалось багато поважних церковних та громадських діячів. Серед братчиків виділявся своєю самовідданною працею сот. Петро Василів. Він ніс на собі всякі тяжкі обов'язки: то церковного старости, то секретаря Братства. Він не раз виконував обов'язки дяка, співав у хорі і завжди бував у церкві та на нарадах Братства. І все це Петро Василів виконував без натяку на заплату, і працював без яких будь нарікань! То був ідеальний братчик. До Братства вписалось поважне число старшин і козаків з інших частин. Братство вело з ними листування. Нав'язалися зносини з Американською Українською Православною Церквою, куди ми надіслали також наші видання. В американському церковному часописі "Дніпро" передруковувались різні статті з нашого журналу "Р. Н. В." та з молитовника.

По виданні ч. 1. "Р. Н. В." і брошури проф. В. Біднова: "Справа розмоскоплення Богослуження Православної Церкви на Україні", на дальшу видавничу діяльність у Братства зовсім не було грошових засобів. І лише завдяки допомозі Женевського Українського Клубу й особисто матеріальної допомогі Є. Бачинського, Братство мало змогу знову розпочати свою видавничу працю. Виготовлено було відповідний матеріал, і знову по сімох місяцях перерви вийшов з друку "Р. Н. В.", число друге.

На цей раз журнал ми випустили самостійно, бо Братство 4-ої дивізії відмовилось увійти з нами у спілку через брак грошей.

Українські часописи по виході ч. 2. "Р. Н. В." і на цей раз щиро відгукувались. В "Соборній Україні", що виходила у Відні, читаємо: "Колись наші соціалістичні будувателі У. Н. В. ревно викориняли релігійність серед українського народу. Те-

пер жертви їх державної творчості в біді і злиднях на чужині заснують релігійні Братства і на останні загаровані копійки видають релігійний журнал. Колись Україна вдячно згадає тих піонерів українського релігійного національного відродження, що тепер без огляду на всі важкі умови взяли на свої плечі тяжкий великий труд, як видання релігійного журналу, а ми від щирого серця бажаємо: "Дай, Боже, довгий вік та журавлиний крик".

Нова риза для церкви 6-ої дивізії. Випуск РНВ. ч. 3 і 4/5. Видавниче Товариство "До Світа." Поет Є. Маланюк.

Ще в Олександрові-Куявському у декого виникла думка зробити для церкви в українськiм стилі ризи, які додавали б ще більше українського характеру Служби Божій. Та матеріальні злидні тоді ще не дозволили перевести задуманий план в життя. Щойно з переїздом до табору Щипіорно взяла на себе ініціативу пошиття і вигантування ризи пані Христина Сушко. На кошт дивізії і Братства було куплено білого полотна і підшивки, а кольорові цитки офірував представник У. М. С. А. Вуків, який, між іншим, завжди надзвичайно сердечно ставився до всіх наших вимог і майже завжди їх задовольняв.

Проект ризи і вишивок дав О. Костюченко. За чотири тижні до Паски розпочалася праця, в якій брали участь жінки-членкині Союзу Українок і старшини 6-ої див. Головну працю, а це вишивку гапту, спини і вишу і децю хрестом виконали Хр. Сушко при допомозі панни В. Лінди. Про це варто згадати, бо, не зважаючи на недугу, пані Хр. Сушко дні і ночі просиділа над працею, щоб закінчити ризу до Великодньої Служби.

У Великодню Суботу увечері риза була готова, і Пасхальну Службу я правив у новій ризі. Вишито було ризу, епитрахиль, пояс і поручі.

В "Р. Н. В." ч. 4-5 можна прочитати цікаву статтю Євгена Маланюка про нову ризу. Він там писав, що "взори вишивок, виконані по прекрасному проекту соти О. Костюченка, відзначаються глибоким відчуттям української старовини, українського визерунка й українського орнаменту. Виконання взорів вишивок треба визнати не тільки гарним, а й майстерним.

"Поява церковного убору тепер, у страшний час нашої апокаліптичної національної боротьби, воскресення цього прекрасного, ароматом давнини напоеного закутка нашої церковної історії — вишиваної священицької ризи — хай буде великим символом. Символом відродження. Символом віри в майбутнє!

"Знаменням того, що національна церква наша українська, що відроджується на наших очах, знову дасть нам свою моральну підтримку у боротьбі, знову стане підвалиною української державности, знову явить нам Кошищенських і Тукальських."

Братство 6-ої дивізії надіслало найщирішу подяку до Хв. Філії Союзу Українок табору Щипіорно і зокрема пані Хр. Суш-

кові та сотникові О. Костюченкові за їхню працю.

Трохи згодом пані Хр. Сушко вишила пречудовий обрус на Св. Престіл, а пані Є. Мишківська і Горбанівська вишили покривці.

* * *

В травні 1922 р. почали надходити статті від наших поважних співробітників і матеріялу вистарчило аж на два числа. В червні випустили третє число "Р. Н. В." Від цього числа і до кінця я був відповідальним редактором журналу.

Незабаром вийшло з друку і 4-5 число (подвійне).

У "Православній Волині" ч. 24 за 1922 р., органі Волинської Духовної Консисторії, читаємо надзвичайно цікаву критику на наш журнал, ч. 4-5. Подаємо з неї короткий витяг:

"Кому не відомо, яке гірке життя на вигнанні. Одірваність від рідного народу і культури, одірваність від родини, тяжка, а часом і непосильна чорна праця на кусок насущного хліба; голод, холод і бруд; байдужість з боку тих, кому ще не довелося зазнати життя на вигнанні — от самі звичайні злидні емігрантської долі. Цілоком натурально, що в таких умовах зникають в людині вищі людські запитання, почуття грубіють, серце тупіє, духовний стан принижується... І кому довелося змарнувати довгий час на еміграції, той і сам змарнується; на місце ідейного захоплення постає в ньому холодна і черствя байдужість. Добре розуміла значіння примусової еміграції стара російська влада, а тому і користувалися нею, як певним засобом боротьби зі своїми ідейними противниками та їх "оздоровлення."

"Але світло в темряві світить (Іоан I. 5). Чия душа захоплена ширю святим огнем любови до добра, до святого, не легко і не скоро він у неї вгасає. Бо людина кохається цим огнем, як відгуком Божественної Істоти, і не дається з ним розлучитися. От перед нами блеск такого саме святого огни в живих людських душах. "Релігійно-Науковий Вісник," випущений уже 4-5 числом українською інтелігенцією, що перебуває на еміграції. 60 сторінок дрібного друку написано людьми рознорошеними в Щипорно, Стріdkово, Каліші, Макові, Женеві, Білограді, а надруковано людьми голодними, босими, обдертими . . . 60 сторінок дрібного друку! Хто стоїть близько до редакторської справи, тому лише добре відомо, що значить зібрати відповідний матеріял для такої книжки надрукувати її в сучасних умовах. А розгорніть її, і ви на здивовання стрінете не плач людини над своїм го-

рем, не парікання на свою долю, чи чужу байдужість, не крик: — допоможіть! а вільну від тяжких сучасних умов думку та ідейні переживання.

“Духа не вгашайте” (І Солун. V. 19), от наше бажання, що виникає в серці нашому після прочитання журналу. Цей апостольський заповіт треба віднести насамперед до видавців його; “не вгашайте в собі огня віри і любови до добра й истини, що горить у Вас. Але ж слово Апостола ми мусимо пам'ятати і для себе. Отже, наш святий обов'язок піддержати кожен прояву духовости і духового життя і допомогти їй, не дати їй вгаснути.”

“Духа не вгашайте.”

Проф. Огієнко ще в жовтві 1921 року пропонував мені виїхати до Америки на посаду священика в Українській Православній дієцезії. Я дав на це свою згоду¹⁾.

У зв'язку з моїм плянованим відїздом Є. Бачинський, який приймав діяльну участь у справах нашої церкви, Братства та видавництва, хоч сам жив і в Женеві, піддав мені думку заснувати таке видавництво, яке-б могло випускати свій власний орган, незалежно від того, де будуть знаходитись його члени. Була думка, що я в Америці зможу продовжувати видавничу працю,

1) Ось якого листа я одержав від Міністра Ісповідань: “УНР. Міністр Ісповідань. Жовтня 7 дня. Року Божого 1921-го ч. 2266. До священика 6-ої дивізії Пан-Отця Відоля. Високоповажаний Пан-Отче! Міністерство Ісповідань, виключаючи церковними справами в Америці, давно має атаки і зносини з американськими українськими церковними організаціями, Братствами та видавництвами провідниками таємного життя й руху. Зносини дали гарні наслідки, і зараз сьє потреба і можливість кращим нашим священикам поїхати для праці між православними українцями в Канаді і Злучених Державках. Маючи надїю, що Ви там могли-б принести багато користі своєю працею, я сповідаю Вас про це і прошу мене повідомити чи не згодились би Ви поїхати туди на парафію. Гроші на переїзд Вам і сім'ї Вашій будуть прислані з Америки. Я правдивою до Вас поштовою Міністр Ісповідань професор І. Огієнко.” — Того ж жовтня місяця 28 дня, від ч. 259, я одержав листа і від Головного Священика Українських Військ такого змісту:

— “До Пан-Отця 6-ої Стр. дивізії. При переважному побаченні п. Міністр Ісповідань повідомив мене про свій намір командувати Вас в Америку. З великим жальєм даю на це свою згоду, терплячи в Вашій особі видатного праціюща. Митрофорний протоєрей Павло Пашевський.”

Мені так і не пошало відїхати тоді до Америки, аїдею з пропозицією проф. Огієнка. Як я пізніше довідався, то І. Огієнко надіслав листи на руки тодішнього адміністратора Україн. Духовної Консисторії о. Д-ра Бончука, який по перечитанні листів, не дав їм їх членам Консисторії, а кадав їх до коша. П сам почав зловитися і просити Українську Православну Духовну Консисторію про призначення мене на парафію в Америці, яке незабаром і одержав.

По виміні думок між мною та Є. Бачинським, було вирішено заснувати Товариство "До Світла," яке й було засноване в березні 1922 року з таким завданням: Познайти українське громадянство з духовною та філософічною літературою заходу, із спеціально практичною метою — вплинути на нашу інтелігенцію, яка не свідомо своїх обов'язків щодо віри та національної церкви.

Нашим девізом були Слова Христа, сказані до Никодима: "Хто чинить по правді, той простує до Світла." (Ів. 3, 21.)

Дирекція видавничого Товариства з моменту заснування його, складалась з таких осіб: о. П. Білоня (Щипіорно), Г. Гармаша (Щипіорно) та Є. Бачинського (Женева).

За весь час існування нашого Товариства ми видали такі книжки:

1) "Шукання Правди" Ф. Тома і "Хома Невірний" Д-ра Альта, переклад з французької мови Є. Бачинського. Надруковано було 500 примірників коштом вищезгаданих членів Т-ва.

2) "Життя і особа Григорія Сковороди" — Ерна, переклад з російськ. Євгена Маланюка. Надруковано 500 примірників. Грошеву допомогу одержав від Пана Головного Отамана Симона Петлюри та Д-ра Е. Лукасевича.

3) "Служба Божя" прот. о. Табінського. Надруковано 500 примірників. Значну грошеву допомогу одержано від самого шановного перекладача.

На першу книжечку появилась рецензія в "Ріднім Краю," в ній читаємо: "Шукання правди."

В українській літературі мало спеціальних видань. Маємо блетристичні, економічні, політичні, історично-літературні видання і видавництва. Значно менше майже нічого — видавництва присвячених природознавству, сільському господарству, технічним наукам тощо. А вже цілком бракує релігійно-філософських видавництв. І як би ми не дивилися на релігію, якої б ми самі не були віри, — ніхто прецінь не буде відмовляти що в життю релігія, філософія, етика мають величезне значіння і тому цілком природно повинні мати спеціальні публікації на такі теми.

Здається в сучасний мент маємо кілька видавництв українсько-уніятських. Маємо симпатичне видавництво Братства св. Покрови в таборах ітернованого нашого козацтва, що передрукувало кілька перекладів Служб Божих та видає "Релігійно-Науковий Вісник," хоч і б'ється в скрутних матеріальних об-

ставинах. Маємо видавництво І. Огієнка в Тарнові, котрий видав також кілька перекладів Служб Божих (на жаль не повних!), дав нам кілька інформаційних видань, з котрих найкращим являється "Світовий рух," та ще передрукував-переробив окремі розділи своєї відомої книжки "Українська культура," курс читаний в Київському народнім університеті. Але всі ці видавництва не торкаються майже етично-філософських питань. Тому то з чисто національно-культурного погляду не можемо не повітати засновання нового видавництва "До Світла," що поставило своєю девізою чудові слова Христа сказані Никодимові: "Хто чинить по правді, той простує до світла!" Це видавництво має на думці познайомити українське громадянство з духовною і філософічною літературою заходу, з спеціально-практичною метою вплинути на нашу інтелігенцію, котра не свідомо своїх обов'язків до віри і Національної Церкви, котра нехтує заповіді Христа. І ми, хоч можемо розходитися з видавцями (Євгеном Бачинським і свящ. Петром Білоном), в розумінню самої Правди, навіть заповідей Євангелія, але не можемо не повітати хорошу думку познайомити наше суспільство з питаннями мало йому відомими.

В першій брошурі (1922 р. Шпінюрно стор. 26), вміщено два переклади з французької мови Е. Б-ого, власне "Шукання Правди" Франка Тома та "Хома Невірний" Д-ра Альти.

Мусимо признати, що вибір першого перекладу зроблено вдало.

Автор пише: "Правда має також моральний характер. Існує етична правда, так само, як правда наукова" (ст. 13). "Бути праїдивим відносно самого себе, то-б то щирим, мати тверду постанову шукати Правди життя і бути головно в тім переконаним, та чинити через те саме в повній консеквенції з ідеалом, це вже значить пройти півшляху до правди" (11). Христос знав своїх слухачів, "щоби вони чинили по правді," то-б то отверто, чесно і щиро, бо він знав, що в цьому полягає, без сумніву, найкращий спосіб перейти з темноти до світла" (13) і вкінці автор бажає "щоби всі чинили по правді," якби це дорого нас не коштувало" (19).

Вже цього не можемо сказати відносно "Хоми невірною." Цей переклад не впливає ні на наше серце, ні на наш розум. Може тому, що не кожний може бути містиком, спірітуалістом, або, як каже автор, людиною що має "ясність зору чистого розуму" (26). Та вражає ряд доказів ненеобхідности віри, котрі ще треба доказати, котрі можна толкувати інакше, ніж се ро-

бити наш автор. Бо-ж ще питання чи "спіритичні сеанси" доказують існування загробного життя (22), що досі події й явища недоступні, в сучасний мент, додаємо ми пояснення й аналізу офіційної науки, дають свідомство трансцендентного порядку "з того світа" (26) і т. д., хоч такі міста трапляються, правда, і в першій статті (ст. 16).

Побжаємо-ж щоби нове видавництво в культурно-національних інтересах, видало більше книжочок і то по можливості морально-етичних, не містичного характеру. **В.**

* * *

Тут я хочу зупинитись і дещо сказати про видання книжечки "Життя й особа Григорія Сковороди." У мене була давно думка подати до "Р. Н. В." статтю про життя нашого філософа Григорія Сковороди. Взяв на себе обов'язок зложити розвідку про Сковороду я. Деякий час попрацював над цим, але за браком часу не міг закінчити. Порадившись з братчиками звернувся я до сотника А. Коршнівського, що перебував в Калішському таборі, (він зважався на той час таборовим письменником і драматургом). Просив його виготовити матеріал про Сковороду. А. Коршнівський з радістю заявив, що і у нього не раз з'являлась думка дати якусь розвідку про філософа Сковороду, і що до цієї праці він візьметься негайно.

За яких два тижні А. К. приніс готовий матеріал, але перечитавши його, я зауважив, що в нім бракують деякі цікаві моменти з життя Сковороди і тому просив їх додати. Незабаром А. К. передав виправлену розвідку, але вона мене вже цілком незадоволила, і я відмовився її прийняти. Після того звернувся я з проханням до многонадійного поета Євгена Маланюка, який, хоч був ще на той час в молодому віці, але вже подавав великі надії — стати визначним поетом. Є. Маланюк погодився. Я умовився з ним, що він перекладе розвідку В. Ерна з російської мови "Життя й особа Григорія Сковороди." На початку переклад йшов дуже мляво, ізза браку місця для праці. Пізніше знайшовся відповідний куточок, і Є. М. переклав всю книжечку і написав передмову в найкоротший термін. Ввесь цей матеріал я дав до друку власного видавництва "До Світла." В короткому часі весь наклад 500 примірників розійшовся. Ця книжечка зробила на читачів велике і приємне враження. Я одержав від чільних осіб подяки. Бо властиво, це ж було **перше популярне оповідання про нашого славного філософа — українською мовою.**

Та не обійшлося і без критики. Визначний діяч й історик

Проф. Д. Дорошенко, надіслав мені досить довгу рецензію, яка була видрукована в "Р. Н. В." ч. 9/10 1923 р. В рецензії проф. Д. Дорошенко критично ставиться до російського письменника В. Ерна, який розглядає Сковороду і його науку без усякого звязку з часом і оточенням. Д. Д.—ко запитує, чому видавництво не переклало прегарної статті Ол. Ефименкової, котра дає далеко ясніший образ життя й науки Сковороди, ніж ціла праця Ерна. Або чому не дали розділ про Сковороду з книги Д. Багалія "Історія Слобідської України." Але все ж Д. Дорошенко вкінці додає, що і ця книжечка принесе користь і зробить своє діло, познайомивши, хоч трохи, з Сковородою тих, хто досі тільки дещо чув про нього.

Згадуючи Є. Маланюка, я хочу зауважити, що ця людина остільки була видатна серед свого оточення що про неї варто сказати дещо більше. В таборах Є. М. приймав завжди жваву участь у культурно-громадському житті, він виголошував на різних святах реферати, писав статті до таборових газет та журналів. В Калишу виходив літературний журнал "Веселка," і Є. М. був одним з організаторів та редакторів того журналу. Він вчашав до церкви, став братчиком і, пригадую, приступив до Св. Сповіді. Бувши будою тіла великої й міцної, Є. М. звичайно вимагав і більшої порції поживи. Але в таборових умовах, де страву видавали мінімальну, Є. М. був завжди голодний. Пригадую я, був такий комічний випадок з Є. Маланюком. Начальник культурно-освітнього відділу М. Битинський просив Є. Маланюка виготовити реферат про гетьмана Івана Мазепу, і цей реферат мав він же голосити на святочній академії. Вони між собою домовилися, що за цей труд Є. Маланюк дістане порцію хліба і мармеляду, яку якраз тоді отримали. Є. Маланюк сидів у відділі К. О. В. і писав, а одночасно поїдав хліб з мармелядою. Як закінчив писати, щось на сімейній сторінці, то перечитав написане, яке Битинському не сподобалося, і він просив М—ка переробити. Одиаче той зажадав нову порцію хліба і мармеляди. Битинський сперечався, бо вже не мав чим платити, тим більше що за чужу вину. Маланюк тоді відмовився виправляти своє писання і виголошувати реферат. М. Битинський примушений був бігати по бараках, поки не позичив пів хліба і порцію мармеляди, які і дав Маланюкові за нове написаний реферату.

Народився Є. Маланюк на Херсонщині, роду запорізько-чумацького, хоч батько його був інтелігент, а мати шляхтянка (викрадена батьком з дому). Є. М. скінчив середню школу в Є-

Лисаветграді, ту саму школу, де вчилися раніше: Є. Чикаленко, М. Садовський, Тобілевич. Під час першої світової війни був фронтовим офіцером, а в українській армії, перебував від початку й до кінця. Вищу освіту пізніше здобув у Подєбрадській Академії в Чехії й одержав диплом інженера.

В Чехословаччині і Польщі Є. М. видав п'ять книжок з циклами поезій й одну книгу "Вибрані поезії." Є багато творів його незібраних і не перевидавих. Деякі поезії перекладені на чеську, польську, німецьку і французьку мови. В польській мові існує навіть книжка перекладів вибраних творів Маланюка. ("Hellada Stepowa" в перекладі Ч. Ястржембец-Козловського).

Є. Маланюк — поет великого формату. Новітній боян-новатор, і це новаторство не тільки щодо самої форми (проти вжитих правил поетики), не тільки щодо особи писання, що брав собі за рушій волю (звідсіля — волюнтаризм), і не очікував за ходячим висловом "надхнення," щоб співати мило для широкої нашої просвітянської публіки "wie Vogel singt," а виступив і проти самої шаблонної тематики — садків, соловейків, поставив на перше місце не так своє особисте, а державницьке. Заглиблюючись історіософічно, він добачив в Україні "варяжську сталь і візантійську мідь," і він перший назвав її "Понтійською Гелладою." В цьому криється велика правда суть Русі-України й її призначення.

Поет Євген Маланюк.

Большевицька преса на Україні ні на кого так гостро не нападла як на поета Є. Маланюка. Всі органи преси, всі з'їзди на цілому СРСР, від початку його літературної діяльності всі напали на нього. Лише в 1933 р. був даний наказ, "замовчати." Але від початку другої світової війни знову почалося.

В 1949 р. Є. М. прибув до ЗДА. По своєму фаху, як інженер-гідротехник, не міг дістати відповідної роботи, і поет примушений працювати в шпиталі на ліфті! . . .

Але вертаюсь до видавничих справ. Малось на думці випустити "Літургію Раніш Освячених Дарів," — "Собор Українських Святих", "Автокефалія Української Православної Церкви", "Нова Ієрархія" — погляд на ієрархію Митрополита Василя Липківського з догматичного і канонічного боку, — о. П. Табінського, "Історичний огляд церковного руху на Україні" — проф. В. Біднова та Календар-Альманах.

У справі видання Календаря-Альманаха я поробив певні заходи, і в травні м. 1923 р. я звернувся за матеріалом до слідуючих осіб: В. Біднова, В. Прокоповича, Д. Дорошенка, В. Короліва-Старого, П. Холодного, Є. Бачинського, о. Ніканора Абрамовича, о. П. Табінського і ін., які пообіцяли надіслати до серпня місяця 1923 р. відповідні статті, а деякі співробітники, як проф. В. Біднов, о. Н. Абрамович й о. П. Табінський надіслали цінні поради щодо змісту Календаря-Альманаха.

У мене з'явилась думка подати до Календаря зукраїнізовані імена святих. У цій справі я звернувся до відомого філолога Др. Модеста Левицького, подавши йому спис імен, взятих з Требника, і просив його українізувати імена святих. Др. М. Левицький погодився і надіслав матеріал. Тут я подаю його цікавий лист, в яким він висловлює свої поважні думки щодо українізування імен.

"Високоповажаний Пан-Отче!

Листа Вашого датованого 9 травня 1923 р., зо списком імен власних, я одержав тільки вчора, 23 червня і отже, коли так опізнилася моя відповідь, то винен у цьому не я.

Я переглянув список і відносно дуже небогато імен переклав на українську мову, бо одне — що я дуже мало знаю Лівобережжя, себ-то половину нашої землі, а друге, що список Ваш дуже великий і має в собі велику силу імен, що зовсім у нас не вживаються. Ото з цього приводу й я хочу висловити Вам де-які свої міркування.

1. Одиаково і цей великий список Ваш певне ще не всі імена вичерпує, отже коли він скорочений, то якому-б не скоротити його ще трошки, викресливши ті імена, що зовсім не вживаються у нас (напр. Геведдій, Іаксисх, Луарєат і їм подібні) або ті, що брешуть не зовсім гоже для нашого вуха (Вил, Варух, Гавиній, Гад, Пуд, Лук і подібні). Не раз бачив я, як люде перебіраючи список імен для новонародженого, реготали над де-якими іменами і глузували, а це не повинно бути, бо воно не справедливо (те, що дивно або прикро по нашому виглядає, дуже гарне з погляду грецької

мови), а особливо список імен перших христ'ян і мучеників не може і не повинен бути чимсь гумористичним, бо це ображає релігійне почуття.

2. Я рішуче стою за те, щоб де-які імена грецькі перекласти на нашу мову, напр. Богдан, якого чомусь уперто не хочуть надавати наші пап-отці, а нарекають при хрестинах Федір, тим часом нарекають-же Владимир, а не Василій (яке існує собі цілком окремо), Ольга (Елена цілком окремо і властиво нічого ті два імена спільного не мають), переклали-ж із грецького Віру, Надію й Любов, але чомусь не переклали матері їх Софії (Мудрість) і т. д. На тих-же підставах я взяв-би й жіноче імя Богдана. Чому не взяти прегарних наших історичних імен: Аскольд (який, либонь, був христ'янин).

3. Як філолог я не можу погодитися з каліченням латинських імен на грецьку фонетику: Бенедикт, Воніфатій, коли це Бенедикт і Боніфатій і ми-ж маємо чимало латинських імен у православному синодіку (мое-ж ім'я Модест, Фелікс, Флор, Август і т. ін. цілком латинські).

Ці поправки, на мою думку, конче треба внести **тепер**, коли Ви, поздоров Боже Вас, кладете перші підвалини Української Церкви. Порадьтеся в цій справі з В. К. Прокоповичем; його думка була-б дуже цінна і, я думаю, він погодиться з моїми поглядами. Торік я послав йому статтю про імена власні для календаря "На Чужині", що він задумав видавати, але не пощастило йому з цим. Він її, мабуть, не використав і, коли вона у нього є, то попросіть щоб він дав Вам її для Вашого календаря. Чернетки її, на жаль, я не зберіг і тому не можу Вам дати.

Яку небудь медичну популярну статтю я-б дав Вам за любки, але, на біду мою, тепер я так переобтяжений працею, що цілими тижнями не знайду хвилини на листи відповісти добрим людям. Можу сказати, що постараюся, але не обіцяю. До того-ж очі мої так підупали, що я вже більше 2-3 години в день працювати не можу, а вечорами вже давно не можу ні читати, ні писати. Горе меві з очима. Бувайте Здорові! Щастя Вам, Боже, на все, що робите.

З щирим поважанням **Модест Левицький.**"

Як видно було з фінансової книги то я витрачав гроші за надіслані матеріали до Календаря-Альманаха.

У мене з'явилась тоді думка мати свою власну друкарську машину. Були пороблені заходи щодо купівлі. Є. Бачинський

збирався переселитись з Женеви до Перемишля, де ми мали б своє видавництво, та через мій виїзд до Америки видавнича праця "До Світла" припинилась, і Календар-Альманах не вийшов з друку.

При ліквідації в касі видавництва залишалось сто тисяч польських марок, які я офірував трьом старшинам сухітникам на лікування.

Зроблено ніби не багато, та коли прийняти на увагу несприятливі умови нашого таборового життя, наші злидні, то треба констатувати, що Т-во "До Світла" зробило за час свого існування максимум того позитивного, що воно могло зробити.

ВОЛИНСЬКЕ ДУХОВЕНСТВО ІДЕ НА ПОМІЧ НАШОМУ ВИДАВНИЦТВУ. АРХ. НІКАНОР. МИТР. ЮРІЙ. АРХ. ОЛЕКСІЙ.

Наш журнал передплачували деякі священики з Волині, Холмщини та Галичини. Передплачували військові та світські люди. Але, на великий жаль, не мали ми допомоги з боку американських і канадійських наших священиків. Не зважаючи на оголошення в "Дніпрі" про наші видання, ми мали лише одного передплатника, і то з Канади. "Дніпро" передруковував не раз статті з РНВісника, навіть не подаючи джерел! Та ось Волинське духовенство приходить нам на поміч. В жовтні 1922 року я одержав листа від одного найповажливішого, ідейного священика о. Никанора Абрамовича, нині Архiepіскопа УАПЦеркви. Він писав:

"У Волинського духовенства виникає думка видавати власний церковний орган-місячник. Коли б "РНВ" був коло нас ближче, само собою ясно, потреби в другому часописі не було б, і для нас ціаком підійшов би "РНВ". Але, на жаль, Ваш часопис віддалений від нас непроходимими просторами, і ми мусимо мислити про щось інше. Отже, покiрно прошу Вас повідомити мене: 1) Чи могли б прийняти замовлення на друк нашого часопису; 2) Скільки б узяли за друк 500 примірників і 1000 окремо і 3) Чи не вважаєте, що нам можна було би з'єднатися в один часопис? Чи не можна було б Вам взяти на скільки днів відпущ і прибути в цій справі до нас?"

Прот. Н. Абрамович."

На першiм засiданнi Братства я подiлився цiєю приємною новиною, бо з цитованого листа я передбачав вже наперед, що наш журнал, нарештi, може стати на мiцнi пiдвалини, тодi як до цього часу ми не жили, а животiли! З кожним випуском чергового журналу, чи то iншої книжки, я мав завжди великий клопiт. Книжка надрукована, а грошей на її викуп з друкарнi нема. Нема в касi й нема де позичити, бо всi наші iнтернованi воики не мали й копiйки за душею. Нераз мене огортала розпач! Та все це було недовгочасне. За деякий час книжка, просто чудом, викуповувалась i мандрувала у свiт. Поза матерiальною бiдою, мусимо признатись, ми не мали й моральної заохоти з боку нашої церковної влади. Нам робили рiзні утиски, забороняли випускати журнал без попередньої цензури та всiяко погрожували нам. I ось тепер завдяки волинському духовенству з'являється можливість стати на власнi ноги та не бiду-

вати.

З великими труднощами виклонтав я собі перепустку на Волинь у Міністерстві Внутрішніх Справ у Варшаві, і 10-го листопада того ж року я вже був у Володимирі-Волинськiм у катедрального прот. Арсенія Бордюговського, о. А. Бордюговський показав мені історичну величаву катедрu, де є дуже багато цінних та цікавих пам'яток минувшини. Тут я зустрівся з о. Тележинським, відомим композитором та диригентом, з яким я бачився часто під час нашої Визвольної Боротьби. Зайшов з візитою до Д-ря Річницького, відомого церковного дяча та композитора. Того ж самого вечора зійшлися ми до помешкання прот. Бордюговського на таємну нараду, на яку прибули й протоереї- Ніканор Абрамович та Петро Табiнський.

Ця трійця відогравала в ті повоєнні часи серед Волинського духовництва поважну ролю.

Прот. А. Бордюговський був один з найсвідоміших національно свещеників на Волині. Своїм виглядом він був подібний на біблійного пророка. Маючи довгу сиву бороду, добрі карі очі, високий ріст, він приваблював своєю поставою всіх до себе. Був знаменитим проповідником. Його декілька проповідей я видрукував в Проповідницькому Листку, при "РНВ."

о. А. Бордюговський був кандидатом на єпископа. Та в ті часи коли Польща відроджувалась, вона рішучо була проти кожної кандидатури на волинського єпископа.

Прот. Ніканор Абрамович — це один з найкращих могок нашого старого Волинського духовництва, який приніс зі старих традицій все найкраще в нові часи, — часи УАПЦ. Він народився в духовній родині, скінчивши Волинську Духовну Семинарію, студіював в Київській Духовній Академії. В єпископи був наставлений 9 лютого 1942 р. в Пiнську, а 20 травня тогож року Собором Єпископів УАПЦ піднесений був до сану архієпископа Київського. На еміграції був обібраний заступником митрополита УАПЦ до смерті.

Владика Ніканор знавець догматики, але відносно св. Канонів, то треба ствердити, що поза покійним митр. Олексієм Громадським, ми не мали більшого знавця каноники. Має колосальну пам'ять і тому може оповідати давно минулі дії, чи прочитане так, як би це були справи теперішнього моменту.

Голос і музикальність у Вл. Ніканора виняткові: октава і ніжний тенор. Він надзвичайно гарно служить, а це при високій маєстатичній поставі робить гарне вражіння. Любить церковні співи і народню пісню, і сам співає дуже добре. Любить

природу, він знає всі рослини, назву їх по латині і її лічничі властивості.

Вл. Ніканор абсолютно не прив'язує великої ваги до дібр дочасних і в тому є подібний до нашого філософа Григорія Сковороди. Руководиться євангельським заповітом: "коли маєш дві сорочки, то отдай немаючому", і часто пригадуючи

Архiepиcкoп Київський УАПЦ
Ніканор Абрамович.

слова одного японського філософа, який говорив: "річ яка тобі не придалась ні дочого на протязі 10 днів—викинь." І він в дійсності, що мав, все роздавав своїм ближнім, лише одного нікому не дарив—це книжки. Він кохається в добрій книжці. З собою возить книжки і любовно їх береже. Залишилась пара десятків, але зате яка їх ціна!

Проповіді його дуже цікаві, життєві, шкода, що їх нема в друку. Він надіслав мені ще в 1923 р. проповіді, які були надруковані в Проповідницькому листку. В житті і в товаристві Вл. Ніканор дуже скромний, але надзвичайно приємний.

о. П. Табінського я добре знав ще з Кам'янець-Подільського, про що я вже писав досить докладно. Тут додаю ще, що це була високо освічена й працююча людина. Він переклав з грецької на українську мову "Літургію Василя Великого"; зложив "Собор Св. Угодників Українських" і т. п. Залишивши Кам'янець-Под., він переїхав на парафію до Вол.-Волинського, де страшно бідував із своєю родиною. Деякий час був професором в Крем'янецькій Дух. Семинарії. Варшавська Митрополія не дала йому кращої парафії. Коли вже я був в Канаді, він дуже просив мене допомогти йому переїхати до Канади, але я, знаючи його хибні (заїкання), не радив йому виїжджати з краю, бо тут буде йому дуже тяжко. Окрім того, о. Табінський мав "непримиримий характер", страшно амбітний, сварливий. Десь у 1929 році залишає нашу церкву й переходить на греко-католицизм, за що й одержує посаду професора у Львівській Дух.

Семинарії. Працював у деяких наукових інституціях та видавництвах, але жив дуже бідно і все нарікав на свою долю. Перед самим початком війни в 1939 році, одержав десь коло Львова парафію, був нагороджений мітрою і був з цього вдоволений. Що з ним сталося пізніше, мені не відомо. Правдоподібно й його спіткала така ж доля — Сибір, або Казахстан, як і інших священослужителів Галицької Землі з приходом большевиків.

По наших довгих розмовах, що затягнулися далеко за північ, ми дійшли до такого рішення: Духовество Волинське приймає "РНВ" за свій орган. Вирішили також випускати проповіді на всі неділі й свята, як додаток до журналу. Дали мені деякі важливі вказівки, дали трохи грошей авансом, звернули гроші за мою подорож та обіцяли надсилати потрібну літературу до журналу. Давно я не переживав такої радісної хвилини! Ідучи дорогою до Щипіорна я нераз думав: чи не сон це все, що було? Чи правда все те, що було не так давно на тій таємній нараді? А в голові думки, що духовенство пообіцяло надсилати матеріяли до "РНВ," і що це дасть нам велике число передплатників. Та це ж уже щастя для нас! Я їхав і молився.... Я був уже переконаний, що "РНВ" буде жити, буде виходити без усяких перешкод.

* * *

Переїздом через Варшаву я рішив зайти до Варшавського Митрополита Юрія, який симпатично ставився до нашого видавництва і навіть обіцяв давати наукові статті для "РНВ". Отож в тій справі я і пішов до нього, а окрім того, просити призначити мене на одну із парафій на Холмщині, яка запрошувала мене до себе. Владика Юрій¹⁾ прийняв мене дуже при-

1) Митрополит Юрій, в мирі Прошевський, єпископства Подільської єпархії, психологався в місцевій семінарії та в Київській Духовній Академії, яку і скінчив в 1987 року. В науковому світі Юрій відомий, як знавець Богословія, історії церкви, церковного права та історії літератури. Членством цього Петроградська та Московська Духовні Академії, а також і Археологічний Інститут, обрали його своїм почесним членом. Архид. Юрій, на протязі 20-ти літ залишився на чолі різних духовних шкіл, семінарій, а також Духовної Академії в Петрограді; був єпархальним опікунком в Тулі та Полтаві, а потім у Мінську в сані Архидіакона. В 1919 році арх. Юрій емігрував до Сербії звідки переїхав до Італії, а в 1921 році прибув до Польщі для керування єпархією Мінської єпархії, яка відійшла до Польщі. Тут він був запрошений польським урядом на єпарха Православної Церкви. Архид. Юрій погодився при умові, що ця пропозиція буде одобрена Патріархом Тихоном. 27-го червня 1921 року Патріарх Тихон надав йому сан Митрополита Варшавського та всієї Православної Церкви в Польщі. Та не довго Митроп. Юрій побув на своєму престолі. 8-го лютого, 1923 року він агітував брабично з руки російського москаля-

вітню; суворий вигляд його очей трохи мене збентежив, та коли я закінчився про парафію, то він відразу мені сказав: "Та жив Липківець!" Попросивши благословення, я вийшов з його покоїв, не згадавши навіть про матеріал для "РНВ".

Тут, до речі, треба сказати, що наше Братство та й я, справді, визнавали нашу відроджену на Україні Автокефальну Православну Церкву на чолі з Митрополитом Василем Липківським. І ось знайшлися добрі люди, що поінформували митрополита Юрія про це, розуміється, мені на шкоду.

* * *

В той самий час у Варшаві перебував архієпископ Гродненський Олексій Громадський, який пізніше був у єпархії на Волині. Пішов я й до нього з проханням про парафію. Арх. Олексій прийняв мене дуже сердечно. Він знав мене з листів, які я писав до нього, як до бувшого голови Волинської Духовної Консисторії, в справі українських церковних книжок та інших церковних речей¹⁾. Довший час ми розмовляли, й арх. Олексій цікавився таборовим життям та нашим видавництвом. Говорили ми по українському. Владика пропонував мені парафію в його єпархії, але я відмовився їхати на Гродненщину, де переважно живуть білоруси; моїм же бажанням було працювати лише серед своїх людей. Тут найвільно мені буде спинитися бодай коротко на постаті цього талановитого архієпископа. Ото ж незадовго перед трагічною смертю митрополит Юрій висвятив архим. Олексія, в мирі прот. Олександра Громадського, на Луцького вікарного єпископа. При врученні жезла єпископові Олексієві, митрополит Юрій сказав таке: — "Як єпископа, Твоя праця буде проходити тут — на Волині серед Українського народу. Це добрий, ширий, здібний до високих та ідеальних почувань народ; особливо поетично чуйливий на красу світу Божого, серед нього єпископська праця може бути о-

ми українця-перевертня архимандрита Смарагда (Павла Латиненка). Смерть митрополита Юрія зворушила тоді все православне населення краю, побувало в історії церкви жорстокістю.

Митрополит Юрій шанував себе за Українця. Бувши ще студентом, він співробітничав у "Записках Наукового Т-ва ім. Шевченка," а на митрополиточому престолі працює він для православних Українців від Польщію багато добра. За це і стінує він від руки дегенерата.

1) Багато листів в'їжджаних до Голови Дух. Конс. прот. О. Громадського, але він ніколи не відповідав, і тільки не порадив добрия словом. Як став він єпископом, я йому, митр. Юрію, та митр. Димітрію надіслав свої видання "Р. П. В." і "До Світа," і жоден з них не відіслав ні одної марки, ні подяки.

особливо плідотворна й спасительна. Народ цей легше, ніж який інший, можна привабити до Бога та приєднати до спасіння. Особливо це може надатись Тобі, як близькому до цього народу не лише по вірі, але й по крові. Твоє знання народньої мови є могутнім засобом впливу на цей народ, бо ідеї християнські овіяні коштовними образами й формами рідної мови, становляться особливо зрозумілими і покорають серця. А Твоє знання, як українця з народження, душі народу, його добрих сторін та хиб, — таємних струн його серця, покаже Тобі, як і коли і про що говорити з ними, щоб привабити його до Бога та правди Його, щоб вкоренити в нього основи християнського життя. Ще більше треба сказати, бо Ти давно вже є пастирем, педагогом і адміністратором, працюєш серед цього народу: духовенства, інтелігенції, селянства, зрілих людей, юнацтва і дітей. І тому повинна бути плідотворна й успішна праця Твоя серед нього."

Як я вже сказав, арх. Олексій був талановитою людиною, добрим каноністом, церковним провідником, знаменитим адміністратором і взагалі людиною богословські освіченою.

Однак, хоч був він українського роду, хоч походив з Холма, проте почувався з переконання москалем і був ворогом українців. І це виявилось під час другої світової війни, коли німці запанували на наших землях, і коли в 1942 році відродилась УАПЦерква другої формації, на чолі з митроп. Полікарпом. Архиеп. Олексій не пристав до цієї церкви, а створив окрему автономну церкву, приєднався до московської патріяршої церкви і всіма силами поборював УАПЦеркву. Між цими двома церквами були стали великі тертя, однак в 1943 році, по довгих переговорах, прийшли обидві сторони до згоди, й арх. Олексій приєднався до УАПЦеркви. Між тим Собор Автономної Церкви не погодився на цю злуку, й арх. Олексій ту злуку унеможливив. І знов почались між "двома" церквами тертя й ворожнеча. Незадовго після цього розриву, в тому-ж 1943 році арх. Олексій, їхавши німецьким автотранспортом із Кременця до Дубна, склав свою "мятежну" голову від рук невідомих "лісовиків." Так безславно згинув талановитий архієпископ за зраду свого народу!

По приїзді до табору я зараз-же скликав своїх братчиків і поділився з ними приємною новиною. І взялись ми з новим запалом до праці. В першу чергу я поцікавився до деканія Волинської єпархії відозви такого змісту: — "Редакція РНВ має відомості, що Волинська Єпархія з Нового Року не буде мати свого єпархіального органу, в той же час на Волині чувається

потреба в ідейному об'єднанні духовенства на ниві церковній, в моральній підтримці пастиря, що падає в боротьбі з життєвими обставинами, у взаємній допомозі порадами у справах культурно-просвітнього й церковного характеру; в інформуванні про зміни хід праці й новин в церковному житті та в обміні думками, почуваннями в хвилини радості й горя страдників сільських пастирів. Маючи все це на увазі, Редакція бажає, по мірі сил своїх, прийти з допомогою духовенству і пропонує для цієї справи сторінки свого журналу; але у зв'язку з матеріальними труднощами, це можливе лише тоді, коли буде не менше 300 передплатників на Волині. Тому Редакція звертається до Вас, Всечесний Отче, з пропозицією обміркувати на ближчому церковному соборчику цю справу і запропонувати ш. духовенству прийняти наш журнал, як свій духовний орган. В разі позитивного вирішення, зробити відповідну постанову про передплату журналу всіма священниками дорученого Вам благочинства, і негайно повідомити редакцію, скільки примірників надсилати для Вашого благочинства і на Вашу адресу. З огляду на поширення програми журналу в ньому будуть брати участь духовенство і церковні діячі Волинської Єпархії. До кожного випуску журналу буде додаватися збірка казань на всякі свята наступного місяця. Ціна примірника приблизно від 600 до 700 м. п. Редактор о. Петро Білон."

У скорім часі поважне число деканів надіслали постанови своїх соборчиків з рішенням, що вони приймають РНВ, як свій духовний орган. Роботи в редакції настільки збільшилось, що я цілими днями, а то й ночами, перебував в друкарні та канцелярії редакції, а наш секретар, невтомний, щирий та ідейний працівник Олекса Ко-

Сотини Олекса Костюченко.

стюченко, також вибився із сил. В 1923 р. Олекса Костюченко вступив до Подєбрядської Академії і по закінченні її став агрономом і працював в Галичині в с. Залукві у лідича Терпиляка.

Під час другої Світової Війни большевики його спіймали, вивезли до Харкова і там розстріляли.

Щоб поліпшити становище своїх співробітників, які голодували нарівні з іншими товаришами, Рада Братства ухвалила видавати їм допомогу за кожний випуск РНВ: мені й О. Костюченкові по 12,500 п. марок, таборовим поетам за рядок поезій 20 мар., а за наукову статтю таборовим письменникам від 8 до 10 марок за рядок. Це в переводі на сучасну валюту рівнялось грошам! До того-ж часу ми всі працювали безплатно.

**ПРИЇЗД ПРОВІДНИКІВ ДО ТАБОРІВ. ЛИСТ ВІД ГОЛ. ОТАМ.
С. ПЕТЛЮРИ, АМЕРИКАНСЬКІ ТА АНГЛІЙСЬКІ МІСІЇ В ТА-
БОРАХ. АНГЛІЙСЬКА ПИСЬМЕННИЦЯ МІСС БЕАТРИСА
ГЕРРЕДЕН. СОВІТСЬКА АМНЕСТІЯ.**

До нашого табору приїздили частенько різні високопо-
ставлені гості, як напр., Павло Чижевський, О. Саліковський, П.
Холодний, ген. Юнаків та інші. Всі вони цікавились нашою цер-
квою, ризою та видавництвом. Цілими годинами просиджували
в церкві та любувались красою її й чудовою, вишиваною в
українському стилі ризою. Ставили різні питання, цікавились
і розпитували про таборове життя. Небіжчик П. Холодний, ві-
домий маляр, присвятив багато часу на відвідини нашої церкви
і робив деякі завваги. Він особливо тїшився нашими здобут-
ками в неволі і не раз gratулював усім Братчикам за ті великі
труди, які вони поклали. Через деяких поважних гостей я не раз
одержував листи і гроші від Головного Отамана Симона Пет-
люри, на видавництва РНВ та "До Світла."

Тут ось навожу один із його листів до мене. — "Священнику
П. Білому. Шановний Пан-Отче! Дякуючи редакції РНВ за при-
сидку мені журналу і видаць благодійного видавництва "До
Світла," які я завжди з великим інтересом та моральним задо-
воленням читаю, прошу прийняти від мене дальшу скромну
допомогу. В дальшому по зможі я буду пересилати на Ваші ру-
ки чергові допомоги. Щастя, Боже, у Ваших заходах на тлі ви-
дання так потрібної літератури. Петлюра. 27-4-1923 Р. Б."

Не зважаючи на те, що С. Петлюра належав колись до со-
ціал-демократичної партії, він інтересувався і церковною спра-
вою і був вірним сином Української Православної Церкви. Знав
бо він, що без Церкви не можна збудувати держави. Тому він
налагоджував зв'язки з церковними діячами в краю й на емі-
грації, цікавився новим церковним рухом, що виник на Україні
в 1921 році. Він також подав свого часу до РНВ інформаційну
статтю про ту подію, що сталася на Всеукраїнським Церковнім
Соборі 14 жовтня 1921 року, коли відродилась Українська Ав-
токефальна Православна Церква на чолі з відомим церковним
діячем митрополитом Василем Липківським. Крім того, ще да-
вав інші статті на релігійні теми і заохочував нас до дальшої
праці.

Заїздили до нашого табору й американські та англійські
місії. Вони дуже цікавились нашим військом, про яке лише чи-
тали в часописах, що так відважно боронило свій рідний край

проти большевиків. Заходили вони й до нашої церкви. Одного разу була в нашому таборі відома англійська письменниця Міс Беатриса Герреден. Вступила вона й до церкви, де пробула довгий час, придивлялась до наших образів, до вишиваної ризи; розпитувала нас та все занотувувала до книжечки. Я просив надіслати нам книжок Св. Письма Старого й Нового Заповіту українською мовою. Незабаром по її відїзді я одержав з Лондону книжки Св. Письма: біблій 10 прим., евангелій 12 прим. та евангелій з окрема кожного евангелиста по 12 прим. Про своє перебування в нашому таборі та про нашу церкву вона надрукувала статтю англійською мовою в англійському журналі "Outward Bound" за лютий місяць 1923 року, яку і подаю тут в скороченні.

"Інтерновані в Польщі." Беатриса Герреден. "Уявіть собі великий пісковий простір, без дерев та невимовно сумний; недавнє бойовище, а тепер табор інтернованих з тим, що ще залишилось від траншей, та рядками бараків, частина яких під землею, групами будівель і вартовими вежами ще з часів Великої Вієни. І все то явище скорботи оточене колючим дротом. Це Щиліорський табір, один із кількох пунктів осідку українців, інтернованих в Польщі. В таборі перебуває 5—6 тисяч вояків, і тут знаходиться мала хатина, під дахом якої міститься штаб Бритійського комітету допомоги в Польщі.

В супроводі Укр. нач. табору пішли ми по табору оглянути деякі краєц помешкання—ці мізерні зворушливі кімнати, але ж як окремі та приватні, вони дуже ціняться — і найгірші бараки, де багато сімей скупчені разом, відокремлені одна від одної кількома шматинами від мішків. Далі показали нам мейш гнітучий бік таборового життя—церкву, таборову машину для друку та Клуб Мистецтва.

Один барак служив за церкву. На вітарних дверях намальовані були таборовими артистами образи, пан-отець, палка та трохи фанатично виглядаюча людина, прохав нас прислати для Українців Святе Письмо. Брак книжок надзвичайний. Книги в таборі велика розкіш і та невелика кількість їх, що була в таборі перечитувалась по кілька разів. Ми попрохали список бажаних книжок і обіщали їх прислати.

Далі, прибув до нас редактор часопису, щоб запросити нас до одвідання друкарні. Він також письменник і йому приємно було зустрітись з англійським товаришем по праці.

Він міг говорити по-німецьки і тому ми були в стані з ним сердечно поговорити та дещо пізнати щодо письменників, художників музикантів та іншої "інтелігенції" табору.

Співробітників у редакції було десять, рахуючи й складачів. Мені прийшлося говорити з ними зо всіма головним чином усмішками, стисканнями та співчуттями, що я відчувала та виявляла до них та до їхньої праці. Я відчувала себе дуже щасливою поміж ними та глибоко зворушеною їх приязню. Ми бачили коректи чергового числа часопису та щомісячного збірника, й я обіцяла написати коротке справоздання про мої одвідини і також статтю для перекладу на українську мову.

В цьому безрадїсному таборі ця мала машинка для друку здавалась нам оазисом жвавості і надії. Натурально що так, бо тут була здорова діяльність, благодійна для сотень осіб, що нетерпляче очікували що тижневої події виходу в світ часопису, який підтримує їхній розум в русі.

Далі ми відвідали Клюб старшин 6-ої дивізії.

Закінчилось все виставою й концертом у Клубі Мистецтва.

Ніколи не забуду цього концерту, ні обставин, в яких він провадився. Велика будівля зі сценою. На одному кінці кімнати вже зібралась струнна оркестра. Одно або двоє дітей грають на підлозі, ми — та й більше нікого. Але відомости вже залунали по табору, що для Бритійського Комітету улаштується концерт, і люде поволі надходять. Спершу кілька дітей, далі група мушин, потім жінок зо своїми немовлятками, ще молодиця з її малою дитиною в кошику, який вона тримала в своїх руках — зворушливе явище — і так поступово, по малу, кімната почала наповнятися багатьома слухачами.

В середині залишили вільне місце для танків, але діти, страшенно щасливі, втікли від своїх батьків та почали на цьому скакати навкруги, дуже потішаючи присутніх.

Але ось почався концерт, і ми прослухали низку українських народніх співів і танців, блискуче виконаних. Ніколи раніш я не чула такої музики і була здивована так гучністю цих легких струментів, як і атакою їх. Диригент правив тільки рухами голови або виразом обличчя. Іноді він також піднісв власний струмент.

Приємно було перекинуватися з музикантами і давати їм зрозуміти, що від їх гри зворушуєтися від зацікавлення і

шаноби. Тимчасом багато дітей зібралось навколо нас і з криком хотіли забратися на коліна до Місс Вул'ямі. Ми зробилися великою родиною з кількох соток святкуючих людей. Таке було почуття, яке охопило нас, коли ми, дивлячись навколо, обмінювались усміхами. Перешкоди зникли. Ми вже один одного не цуралися. Ми з'єдналися в щось ціле з цими збігцями, жили їхнім життям.

Після того виступив, під величезні оплески, малий хлопчик, міцний, з диким виглядом. Ясно було, що він великий улюбленець, та й нам прошепотіли, що танцює він найліпше з цілого табору. Він танцював козацький танець, під залкий супровід музики. Почав він поволі, потім швидче й швидче так, що здавалось нарешті, що він не дихає. Років йому було приблизно дванадцять і він брав участь в бійках. Він протанцював потім з дівчиною народній танець.

Після нього один із старшин протанцював танець з шаблюкою і хор чоловічий знову примусив нас зворушитися своїм співом. Мала дівчинка протанцювала тихий, сумний танець під назвою "Вмираючий Лебідь." Спогади про неї і зараз зворушують моє серце. Подякувавши зібраним і побажавши їм кращих часів ми попрощались і пішли.

Так закінчився один із найцікавіших концертів, що мені пришлося чути за довгу їх низку. Він був останнім артикулом програму цього дня, після чого ми повинні були покинути наших Шципюрських приятелів."

Совітська Амністія. Десь в березні м. 1922 р. прибула до Шципюрна совітська місія під керівництвом тов. Крестинського. Польська влада скликала всіх козаків та старшин на майдан. З початку делегація совітських робітників і селян від уряду ССРС звернулась до козаків і прочитала амністію в якій оголосила, що большевицька влада прощає усі провини всім воякам, що зважилися виступати ворожо проти совітської влади і пропонує покаятись і повернутись додому. Козацтво наше зустріло большевицьку амністію обструкцією, почало свистати та вигукувати. Потім комісія приступила до гурту старшин з такою самою пропозицією. Серед старшин повстала гробова мовчанка. Далі польський офіцер звернувся до старшин і пропонував, хто бажає повернутись додому, хай виступить вперед. Всі старшини несподівано почали голосно сміятись. Совітська місія разом з поляками примушена була зі соромом відійти до управління

табору.

Старшинам та козакам наказано було розійтись по бараках. По дорозі один з козаків-інвалідів, що мав милиці, ударив по голові милицею одного з большевицьких делегатів.

В 1923 р. советські репатріаційні місії по таборах з'являлися частіше, вони викликали до польської канцелярії поодинокі таборяни і поважне число записалось і їх вивозили до краю.

Міцні духом вояки, ігнорували большевицькі агітації, а слабодухи і знеможені тугою за своїми рідними і краєм записувались.

Жалко було дивитись, як залишали табір деякі наші українські патріоти старшини і жовніри, і відїзжали до рідного краю на неминучу загибель. — Особливо для мене була велика втрата, коли відїхав від нас славний братчик полк. Віталій Яворський, чесна і побожна людина. Залишив у краю любу дружину, дітей і страшна туга за ними недавала йому спокою. На прощання я просив його відвідати моїх сестер і братів, і він, як довідався пізніше, виконав це важне доручення. Прикро і тяжко було прощатись з заслуженим генералом поручником, генерального штабу Липком, до якого якимось ставились в таборі наші військові кола — неприхильно. Ось, мабуть та неповага до нього, очевидно і примусила його втікати до краю. Відував він зі своєю, ще досить молодою жінкою і дитиною, яка народилась в Щипіорні; не було в них ані ліжка, ані стола. Мені пощастило виклопотати для нього ліжко і необхідні річі, і мене вищі військові старшини критикували, що я журусь цією особою.

ПАСТИРСЬКІ КУРСИ В КАЛІШСЬКОМУ ТАБОРІ. ЦЕРКОВНА РАДА. СПРАВА УТВОРЕННЯ СВОГО ЄПІСКОПАТУ. ДУХОВНЕ ПРАВЛІННЯ.

Брак священників у військових частинах відчувався гостро, і тому в наших церковних сферах виникла думка відкрити скорочені пастирські курси. Такі курси відкрились у Калішському таборі, але на цих курсах бракувало лекторів, а особливо підручників. Пастирські курси провадились без книжок. Наскільки пригадую, було висвячено трьох курсантів у сан священника: Лазаря Воронюка, Дмитра Залізняка й Михайла Лещука, та трьох курсантів в сан діякона: Пилипа Швартака, Григорія Буния та Івана Веливченка. Але всі вони, за винятком одного, не були підготовлені до прийняття священничого сану.

Як я вже згадував раніше, наша церковна влада ставилася неприхильно до нашого видавництва, до нашого духовного журналу РНВ, до нашого козацького Братства при 6-ій дивізії та й до моєї особи. Я одержав листа від протопресвітера українського війська о. П. Пащевського на моє ім'я такого змісту: "Всечесний Пан-Отче! Видання Ваші, які наводять на деякий сумнів всякого православного чоловіка, щодо чистоти суто православної в них ідеї, причинили мені багато неприємностей, як з боку єпархіальної влади, так і православного священства. А тому рішуче забороняю Вам пускати їх до друку без моєї попередньої цензури, після чого відповідати буду я сам. Митрофорн. прот. П. Пащевський." Цього листа я передав Братству, і після парад Рада Братства дала таку відповідь протопресв. о. П. Пащевському: — "З переданого Братству отцем П. Білоном листування Вашого, помилково надісланого не на адресу, бо журнал РНВ веде Братство, ми довідалися, що Ви вимагаєте для журналу Вашої попередньої цензури. Отчим маємо за шану повідомити Вас, що Братство, яке цілком правна організація, користується волею друку, провадить свою діяльність так, як це диктує йому сумління християнина і українця, прихильника Української Автокефальної Православної Церкви, і взагалі, на підставі українських історичних традицій, а тому перед жодною духовною владою у своїй, цілком легальній, діяльності не відповідає і контролі не підлягає. Щождо вимог від Вас Вашої єпархіальної влади і неприємностей, то, на нашу думку, справа може бути легко полагоджена Вашою заявою цієї єпархіальній владі, що Братство Св. Покрови у своїй діяльності Вам не підлягає. Всеж Братство звертається до Вас з проханням пови-

домити нас і зазначити, які саме видання Братства або окремі статті вносять сумнів в душу всякого православного чоловіка? Яке українське суспільство висловлювало Вам своє обурення з приводу наших видань? Бо з боку позатаборового українського суспільства, преси і волинського духовенства ми до цього часу мали лише прихильність, моральну і матеріальну підтримку. Голова Братства П. Василів, Секретар Ю. Циба.”

Очевидно, відповідь Братства переконала церковну владу, і пізніше про цензуру статей не було вже мови. Хоч Братство ніяк не погоджувалось давати наші видання на цензуру духовній владі, та всеж ми не могли оминати польської цензури. Але ця цензура була легка й проста. По видрукуванні книжки я йшов до польського комісара Щепанського, і він без усякого перегляду давав напис свій, звичайно, попольськи: “Цензуровано. Комісар Щепанський.” Хоч він був родом поляк, однак надзвичайно симпатична людина, а серед поляків це не є повсякденне явище. Він народився в Умані і там же закінчив середню освіту; отже, з ним я розмовляв по-українському, лише мусів додавати часто речення: “прошу пана!” Бо без цього додатку з поляками хоч і не говори.

* * *

В червні місяці 1922 року я одержав обіжник від Головної Управи Військового Духовенства, де наказують всім священникам в інтересах одноманітності відправляти Службу Божу тільки за перекладом проф. Івана Огієнка, яка має благословення єпископа Діонісія. Помимо цього, мені було заборонено відправляти Службу Божу за вказівками Всеукраїнської Церковної Православної Ради. На моє прохання до єпархіяльної влади дати дозвіл згадувати під час відправ нашого українського митрополита Василя Липківського вийшла рішуча заборона. Тоді я написав доклад до Головної Управи Військового Духовенства і просив їх пояснити, якої вони думки про ВЦПРаду. Доклад мій був такого змісту: — “До Головної Управи Військового Духовенства. Згідно з одержаним мною наказом по Головній Управі Військового Духовенства 31 червня 1922 року, відправляти Службу Божу в інтересах одноманітності за перекладом проф. І. Огієнка, яка має благословення єпископа Діонісія, крім того, протопресвітер наказує, під час Служби Божої зачиняти Царські Ворота так, як то було за старих часів, — я маю за шану подати свої думки і прошу обговорити на нарадах духовенства, на які прошу закликати і мене. Нам всім відомо, що перший переклад Літургії Св. Івана Золотоустого був зроб-

лений секцією ВЦПРади. Та Рада й ухвалила 5-го квітня 1920 року до вжитку в українських церквах що Службу. До цієї секції ввійшли священники з академічною освітою, а також професори Київської Духовної Академії. Цей переклад був затверджений Всеукраїнським Церковним Собором 15-го жовтня 1921 року. Переклад, взагалі, і всякий переклад, як твір, що вимагає особистих здібностей, знання та мовного таланту, може бути лише твором індивідуальним. Однак, коли такий твір призначається для канонічного вжитку в церкві, як, наприклад, переклад Літургії, цей твір повинен знайти апробату від канонічного авторитету церкви. Такої апробати зі сторони Церкви ми не дістали. Переклад Літургії проф. Огієнка, це справді великий науковий вклад, — вклад великої вартости для нашої майбутньої праці. Коли настане спокій, напевно Всеукраїнський Церковний Собор буде домагатись вироблення більш-менш сталого українського Богослужбового тексту, і тоді переклад проф. Огієнка, як матеріал, буде дуже потрібний. (Див. його зауваги "Свята Служба Божа" стор. 24 й 25). Єпископ Діонісій дав своє благословення лише на видання друком цієї книжки, але не дав благословення до вжитку в церквах на Волині і в церквах інтернованих військ. Нам дійсно треба дотримуватись одного перекладу а саме: перекладу ВЦПРади, що його вживалося з початку в наших церквах і на Великій Україні. Нам треба дотримуватись нових українських форм під час Служби Божої, запроваджених в українських церквах на Україні. Якось дивно, що під час Служби Божої декілька разів зачинаються Царські Ворота! Нема тоді ніякої урочистости. В Служебнику ВЦПР, на сторони 18-тій, в примітці сказано: Царські Ворота "лишаються відчинені весь час Служби Божої і зачинаються тільки після "Отче наш." Те саме ми бачимо і в книжці перекладу проф. Огієнка відносно відкриття Царських Воріт. На сторінці 73 вказано: "До цього менту, значить до "Отче наш," за стародавнім українським звичаєм, святих врат не зачинали." На Великій Україні відправляють за перекладом ВЦПРади і дотримуються нових українських форм. За півтора року мого священства скажу, що ці нові українські форми, як відкриття Царських Воріт до "Отче наш," читання голосно свхаристичних молитов надзвичайно оживили Службу Богу. Це привабило вірних вчачати до церкви та причиноється до більшого єднання народу з священником. І, взагалі, Служба Божа в данім разі відрізняється від мертвої російської Служби. А нам, українцям, треба відокремити нашу Службу від мертвої російської. Я не буду гово-

рити про українців, захоплених нашою Службою, але скажу, що навіть росіяне, армії генерала Перемикина, росієне міст Олександрова-Куявська, Влоцлавська і Бидгоща, де я частенько відправляв Служби Божі рідною мовою, всі вони були надзвичайно захоплені нашою Службою, і раділи за нас, що ми, українці, випередили їх і маємо службу рідною мовою, чим оживили церкву, і нема в нас тої рутини, що є в російській церкві. З перекладом ВЦПРади я так зжився, так його переживаю під час Літургії, такий цей переклад чудовий, поетичний, що мені відправляти Службу Божу в перекладі проф. Огієнка, просто не по душі.

Був час, коли на вигнанні я, один з наймолодших священників, перший став правити Літургію українською мовою, бо мав служебник. На військовім з'їзді священників мені було пропонувано Міністром Ісповідань проф. І. Огієнком цей служебник ВЦПРади надрукувати для священників. І ось тепер вимагають від мене правити по перекладу проф. Огієнка... Помимо цих порушених мною питань, нам треба вяснити свій правдивий погляд на Всеукраїнську Церковну Православну Раду, що є єдиною нашою вищою керівною церковною організацією. Під час Служби Божої ми згадуємо Святу Українську Православну Церкву. Звичайно, ми згадуємо Церкву, що на Україні. Тимчасом ми не згадуємо голови Церкви, що об'єднує нашу Церкву. Ми не згадуємо нашого Всеукраїнського митрополита Василя Липківського. Нам не треба звертати уваги, що комусь буде неприємно чути, що ми молимося за нашого митрополита Василя. Взагалі, нам, військовим священникам, треба дотримуватися орієнтації виключно на нашу Українську Церкву, що її очолює митрополит Василь Липківський, а не на Варшаву. З братерським привітом о. Петро Білон.

Головна Управа незабаром скликала всіх військових священників, і на нарадах читали мій доклат. Були довгі дискусії, але я, на жаль, не міг переконати застрашене духовенство, що було наперед заагітоване не йти за мною, і мій голос був голосом вопіючого в пустині. Ось такі непотрібні непорозуміння, ворожнеча — все це впливало на моє здоров'я. Я до того ще ввесь час слабував та лікувався, і мусів взяти відпустку для відпочинку.

* * *

Мої парафіяни, не бачучи мене деякий час у церкві, почали домагатись, щоб я приступив до виконання своїх священничих обов'язків. Та ось приходить до мене делегація від брат-

чиків на чолі з генералом Янчевським (Голова моєї парафії) і подає мені такого листа: "Високоповажаний Пан-Отче Петре! Ось вже три тижні минуло, як ми не бачили Вас у церкві. Сумно нам, якась туга оповила нас. Ми думали, що якась неприємна пригода трапилась з нашим дорогим духовним отцем. І, нарешті, дізнались, що Ви, дякуючи Богові, вже одужали, а не можете правити Служби Божої тому, що Вам заборонено промовляти на Літургії Св. Івана Золотоустого так, як Ви при звичаїли нас чути молитви з уст Ваших. Ваші горячі моління, Ваше тепле, щире та сердечне підняття пошматованої душі до Отця Вседержителя підносило наші душі, думки та серця до Царя Небесного Утішителя. Під час Вашої служби ми навіть забуваємо нашу гірку неволю і очікуємо спасіння з неба. Ми бажаємо, щоб й інші священослужителі також відправляли Службу Богу, як відправляєте Ви, й як вона відправляється на Україні. Всі ми просимо Вас, милий та дорогий, пан-отче Петре, не покидати нас і продовжувати правити Службу Богу в нашому храмі так, як Ви правили її раніше. Ваша гаряча віра і благоліпна служба Богу захоплювала навіть твердих безбожників, що з зацікавленням тільки заходили на хвилинку до церкви Божої під час Вашої відправи, і так змягчила їх серця, що вони забували про турботи і залишались у храмі до самого кінця. А один з таких безвірників оповідав, що по закінченні Літургії підійшов до Вас і навіть поцілував хреста, чого не робив уже багато років за своє життя. Водночас ми посидаємо також листа на руки протопресвітера прот. П. Пащевського з проханням не забороняти Вам відправляти Службу Богу так, як Ви відправляли. Просимо Вас, дорогий пан-отче Петре, молитись за нас грішних. Ваші Парафіяни, Братчики і небратчики, слуги Божі."

Далі подається на чотирьох сторінках декілька соток, що демонстрували цілий таборовий загал, підписів.

Відпочивши трохи, я приступив до виконання своїх настирських обов'язків, та не обійшлося без перешкод, про які й не варту б на цім місці згадувати. Та Рада нашого Братства не могла заспокоїтись і звернулась до Головного Отамана Симона Петлюри з проханням стати на мій захіст з таким листом: — "Вельмишановний Пане Отамане! На протязі трьох років неволі Братство наше провадить свою посильну працю в таборі, керуючись лише однією думкою принести користь нашій державній і національній справі. Умови життя за останні часи обмежили його працю, і в сучасний мент уся діяльність Братства

полягає в видаванні книжок релігійно-національного змісту, і, головним чином, у видаванні єдиного на еміграції органу релігійно-національно-державницької думки журналу РНВісник. Орган цей набув великого поширення поза дротами, а надто серед волинського духовенства, де він на повітоних соборчиках привітаний за свій. Українська преса, українські діячі і широкі кола української еміграції не тільки в Польщі, але й поза її межами прихильно зустріли як перше, так і останнє число журналу. Наслідком цього журнал має моральну і матеріальну підтримку. Але така, здавалось би, користна праця Братства викликала утиски з боку протопресвітера митр. протоерея о. П. Пащевського, що не тільки заборонив видавання будь-чого без його попередньої цензури, не маючи на це жодного права, бо Братство, згідно з історичними нашими традиціями, жодній духовній владі не підлягає, але і чинить різні утиски та образи нашому дивізійному священникові й відповідальному редакторові журналу о. П. Білонові. Свою заборону о. Пащевський мотивує нападами на нього єпархіяльної влади за ніби то "антиправославний" і "антихристиянський" напрямок журналу, але без зазначення, в чому саме, в яких саме статтях цей напрям проявився. Отже, продовжуючи свою діяльність так, як вказує сумління християнина і українця, боря за Українську Автокефальну Православну Церкву, і не звертаючи жодної уваги на чужу нам, українцям, єпархіяльну владу, Братство звертається до Вас, Пане Отамане, з проханням звільнити Братство від незаконного контролю о. Пащевського, що свою персональну неприязнь до о. П. Білоня переносить на Братство, громадську справу, а також прохаємо стати на захист отця Білоня, що своєю корисною діяльністю спричинився до поширення наших ідей поза межами табору, а його діяльність Вам досить добре відома. Голова Братства П. Василюв. Чдени: Шевченко, Харкун, Воблий; секретар Ю. Циба, член редакційної колегії О. Костюченко.

* * *

Головна Управа Військового Духовенства за три і півроку нашого сидіння за дротами ні разу не скликала військових священників на наради. Хоч ми сиділи і за дротами, та все ж життя йшло вперед і вимагало обміну думок та полагодження різних пекучих справ у військових частинах. У цій справі я звернувся листовно до Головної Церковної Управи і просив скликати наших священників на наради та обговорити деякі важливі справи. Такі наради відбулись 21 листопаду 1922 року, на яких я мав

доклад про Всеукраїнську Православну Церкву, про Американську та Канадійську Православну Церкву і про Православну Церкву в Польщі. Після докладу та запитів я порушив такі справи: 1) Про потребу в кожній військовій частині, де є священник, мати історію своєї церкви, а також звіт про релігійний рух серед козацтва і старшин, та вписати до нашої історії матеріали про видатну працю бувших наших військових священників, як наприклад о. Матіюка, що загинув в боротьбі з ворогом, 2) Про культурно-освітню працю в таборах. 3) Про організацію церковної бібліотеки. 4) Про допомогу духовенству, що тяжко бідує. 5) Про потребу оновлення і відродження Українських церковних традицій, обрядів, звичаїв та інше. Щось три рази сходились ми на наради, і всі ці справи порушував я на цих нарадах. Але ці наради нічого позитивного не дали. Поговорили, записали до протоколу і тільки. Хібащо зайнялися справою про допомогу духовенству. Обрали мене на голову допомогового комітету. Надіслав я до волинських священників та до деяких поважних громадян листи з проханням матеріально допомогти інтернованому, військовому духовенству. На мій заклик не всі відгукнулись, та все ж дещо зібрали і розподілили поміж духовенством. Але й тут висунулася особиста амбіція з боку деяких церковних діячів, і ця справа загинула в скорім часі.

* * *

Православне Братство ім. Св. Кирила та Methodія на загальних своїх зборах, що відбулись 8 серпня 1923 р. в таборі Кааліш, ухвалило, щоб на еміграційнім з'їзді у Варшаві, що мав відбутися у вересні 1923 р. порушити справу утворення еміграційного православного єпископату, який був би споріднений з Українською Православною Автокефальною Церквою з благословення київського митрополита Василя Липківського. Братство наше з захопленням підтримало цю ідею. Навіть протопресвітер о. Пашевський погодився на зборах з цією думкою, лише додав, щоб кандидатів на єпископа було два і щоб цих кандидатів було хиротонізовано в Польщі, мотивуючи це тим, що на Великій Україні єпископат ніби "не канонічний," і що з поворотом цих двох висвячених кандидатів на Велику Україну вони хиротонізують тих, ніби "не благодатних" єпископів формациї 1921 р. Братство ім. Св. Кирила та Methodія виготовило навіть спеціально надзвичайно цінний науковий доклад. Цей доклад читав на еміграційнім з'їзді братчик А. Романенко. Та під час дебатів про утворення свого єпископату протопресвітер П.

Пашевський заявив, що нам, українцям, нема потреби мати свого православного національного єпископату. І справа провалилась.

* * *

У 1922 році при Калішському таборі було засноване Духовне Правління Православної Української Еміграційної Єпархії для обслуговування всіх українських емігрантів, як у Польщі, так і поза її межами. Це Духовне Правління прирівнювалося до Духовної Консисторії. До уряду цього Правління входили: Голова — митр. прот. П. Пашевський, члени: прот. А. Волкович і прот. В. Сукачів. Головні завдання того правління були: а) Видача метричних свідоцтв і б) Розгляд розв'язання шлюбів. Не встигло народитись Духовне Правління, як посипались з усіх сторін прохання про розводи. Та бували випадки, що військове духовенство, через певні причини, не давало деяким розведеним особам нового шлюбу...

ВІЙСЬКОВЕ ДУХІВНИЦТВО. ГОЛОВНИЙ ВІЙСЬКОВИЙ СВЯЩЕНИК ПРОТОПРЕСВІТЕР О. АНТОНІЙ МАТЕЮК. ГОЛОВНИЙ ВІЙСЬКОВИЙ СВЯЩЕНИК ПРОТОПРЕСВІТЕР МІТРАТ ПАВЛО ПАЩЕВСЬКИЙ.

В боротьбі за визволення України живу та діяльну участь взяло і українське військове духівництво.

В 1917 році Центральна Рада противилась формуванню якої-будь військової частини, а ще більше страшило для неї було перебування та діяльність в армії священників, які "будуть поширювати клерикалізм!" Та Отаман Симон Петлюра, тоді Секретар Військових Справ, свою роботу робив, і в червні місяці 1917 року, запросив о. П. Пашевського вступити військовим священником до Української Армії та підшукати до того ще й інших священників; він додав, що Центральна Рада напевно не дасть утримання військовому духівництву й прийдеться військовим пан-отцям жити з допомог військових частин Української Армії. В липні 1917 року Голова Військового Генерального Комітету Симон Петлюра призначив о. П. Пашевського до 1-го Українського Запасового полку, який потім переформувався в Сердюцький полк ім. Гетьмана Петра Дорошенка. Рівночасно був призначений о. Микола Маринич до Богданівського полку і о. Антоній Матеюк до 2-ої Сердюцької дивізії. Ось ці три військових священників й були весь час урядування Української Центральної Ради. Правда, в той час формувались й інші полки, як, наприклад, Полуботківський, ім. Грушевського, Шевченківський, ім. Сагайдачного і т. д. І в тих полках появлялися військові священники, переважно з бувших російських частин, але скоро вони кудись зникали. В той час панувала анархія в військових частинах. Наші військові священники дні й ночі провадили в касарнях з козаками освідомлюючи національно та релігійно. І ми бачили, що коли розташовані на Україні російські військові частини виганяли своїх священників, блюзнірствували й глазували з тих духовних осіб, то наші, національно й релігійно виховані військові частини, охоче охороняли як Києво-Печерську Лавру так й інші святині міста Києва.

З найвидатніших наших військових священників був о. Ан-Я почуваясь щасливим, що по довгих розшуках і трудно-тоній Матеюк, який був надзвичайно здібним організатором, а до того відзначався хоробрістю.

щах дістав від Др. Т. Олексіюка надзвичайно цікаву біографію о. А. Матеюка, яку я подаю.

о. А. Матеюк народився на Холмщині і скінчив Холмську Духовну Семінарію. До першої світової війни о. Антоній був на парафії в Хижовичах Томашівського повіту, на самому кордоні з Галичиною. В 1915 році, коли людиність Холмщини була евакуйована, о. Антоній переїхав до Києва і став військовим священиком 248 запасної дружини. Від самого початку брав жваву участь в організації Холмських виселенців. Головним чином, з його ініціативи скликано у Києві 25-27 серпня 1917 р. величавий Холмський з'їзд (до 400 делегатів з цілої Росії). З'їзд цей прийняв виразні постанови про те, що Холмщина й Підляшшя є українські землі з українською людиністю і мусять увійти в склад Української Держави. З'їзд підпорядкував Холмщину й Підляшшя Українській Владі, та вибрав 8 членів до Центральної Української Ради, а серед них і о. А. Матеюка. З'їзд вибрав також Холмський Губерніяльний Виконавчий Комітет на чолі з Олександром Василенком та заступником голови о. А. Матеюком. Фактично всіма справами Холмщини керував у той час о. А. Матеюк. Завдяки його енергії вдалося провести в III Універсалі згадку про Холмщину, а також на Берестейських переговорах наша делегація домоглась включення в українську територію Холмщини й Підляшшя. До самої смерті своєї о. Антоній не спускав із своїх очей потреби Холмщини й Підляшшя. В загально українському національному рухові о. Антоній взяв найактивнішу участь один із перших серед українського київського духовенства. Зокрема був він і тим першим, що започаткували розмосковлення української православної церкви. В неспокійні часи грудня 1917 року і січня 1918 року був виявив себе найактивнішим українським пропагатором серед війська. Він був призначений військовим священиком до 2-ої Сердюцької дивізії, і під час боїв у Києві в січні 1918 р. при наступі Муравйова, — підтримував дух вояків. Потім відступив з Києва разом з українським військом на Волинь у складі Запорізького загону ген. Присовського. Брав участь у всіх боях цієї частини аж до повороту її до Києва у березні 1918 року. За часів гетьмана Скоропадського жив у Києві і посилено боровся проти русотяпських впливів так в церковних, як і в політичних справах. В часи повстання Директорії вийшов з Києва і в Білій Церкві приєднався до українського війська. Уряд УНР призначив о. Матеюка Головним військовим священиком Протопресвітером Армії УНР. В листопаді м.

1919 р. о. Антоній заслаб на плямистий тиф і лежав у одному із Жмеринських шпиталів. Того ж місяця денікінці несподівано захопили Жмеринку і, за вказівками українських зрадників, вивели о. Антонія Матеюка разом з іншими старшинами українцями, та після страшних знущань, особливо над о. Антонієм, розстріляли.

В моїм розпорядженні є коротенькі нотатки з життя та діяльності о. П. Пащевського та взагалі усього військового духівництва, про яке можна б написати дуже багато з їхнього патріотизму, героїзму та безкомпромісової самопосвяти й самовідданости для справи визволення нашої окраденої Батьківщини. На жаль, на превеликий жаль — цього в нас ніхто не зробив і, мабуть, ніколи не зробить. Наші сусіди, як з півночі, так і з заходу, найменший прояв героїзму своїх священиків роздувають до безмежжя, до безграничних фантазій Сенкевича, до баламуцтва Іловайських! . . . А в нас? А так хотілось би почути! Та всеж, на підставі зібраних мною матеріялів, — ма-

теріялів скупих, коротких та бідних, — я подам тут дещо в міру моєї спроможности. Краще щось, як нічого!

Протопресвітер Мітрат
Павло Пащевський.

Отець Павло Пащевський був одним з бойових священиків і великий патріот. Це був прототип нашого історичного архимандрита Мелхисидека, що посвятив мечі Гайдамакам та Запорожцям. Якби від о. Пащевського вимагали посвячення мечів у часах наших Визвольних Змагань, він не завагався б ні мінути.

Отець П. Пащевський, у своїй коротенькій статті "про участь українського військового духовенства в боротьбі за визволення України" в "Церква і Народ," в році 1936 пише: "Оцінюючи

нашу (військового духівництва) працю, українське вояцтво відповідало нам повним довіррям і любовію та матеріально опікувалося нами, достарчаючи нам і помешкання в казармах, і одяг, і харчі. Були відновлені і проведені в життя деякі старовинні козацькі звичаї. На військових прапорах нашивалися хрести, а під час сніву в церкві "Символа Віри," всі присутні в церкві старшини та козаки виймали з похвів до половини шаблі на знак готовости своєї в кожну хвилину захищати віру Христову. Найбільшу пошану та любов військового духівництва здобуло, як від вояків, так і від українського населення тим, що не "паничилося," а поділяло разом з вояками і горе, і заидні, і нужду, не боячись разом з вояками з хрестом в руках іти в наступ проти ворога. Бувало не раз — кулі, немов ічолы гудуть кругом тебе, а ти вперто й сміливо йдеш поруч з козаками вперед, переконаний в правоті своєї святої справи. І ось ще крок, ще нів останнього кроку і з молитвою "Нехай воскресне Бог і розсипляться вороги Його," та голосним "Слава!" українська частина кидається на десятикратно сильнішого ворога віри й рідного краю, — і ворог тікає! Яка ж то була радість і моральне задоволення!"

Отець Пащевський був учасником зимового походу під проводом генерала Омеляновича-Павленка, в якому потрудився і священником, і боєвиком, — і то боєвиком одним із найхоробріших. Генерал Ом.-Павленко, в історичному журналі "За Державність," в розділі "Зимовий Похід," згадує наших військових священників і пише, що "навіть пан-отці і немущтовані погоничі — все тримало рушниці в руках, підперезане кулеметними стрічками та позакладаними гранатами за пояс." В іншій місці він оповідає, що під час великого бою на річці Джугастрі, армейський священник о. Павло Пащевський, а мабуть що і інші, — теж стали в стрілецькі ряди в той відновідальний момент.' А ще далі читаємо: "о. Павла Пащевського бачили в той час в передніх рядах бійців, як він їх словом і прикладом поривав до бою."

По ліквідації таборів у 1924-м році о. Пащевський одержав парафію в селі Бабині, Рівенського повіту. Десь в 1930-м році провідні українські кола стягнули його до міста Луцька, де він був настоятелем Чеснохресної парафії і належав до Т-ва ім. митрополита Петра Могили, та приймав участь у житті та діяльності всіх українських товариств, у всіх політичних організаціях. Був делегатом до Варшавського уряду, коли то поляки повели наступ на Православну Церкву, руйнуючи церкви на

Холмщині та насильно переводячи людей на католицизм. В 1942 році, о. П. Пащевський став настоятелем Катедрального Собору Св. Марії-Магдалини в Варшаві, який став українським. Митрополит Діонісій нагородив його хрестом з оздобами, правом благословляти трикірієм і дикірієм та відзначив його саном протопресвітера. Однак у Варшаві почав підупадати на здоров'я й помер 26-го січня 1942 року.

Отець Микола Маринич. Майор 4-ої Київської дивізії Г. Масловець оповідає про о. М. Маринича слідує: "Під час боїв дивізії після повороту з Зимового Походу в села Кітроси, Підлісівка та Вільшанівка на Поділлі, в місяці травні 1920 року, одної неділі отець Маринич правив Службу Божу, на яку зійшлися громадно селяне з округних сіл. Раптово наскочила на це село (Кітроси) кіннота Котовського. Вояки дивізії кинулися в бій і змушені були відступати з того села. Отець Маринич не злякався бою і продовжував правити Службу Божу, аж поки не докінчив її. Дивізія думала, що стратила свого священника, але за якийсь час місцеві селяне знаними тільки їм стежками припровадили отця Маринича до місця постою 4-ої Київської дивізії."

Отець М. Маринич був талановитий промовець. По селах і містах він виголошував запальні промови, якими закликав наш народ вступати до війська та боронити рідні землі перед москалями. В 1921 році о. Маринич добровільно зголосився до повстанчого штабу ген. Юрка Тютюника з метою стати до послуг штабу для повстанського рейду.

Скоро він виїхав з табору і перейшов Збруч, як звязковий між окремими повстанськими групами та штабом Тютюника. Але большевицька розвідка відкрила його, заарештувала й незадовго розстріляла. Ходили чутки, що о. Маринича большевики не відразу розстріляли і ще довго мучили його та приневолювали підписати якесь відречення і т. п.

Крім священників о. Пащевського і о. Маринича в березні 1918 р. прибув до армії УНР ще один священник прот. Анатолій Волкович, який і був призначений настоятелем до окремої Запорозької бригади, що пізніше розвернулася у дивізію тієїж назви.

За Гетьманських часів було значно більше військових священників. У військових частинах, що перебували на Слобожанщині, де начальником дивізії був ген. Натів, у 2-му Українському полку був о. Микола Кукулевський, а в 3-му Гайда-

мацькому полку Запорожської дивізії — о. Михалевич, який довгий час перебував у походах і боях.

* * *

Отець Іван Теодорович. У тих же часах до Сірої дивізії (Сірожупанники) був призначений на дивізійного священика о. Іван Теодорович, теперішній митрополит Православної Церкви в Америці. З його оповідаць я й випишую важні моменти військового життя та військових дій Сірої дивізії, яка була ще в стадії організації. Організація переводилась в м. Володимирі-Волинськ. 1-го вересня 1918 року дивізія прибула вже до Києва й незабаром примушена була виїхати на Чернігівщину. Вище гетьманське командування робило все можливе, щоби розкласти дивізію, бо в дивізії був дух протигетьманський. Перед самим протигетьманським повстанням, о. Теодорович виїхав з таємними припорученнями до Києва — зв'язатись з Українським Національним Союзом. Це було виконано, і в ніч повстання о. Теодорович виїхав до Конотопу для передачі інструкцій повстанському штабу та з повідомленням про участь Сірої дивізії в повстанчій акції. Після повадження гетьмана, о. Теодорович одержав призначення бути священиком при Штабі Південно-Західного фронту, який тоді мав місце постою в Підволочиськах. Обов'язком о. І. Теодоровича було тоді відвідувати частини на фронті та подбати щоби ці частини мали військових священиків. Пізніше о. І. Теодорович мав при-

Митрополит Іоани Теодорович

значення до Холмської групи військ УНР. Був час, коли о. І. Теодорович працював в мобілізаційнім відділі 3-ої Залізної Стр. дивізії. Треба було промовляти й заохочувати хлопців до армій УНР. Праця була небезпечна, бо приходилось працювати у віддалених зонах від розположення головних сил армії. Гол. Отаман Симон Петлюра доручив о. І. Теодоровичу та державному інспектору Александровичу дігнати групу отамана Божка переконати його повернути назад і злучитися з головними силами армії. Три дні доганяли вони цю частину,

ховаючись по дорозі від большевицьких роз'їздів, ї встигли нагнати її під Жмеринкою. Місія їх не була успішна, бо отаман Божко відмовився злучитися з армією. Скоро після того о. І. Теодорович був призначений священником Київської групи отам. Юрка Тютюника. Відвідуючи фронт, о. І. Теодорович захворів на тиф і його перевезли до шпиталю 2-го Галицького корпусу у Вінниці. Умовини у шпиталі були жахливі. Не було навіть чим накритися. Навколо мерли вояки і старшини як мухи. Отцю Івану Теодоровичу пощастило видужати, але він не міг зо три місяці триматися на ногах. До Вінниці прийшли Денікінці та Галичани, що перейшли до Денікіна. Тоді наша армія мала Проскурівську катастрофу. При допомозі Галичан і повстанців, о. Іван Теодорович спромігся перейти польську військову сторожу (фронт), та дістатись до дому на Волинь— село Переросле. Тут поляки заарештували його й хотіли вислати до таборів українських вояків. о. Іван Теодорович вночі втік та вдався під опіку Крем'янецького єпископа Діонісія, який призначив його на парафію до села Микитинці, Старо-константинівського повіту.

* * *

В військовій частині був і о. Юрій Жевченко, який пізніше був Полтавським Архієпископом. В двадцятих роках його большевики розстріляли.

Було значно більше військових священників за часів гетьмана Скоропадського, та Головна Управа Військового Духовенства не подбала, щоб занотувати їхні прізвища для нашої історії.

За часів Директорії в 1920 році по наказу Головного Отамана був сформований уряд Військового Українського Духовенства на чолі з протопр. митроф. прот. о. П. Пашевським, а при ньому Головна Управа Військ. Духовенства, в склад якої входили: прот. Анатолій Волкович¹⁾ настоят. 5-ї Херсонської дивізії; прот. Василь Сукачів, наст. 2-ї Волинської дивізії, та о. Микола Маринич — настоятель 4-ї Київської дивізії. Крім них у військових частинах були слідуючі священники: прот. Павло Пятаченко в 7-ій бригаді 3-ї Залізної дивізії, о. Панас Бублій — в кінно-гірському гарматному дивізіоні, (він м. і. був членом Трудового Конгресу в 1919 р.), о. В. Варварів — в Штабі

¹⁾ о. А. Волкович був довший час в російській армії військовим священником. По революції він перейшов до Української Армії, о. А. В. має величезну пам'ять, він знає майже кожного старшину в своїй дивізії, на ім'я, по батькові і прізвищу.

Тилу Армій Військ Української Народньої Республіки, ієромонах о. Флегонт Сімакович—в 1-м Запасовім Військ. Шпиталі, а по його відїзді був призначений о. Дмитро Залізник, о. Петро Білон—в 6-й Стр. Січ. дивізії, о. Григорій Мельник — в Київському кіншому полку 4-ї дивізії. По смерті прот. А. Волковича був призначений до 5-ї Херсонської дивізії о. Лазар Воронок, о. Михайло Лещук — невідомо в якій частині був.

Крім вище згаданих священників перебували в військових частинах: прот. Н. Никитюк та о. Михайло Райський, які в 1922 році відїхали на парафії на Волинь. Наскільки я не помиляюсь, то був тимчасово військовим священником і відомий композитор о. Кирило Стеценко. Він приїзжав до Бродів і на цвітну неділю в гр.-католицькій церкві була відправлена Служба Божа. Отець Кирило Стеценко приводив наших вояків до святої сповіді. Сповідався і я в нього. При священниках було 3-х дякоків: о. Пилип Шпартак, о. Григорій Бунь та о. Петро Порван, які служили в Калішському таборі інтернованих. В липні місяці 1924 року, всі табори інтернованих наших вояків були ліквідовані, а військові священники, за винятком автора цих рядків (бо виїхав до Злучених Держав) — одержали парафії на Волині й Поліссі. Яка їх доля — невідомо. Маємо відомості лише про одного отця Пятаченка, якого невідомі злочинці забили та що о. Воронок помер.

Із усіх військових священників армій українських, як нам відомо, залишились у живих: о. В. Варварів, який під час другої світової війни опинився на скитальщині в Німеччині, а в червні 1949 року прибув до Америки*). В Каліші по ліквідації таборів повстала Українська станиця, де гуртувались вояки бувших армій УНР. При станиці була і станична церква Св. Покрови. Настоятелем цієї церкви був прот. Іларіон Брендзан. Це був один з найкращих учених священників, о. Брендзан походив з Буковини, скінчив богословський факультет Черновецького університету; був парохом на Буковині, а з вибухом першої світової війни став військовим душпастирем у австрійській армії. По війні був парохом на Закарпатській Україні. В 1924 році був покликаний до станичної таборової церкви в Каліші. В 1926 році виїхав до Парижа, де став настоятелем Української Автокефальної Православної Церкви. Митрополит Діонісій пропонував о. Брендзанові висвятитися в сан єписко-

*) Це був єдиний священник у війську, який не раз мене підтримував у моїх справах, о. Митрат Варварів є парохом у Вашингтоні, Д. К.

та, але він відмовився. Отець Брендзан був натхненним промовцем і його відправи Саужб Божих зворушували вірних. В листопаді 1946 р. о. Брендзан помер.

о. І. Брендзан був непримирний ворог католиків. Коли в 1946 р. ЗУАДКомітет купив в Парижі гарний будинок для українців, він звернувся до всіх українських організацій з'єднатися і розпочати благодійну працю для скитальців. Та о. Брендзан, в часи страшного лихоліття, ніяк не хотів сісти до одного стола, де мали бути православні і греко-католики та розпочати разом велику працю. Просив і я о. І. Б-на примиритись та погодитись і спільно працювати для нашого безталанного народу. Та він нікого не слухав і нікого не визнавав. Ось так і помер він не примирений без почуття всепрощення.

По від'їзді о. І. Брендзана з Каліша настоятелем Станічної церкви став о. Іван Велівченко, а по нім був о. Дмитро Маган, бувший вояк 6-ої Стр. Січ. дивізії. Д. Магана я добре пам'ятаю, то був ще молодий і лицем дуже гарний чоловік. Він цікавився ніби церковним життям, записався був до Братства. Не раз я запрошував Магана виголосити лекцію на релігійну тему для козаків, але він, хоч і обіцяв, ніколи того не виконав. Сталось так, що ми обібрали його на помішника церковного старости. Та не довго він був на цьому становищі. Виявилось, що Д. Маган робив мені особисто і Братству шкоду, провадив негідну і нечесну роботу, і Братство на нараді виключило його з членства та звільнило від обов'язків помішника церковного старости.

Десь у 1927 р. Д. Маган прийняв чернечий чин, і став настоятелем в Калішській станиці. Між ним і зарядом станиці вийшли якісь непорозуміння й еромонах Маган залишив станицю та пішов на службу до російської Церкви. Перед останньою війною був він еромонахом в Почаївській Лаврі і з її доручення був намісником Лаври на лаврське подвір'я в Здолбуніві на Волині.

З моментом зайняття України більшовиками на наших землях запанувала сталінська церква московського патріярха, якому підкорилися єпископи автономісти на чолі з митрополитом Олексієм Громадським. Якраз в ті часи автономісти висвятили в єпископи й еромонаха Дмитра Магана. Частина єпископів автономістів пішла на еміграцію і злилася тут в одну з російською закордонною Церквою. Та ж Церква виклопотала єп. Дмитру Магану в'їзд до ЗДА. Прибувши до Америки єп. Маган почав було наводити в нарафії свої порядки, але йому

порадили сидіти тихо, інакше суспендують^{*)}).

Яка ж національна свідомість у цього черця, що зрадив
Нації і Церкві?

^{*)} В своїй біографії він посоромився подати про те, що був в українській армії і що був військовим священиком, але подав, що закінчив богословську науку в Чернівцях і додав, що Чернівці знаходяться в Росії.

**ПОЛКОВНИК ЮРІЙ ОТМАРШТЕЙН. Ген. О. ПИЛЬКЕВИЧ.
СЕСТРА ЖАЛІБНИЦЯ Л. ДЯЧЕНКО. ОТАМАН В. ОСКІЛКО.**

Не можу не згадати про два великі похорони, що відбулися в таборі Щипіорно. Вночі 2-го травня 1922 року було забито біля табору Щипіорно полковника Генерального Штабу Юрія Отмарштейна, — молодого, многонадійного старшину, якому було лише 32 роки. Забив його хтось з близьких приятелів покійного. Обвинувачували в цій трагедії полковника Романа Сушка, що після допитів, скоро зник з таборів. На похорон прибули видатні особи: військовий міністер ген. Вовк, полк. Євген Коновалець та інші. Щодня я правив панахиду, а 7-го травня в нашій таборовій церкві був похорон. По похороні відбулась величава процесія з табору Щипіорно до табору Калішського, яких три кілометри. Багато йшло війська зі своїми духовими оркестрами, які грали похоронні марші. В Калішському таборі похід зустріло все військово-духовенство, з процесією та військом. У таборовій церкві відправили соборно панахиду, і за збільшеною процесією ми відправили тіло забитого полковника до міста Каліша на міський цвинтар. Це був один з найбільш величавих похоронів.

Хто убив полк. Отмарштейна до цього часу невідомо. Ходили балачки, робилися здогади, але вірити їм не хотілось. Очевидно або поляки, або большевики забили його і забрали у нього лише цінні документи, що мав при собі.

На похорон прибула вдова покійного.

15-го жовтня того самого року помер у Щипіорнськім військовім шпиталі генерал Олександр Пилькевич, один із старих могіканів, відомий громадський діяч. Панахиду відправляв я в таборовій Щипіорнській церкві, а похорон відбувся в Каліші. І на цей раз процесія, військо, духові оркестра йшли з Щипіорна до Калішського табору, а по похороні — величезна процесія на чолі з військовим духівництвом та військом пішла до міста Каліша на міський цвинтар.

* * *

Коли я згадую померших визначних старшин, то треба згадати і про померлу сестру-жалібницю 16-ої бригади 6-ої дивізії Людмилу Дяченко, з дому Колдер, яка померла на западення легенів і похована 9-го серпня 1921 р. Ця сестра-жалібниця походила з жидівського роду. В нашій дивізії було двоє стрільців — жидів і ця сестра. Коли я перебував в Олександрівськім таборі, до мене прийшли десь в жовтні місяці

1921 року ось ця сестра з одним юнаком 4-ої Київської дивізії Василем Дяченком. Він заявив мені, що вони любляться і що він бажає одружитись з цією дівчиною, але клопів той, що вона жидівка. Я порадив дівчині охреститись та прийняти віру православну, але до хрещення треба підготовлятися: треба знати деякі молитви та катехизис. Вона погодилась і приходила до мене на релігію. В середніх числах листопада вона вже знала "Вірую" й інші молитви, і я приступив до чину, як треба приймати тих осіб, що є жидівської віри. Вона двічі приходила з кумами до дверей церкви і я запитував її: Хто вона, чого прийшла до святої церкви, яку користь надіється одержати від правдивої віри і т. д. Другий раз відбулось "оглашення," і тут вона на мої запити відрікалась від тої злоби, хули на Спасителя, Пречисту Матір Його; відрікалась від жидівських обрядів й інше, а в кінці сказала, що вона вірує в Ісуса Христа, і зложила врочисту присягу, що вона відрікається від жидівської віри і хоче стати християнкою. Після "оглашення," я приступив до величного таїнства Хрещення та Миропомазання. Відправивши Службу Божу, я запричастив її Св. Тайнами. 1-го грудня того ж року я повінчав цих молодят. Веселі та щасливі були молодята, але недовго тішились тим щастям. На 9-ім місяці по шлюбі Людмила Дяченко захорувала на сучоти й померла.

* * *

Перебуваючи в таборах на протязі 4-ох років і не маючи матеріяльних засобів (платні ми не одержували), ми дуже бідували. Поляки годували нас так, аби не померли з голоду. Не маючи подостатком кальорій, я сам ледве ходив і виглядав як трул.

Ще на перших початках нашого перебування в таборах поляки годували нас не погано: давали хліб досить добрий, м'ясо, цукор, але трохи згодом змінилось все на гірше. Місяцями ми одержували моркву, або оселедці, а хліб давали твердий, як камінь, і в ньому повно всяких домішок, а муки майже не було. Замість масла або солонини, давали нам найгіршого виробу маргарину, після якої ми в більшості хорували. За три з половиною роки перебування в таборах, ми майже не пили молока і не їли яєць. Таборова страва, недоїдання наробили великої шкоди нам, бо кожний з нас по ліквідації таборів став інвалідом — хорою людиною.

Дружина моя ходила по селах до поляків і з великими труднощами обмінювала оселедці на бараболу, або на моло-

ко для нашого хоровитого сина Юрка. Поляки самі були бідні та ледве дихали, та воно й не дивно, бо ж Польща недавно щойно державно відродилась, і після страшної війни, яка нанесла велику руїну польському народові, не могла так скоро стати на ноги. А до всього того старшини й козаки в таборах жили не так дружньо між собою, як би то мусіло бути. І цю мало помітну незгоду треба віднести на ті ж страшні злидні та довге сидіння за дротами. Одна лише була рада: звільнити всіх інтернованих з таборів і дати їм можливість зажити вільним життям у Галичині і на Волині. Але Поляки не давали дозволу перебувати на цих землях. Така була Подільська політика супроти бувших союзників, що "вальчили за нашу й вашу вольнось." (Слова Маршала Пілсудського).

* * *

Отаман Володимир Оскілко. В Щипіорнським таборі перебував м. і. зрадник Володимир Оскілко. Людина ця наробила страшної шкоди Україні і про цю особу я скажу повніше.

В. Оскілко по освіті і професії був сільський учитель і в 1919 р. мав всього 26 літ. В революції він показав себе дуже активним і пхався всюди наперед. Під час війни в 1919 р. він зумів так добре грати роль патріота, що Головний Отаман С. Петлюра віддав йому команду Волинським фронтом. Оскілко став виступати проти державного уряду, і Головний Отаман відкликав Оскілکا зі становища командира фронту і призначив другого на його місце. Оскілко піддався цьому наказові, але одночасно тихенько ладив при допомозі одностумців, державний замах на 29 квітня 1919 р. Він стягнув у днях 27-28 квітня значні військові частини з протипольського і протибольшевицького фронтів, заарештував у Рівному уряд УНР, а себе проголосив диктатором. 29 квітня розпочався похід на Здолбуново, де перебував Головний Отаман С. Петлюра, якого мали на меті дістати в свої руки, і по пляну Оскілکا він мав бути негайно розстріляний вірними опричниками. Однак С. Петлюра одержав в Здолбуново вістку про зраду Оскілکا, і зібравши нечисленні військові частини виступив проти ворохобника. Літаком розкипено серед війська Оскілکا летючки, в яких Головний Отаман С. Петлюра подавав до відома війська, що Оскілко є зрадником. Стрільці прочитавши летючки, застановили свій похід проти Здолбунова, а обернулись в сторону Рівного, щоб зловити Оскілکا та віддати його в руки воєнного суду за бунт і державну зраду. Оскілко довідався про це дуже скоро, забрав всі державні гроші і утік через відчи-

нений фронт на польський бік. Замах був зліквідований, але не були зліквідовані наслідки цієї Чорної Зради. Оскілко стигнув значні частини військ з фронту, і про це довідалися один і другий ворог, і розпочався ворожий наступ з півночі, сходу і заходу. Військо мусіло відступати спішним маршем в сторону Галичини. Так при злочинній допомозі зрадливого Отамана Оскілка був зруйнований ворогами весь Волинський фронт.

Поляки заарештували Оскілка і відправили до Щиніорського табору. — Його спеціально доглядала польська охорона щоб він не втік. Він зрідка виходив зі своєї сепаратки за поживою, але його всі цурались, ніхто з ним не розмовляв, лише показували пальцем і говорили: "дивіться Юда йде, який розп'яв Україну."—

По ліквідації таборів Оскілко осів на Волині. В 1924 р. українська революційна організація на Волині виконала вирок смерті на Оскілкові. Він був забитий в Рівному у своїй хаті. Пам'ять про Оскілка на Волині осталась раз на все як про оканшого зрадника.—

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЯ ПРАЦЯ В ТАБОРАХ.

Наскільки я знаю й пригадую, то про культурно-освітню працю в таборах було дуже мало згадок друкованим словом. А тимчасом культурно освітня праця в таборах була така велика, така жертвенна, що варт про неї згадати й назвати імена тих людей, що з великою посвятою віддавались цьому святому ділу, "ділу служби найменшому братові."

При нашій 6-тій Стр. дивізії, в таборі Олександрів-Кувявський був Культурно Освітній Відділ (КОВ). Від грудня 1920 р. до осені 1921 р. начальником КОВ був сотник Григорій Гладкий, бувший УСС. Був він людиною прямої вдачі, дуже рухливий, ініціативний, рішучий, трохи різкий. Через непорозуміння з головою таборової УМСА Садиковим (русотяп), Гладкий зрікся своїх обов'язків і виїхав з табору. По нім начальником КОВ був призначений сот. Микола Битинський.

Про М. Битинського, цього невтомного рухливого труженника, великого ідеаліста хочу подати дещо повніше.

Начальник Культ.-Освіт. Відділу
сот. Микола Битинський.

Битинський казав про себе: "Я не поет, я – воїн." Але обставини і різнородна обдарованість казали сотникові Української Армії братися за все: за редагування, за поезію, за малярство, графіку, за проектування хрестів, медалів, надгробних пам'яток, ілюстрацій, гербів, портретів, за статті, починаючи від популярних на різні теми і кінчаючи вузько-спеціальними з його головної фахової ділянки – геральдики. Все це вимагало великого універсального знання. В наш вік вузької спеціальності нема місця людині, напр. італійського ренесансу з її універсальністю. Адже годі визначитися будь в

одному. Несконцентрованість сил, ясно, тягне за собою певну недосконалість. Але Битинський чудом вив'язується з багатьох завдань. Він один з признаних наших небагатьох геральдиків. З тої ділянки має кілька публікацій. Багато з його про-

ектів — пам'ятників, хрестів, відзнак одержали на конкурсах у свій час перші нагороди і не лишились лише проектами на папері, т. зв. хрест С. Петлюри, відзнака студентів Подебрадської Української Господарської Академії, нагрудний знак для абсолювентів Укр. Високого Педагогіч. Інституту, нагрудни відзнака Українсько-Білоруської Студентської Громади, прапори Укр. Сокола і Пласту в Празі, прапор "Січі" в Пільні, прапор Укр. Громади в Болгарії, прапор Дружини Лицарів Хреста С. Петлюри в Познані. Його Ахильова п'ята — в малярстві, дарма, що Битинський виконав багато замовлень для наших музеїв, церков і приватних людей, дарма, що показ праць уже в Німеччині на еміграції беззастережено уможливив йому членство в союзі німецьких малярів. Цей успіх, здається треба завдячувати широкому теоретичному знанню Битинського. Хтось може закинути, що образи Б-го дуже подобаються нашій публіці. Але знаючи смак публіки, не можна в цьому випадку сказати, голос народу — Голос Божий.

Поетична муза Битинського так сказати б, — вояцька. Епос, що славить сузір'я вояків, шаблі, змагання і каже про невмірущість духу й ідеї. Формово поезія Битинського не стоїть на такій висоті, щоб дати йому місце першорядного поета. Але у свій час вона виповнила своє завдання: підняла прапор Визвольних Змагань (разом з більшими поетами, як Є. Маланок, Юрій Дараган), оснівала вояцькі цюти і чи не перша — Лицарів Абсурду (Базару).

Але облегчивши себе кількома а іа сонетами, формово може тим найкращим з усього свого поетичного доробку, ун'язнив їх у сап'янових політурках, як приватний сувенір.

На особисту лірику він собі не дозволяв. Правда було так, що Оверкович (псевдонім Битинського) заповідав:

**"... Від сьогодні меч бойовий
квіткою прикрашу."**

Культурно-Освітньому Відділові підлягали такі установи:
1) Редакція тижневої газети "Нове Життя," що друкувалась у дивізійній друкарні. Редактором був Г. Гладкий, а пізніше колегія: Г. Гладкий, М. Битинський, О. Костюченко та П. Кучеренко.

2) Театр ім. М. Садовського, де були режисерами: Й. Мандзенко, Кравченко, Волохів та Гай-Гаєвський. Театр був добре упорядкований та устаткований силами інтернованого воцтва.

3) Хор чоловічий. Диригент — Шабалін.

4) Школа грамоти для козаків 6-ої й 4-ої дивізій. Учителями були: Редько, Бутько, Осмак і в. Білон.

5) Школа II-го ступня, тобто вищепочаткова. Директором школи був Хлюр.

6) Курси Українознавства для старшин і козаків тих же двох дивізій. Читали лекції: Марченко, Битинський, Роніс Костюченко, Липовецький, Хлюр, Кобизьський.

7) Курси чужих мов — англійської і німецької та різні фахові курси, як: бухгалтерія, огородництво і т. ін.

8) Друкарня, що мала Українського шрифту 300 кг. та друкарський ручний прес. Цю друкарню було куплено за гроші старшин 6-ої Стр. дивізії. В ній почали друкувати в Олександрові "Нове Життя," РНВістник, та інші релігійні видання. Видруковано було чимало книжок-брошур, між якими вирізнялась своїм змістом "Наша Батьківщина Україна," — козацька енциклопедія з українознавства. Автором окремих розділів у тій книжці був Битинський, а з ним: Бартовський, Липовецький, Марченко і Костюченко. Друкарів і складачів було 6 душ. Всі вони були з 4-ої Київської дивізії. Директором друкарні був дуже працюючий старшина поручник 6 див. Іван Хухлей-Липовецький.

Поза Культурно-Освітнім Відділом табору і дивізій працювали організації Спортові: гімнастична, футбольна, тенісова та атлетична. Всі вони були під опікою таборової УМСА, що давала їм всяке приладдя тощо. В Олександрові головою УМСА був росіянин Садиков, що робив свідомим українцям різні прикромі та пакосі. Проти дій Садикова КОВ табору 6-ої дивізії апелювали до головного відділу УМСА у Варшаві, і Садикова було усунено, а на його місце призначено бувшого морського інженера українця Вуківа, який дуже широко розвинув, особливо в Щипіорно, культурно-допомогову акцію. По ліквідації таборів Вуків виїхав до Чехії, і в Подєбрадській Господарській Українській Академії став професором креслення та англійської мови.

З переїздом до табору Щипіорно в установах, що підлягали КОВ, розпочалась праця ще в таких секціях:

1) при театрі ім. Садовського струнна оркестра під керівництвом сот. Бови, а пізніше пор. Золотникова.

2) балетна група на чолі з балетмайстром сот. Михальченком.

3) козацька таборова "Просвіта" під проводом козацької Просвіти. При цій просвіті були також окремі секції: а) те-

атрадна — режисер пані Крупа, б) музична — канцельм. Бона, в) балетна керувала одна пані, прізвища її вже не пам'ятаю, а пізніше один із козаків школи Авраменка та г) літературна — керівник один козак поет.

Незабаром прибув до табору Щипіорно ще театр 1-ої Запорізької дивізії, що разом з театральними групами 6-ої й 4-ої дивізії творив міцну мистецьку діяльну трупу таборових артистів. Режисерами в тому театрі були: Савицький та Кречет.

4) Повстала нова, висококваліфікована Студія під назвою "Мистецтво". І ця студія була поділена на секції, які жваво працювали під керівництвом голів секцій: Літературної — Битинського, Волохова та Базилевича; театральної — арт. реж. Кривусів; балетної — балетмайстер полк. Парнасов. В секціях уряджувано читання творів та їх студійний розбір, а також читання драматичних творів та мистецькі вистави в театральній секції; і вечірки з танцями в балетній секції. Була спроба утворити ще музичну секцію з головним інструментом гри на бандурі. Цю справу підносив нераз прекрасний бандурист п. Теліга, (його разом з дружиною-поетесою Оленою Телігою в 1942 році на Україні гітлерівські "герої" розстріляли), але ця справа не повелась.

Згадуючи про студію товариства "Мистецтво," я подаю короткі відомості про членів літературної секції, як про поетів і літераторів, які перебували в 1922-1923 р. в Щипіорно, і які були співробітниками мистецького журналу "Веселка," що видався в Калішу.

Про окремих осіб я пригадую собі так: **Михайло Селегій**. Був дуже лагідної приємної вдачі, але мовчазний і хоровитий. В засіданнях літературної секції рідко брав участь. В дискусіях майже не забирав голосу, але дуже уважно прислуховувався до промов і суперечок інших членів. Декілька своїх ліричних віршів надрукував у "Веселці." Жив він в армійському шпиталі в Щипіорно, де лікувався на сухоти. Десь у 1923 р. в літі він і помер на цю хворобу.

Юрій Дараган. Дуже плодотворний і діяльний член редакції "Веселка." Майже в кожному числі друкував свої гарні, модерні, ліричні вірші. Високий, сухорлявий, чорнявий юнак. Був старшиною в Юнацькій школі в Каліші. Надзвичайно культурна, інтелігентна, витончена вдача чарувала всіх, хто його пізнав ближче. Мати Ю. Дарагана була грузинка, і цей східний тип до певної міри відбився на зовнішньому вигляді поета. Він сам не раз казав, що і на його духовній натурі від-

билися позначки кавказької раси. Вірші здебільшого писав ліричні з увагою на витончені пластичні образи і звукові ефекти. Він перший в нашій літературі висунув тематику княжої Русі-України. В цій його історична заслуга. Був дуже культурний поет і дуже тонка людина.

В 1923 р. виїхав з табору до Чехії і вступив до Українського Високо Педагогічного Інституту у Празі на літературний відділ. Інститута не закінчив, бо був хорий на сухоти, і 1924 р. в одній із пражських лікарень помер. Старанням друзів й Українського Громадського Комітету у Празі вийшла його збірка поезій "Сагайдак." Похований поет на Ольшанському кладовищі у Празі. На могилі був поставлений досить пристійний надгробник з репродукцією віршів поета із "Сагайдака" на порцеляні. Пізніше сумна доля спіткала могилу поета. Коли по 10-х роках уплинув термін користування місцем під могилу і ніхто не відновив найму землі, могила та була зруйнована. Могильне місце зайняв якийсь чех; кости Дарагана перенесені в якесь інше спільне місце, а надгробник віддано до складу, де він, очевидно, і пропав.

М. Чирський. Діяльний співробітник "Веселки." Писав вірші й оповідання. Брав участь також і в драматичних таборних організаціях. Написав декілька п'єс. В 1924 р. перебрався до Чехії і студіював у чеській середній господарській школі, якої однак не закінчив. В Чехії особливо буйно розвинув свою театральну і драматичну діяльність. Був засновником театральних студій в Подєбрадах, і в Празі, а пізніше на Закарпатті. В час утворення Карпатської України в 1939 р. Чирський керував так званою "Летючою Аrenoю," яка об'їздила Закарпаття і по містечках та селах давала патріотичні національні імпрези. В той же час було "Летючою Аrenoю" виставлено декілька п'єс на злобу дня, написаних М. Чирським. З більших драматичних творів Чирського найбільш відомі "Г'яний рейд" та "Отаман Пісня." У Празі вийшла друком також збірка віршів Чирського, в якій переважно оспівує поет рідне місто Кам'янець. За часів німецько-совітської війни Чирському пощастило повернутися до Кам'янця, де він і помер 1942 р., будиши давно хворий на сухоти.

Євген Маланюк. Я вже про нього згадував, але це таки цікава постать, що варто розповісти дещо більше. В таборі Щипорно під час "малярської гарячки," яка посіла майже всіх таборян й які масово продукували і продавали жахливі образи, а полики їх купували, — Є. Маланюк також пробував свої

сили пензлем. Досить довгий час, позичаючи фарб у знайомих малярів, він вовтузився над якимсь букетом жовтих троянд, які, до речі, непогано й виходили, та при тому часто згадував, як він колись з артистом малярем Петром Холодним (старшим) ходили десь шкидувати схід сонця. Більш, як на один раз з трояндами, малярського талану і запалу в Є. Маланюка не вистарчило. Але теоретично він і на пластичному мистецтві розумівся не гірше, як на літературі і часто в дискусіях виявляв порядне знання проблем, і взагалі розуміння образотворчого мистецтва. Що ж до знання проблем і питань літератури, то Є. Маланюка просто називали "ходячою енциклопедією," таку багату і різнобічну ерудицію виявляв він у цій галузі. Знав він прекрасно російську, українську, польську та західну літературу. Він особливо захоплювався поезією російського поета Блока, і до певної міри цей вплив позначився і на ранній поетичній творчості Маланюка. В товаристві Є. Маланюк був цікавим, веселим співбесідником і дотепним оповідачем. Більш, ніж кому іншому із сучасних поетів Маланюкові, пощастило видати більшу частину своїх творів друком в окремих збірниках.

Микола Битинський (Оверкович). І про цю визначну особу я раніш згадував, та треба ще докладніше передати про того найбільшого друга, з яким я працював в таборах і пізніше на протязі 30-ти років. М. Битинський походить із старовинної священничої родини Поділля. Студіював у Кам'янці і закінчив 4-ох-класну художньо-промислову школу, під проводом проф. Розвадовського (українського етнографічного майстра маляра). Закінчивши ще й педагогічні курси, вчителював. Далі військова служба, а в 1918 вступає до Української Армії, до 6-ої Січової Стр. дивізії, до Технічного куреня. Опинившись в таборі, М. Б. викладає українознавство в козацьких народних школах, на жіночих курсах та в таборівій реальній школі. Був він і редактором "Нове Життя" і "Наша Батьківщина." В Циніорно вийшла збірка його віршів "В гromі і бурі." В 1923 р. виїхав до Чехії, де закінчив Український Високий Педагогічний Інститут. У Празі в різних наукових і культурних установах М. Битинський приймав живу і діяльну участь, і переважно працював скрізь за спасибі. Він, як ідеаліст, бідуючи і горюючи присвячує все своє життя безталанному народові і нації. З великими труднощами вирвався він з німецьких таборів в 1951 р. і переїхав до Канади де знов розпочав свою громадську культурну і мистецьку працю.

Гнат Діброва. — Поет, сатирик і поет лірик великої мистецької культури, хоч мало відомий. Діброва був начальником культурно-освітнього відділу 5-ї Херсонської дивізії, а також і директором та вчителем української літератури в Щипіориській реальній школі. З вигляду і в поведінці був дуже скромний, тихий, майже непомітний. Так тихо й якимось ніби непомітно творив свої дуже влучні епіграми і дотепні сатиричні вірші. Разом з тим виявив себе добрим майстром і ліричного вірша.

Борис Базилевич. Високий, стрункий, досить гарний чоловік, подібний до східного типу. Поезій писав небагато, але написав декілька п'єс, які були виставлені в Калишському таборовому театрі. Зате завжди завзято дискутував на зібраннях літературної секції "Мистецтва," висловлюючи не раз дуже дивовижні, оригінальні погляди на суть мистецтва, завдання поезій, тощо. По освіті правник; закінчив Демідовський правничий лицей. Діяльність його в таборі була досить широка; він був викладачем в таборівій реальній школі, членом драматичного товариства. По ліквідації таборів, переїхав до Галичини, працював у нотаря, а пізніше сам став нотарем. В 1950 р. прибув до ЗДА і перебуває в Пітсбургу.

Леонід Волохів. По чутках походив з Поділля з жидівської родини. Я його між іншим вінчав і хрестив його донечку, але не пригадую, чи я вимагав від нього метрики, що він охрещений. Співпрацював Волохів у літературній секції "Мистецтва," як літературний критик. Мав юридичну освіту, закінчивши Демідовський лицей. Був членом редакції "Релігійно-Наукового Вісника" лише 3-ох чисел, членом редакційної колегії таборівій газети "Український Сурмач," що видавалася спільно таборами Калиш-Щипіорно був режисером таборівіого театру і керівником драматичної секції в "Мистецтві." В 1924 р. виїхав до Чехії. Там студював він спочатку в Господарській Академії в Подебрадах, а потім в Празькому Українському Педагогічному Інституті. Ні там, ні там не закінчив освіти і вступив ще пізніше на якісь російські курси цивільних інженерів. В Академії на початку брав дуже діяльну участь в житті українського студентства, був редактором журналу "Студентський Вісник," був членом ЦЕСУС, як представник студентів, їздив на різного рода студентські з'їзди, конференції тощо. Щойно за два-три роки Волохів, незрозуміло чому, кинувся в якісь підозрілі авантури і майже нірвав стосунки з українським громадянством і поводився досить підозріло. По-

му закидали, що він є большевицьким агентом, і тому мав непорозуміння з чеськими урядовими чинниками. За часів німецької окупації Чехії Волохів мав якусь таємну роботу у німців і обїздив Балкани. Під час окупації Праги большевиками Волохів лишився у Празі і скоро був заарештований. Дальша доля його невідома.

В Щипіорно була заснована і з успіхом працювала таборова реальна школа, де вчилосся й закінчило середню освіту кількадесятя вояків, переважно старшин, що через війну не могли закінчити науки вдома. 6) В цьому таборі ще більшою мірою працювали різні фахові курси практичного характеру та курси мов: німецької, англійської, французької, чеської, польської. 7) В таборі було багато жіноцтва яке зорганізувалось у "Союз Українок." При цьому союзі були заложені курси Українознавства. 8) Друкарня КОВ 6-ої дивізії сильно розвинула свою працю, друкуючи, крім газети "Нове Життя," що виходила два рази на тиждень різні книжки, журнали, брошури; видання власного КОВ та інших видань. З більших праць КОВ треба назвати збірник "На Руїнах," присвячений Листопадному походу Ю. Тютюника в 1921 році. В ньому вперше було опубліковано реєстр розстріляних 359 героїв під Базаром. В таборі установлено було культ героїв-мучеників під Базаром особливим святкуванням річниці їх смерті і цим закладено міцну підвалину для загального вшанування.

Громада старшин 6-ої Січової Стрільцької Дивізії на чолі з ген. М. Безручком.

Поза Культурно-Освітнім Відділом табору і дивізії працювали ще на культурному полі такі автономні організації: 1) Громада старшин 6-ої Стр. дивізії. У своєму складі вона мала понад 100 членів старшин, за винятком гетьманців, що не бажали до неї вступити. Головою громади був спочатку полк. Сушко, а пізніше — полк. Орхів. Громада розвивала досить гарну діяльність, як виклади на воєнні теми та теми культурно-освітні. Видала своїм коштом українську граматику Д-ра Модеста Левицького. Громада була ініціатором управи військового цвинтаря в Щиніорно. Вона головно своїми членами упорядкувала, в Олександрові, так і в Щиніорно, цвинтарі, поставила пам'ятники на зібрані ними ж кошти у вигляді обеліска, за проектом О. Костюченка.

В Щиніорно була зорганізована школа пластунів; до неї стягнули всіх безпритульних дітей, що перебували в частинах серед козаків. Навчали їх шкільним наукам та спорту і загальному вихованню. На чолі школи стояв досвідчений педагог ГончарГончаренко. З учителів були: Кобизьський, Гавриш, Хлур, Чернявський і о. П. Білон. В 1923 р. школа пластунів у повному складі переїхала до Чехії, де перетворилась в Українську гімназію у Ржевицах, біля Праги.

Малярська студія гуртувала малярів-мистців. Крім масової продукції образів на продаж, її члени вивчали характер стилів і завдань українського малярства та графіки.

Студентська громада працювала над готуванням та влаштуванням студентів-старшин і козаків до високих шкіл, головно в Чехії та Польщі. За посередництвом та допомогою цієї громади сотні вояків дістали можливість закінчити високі школи.

Кооператива в Олександрові та Щиніорно видавала свій журнал "Зірниця" (на шанірографі), за редакцією І. Липовецького.

Була зорганізована й спілка інвалідів, що мала поважне число членів. Ця спілка і по ліквідації таборів увесь час існувала.

Усій цій широкій та жвавій діяльності культурних організацій багато допомагала таборова УМСА під керівництвом Вукова. Допомога та була матеріальної природи, як устаткування шкіл, гімназій, театрів, орхестр, постачання видавництва папером та допомога культурним робітникам цигарками, яких у нас був великий брак. Більшість праці переведено старшинами та козаками 6-ої Стр. дивізії, завдяки тій щасливій обставині, що в цій дивізії скунчилось випадково велике число освічених і культурних інтелігентних старшин і козаків які легко й

скоро перейшли в нових обставинах інтернації від бойової-воєнної до громадської роботи. А також особа самого нашого командира дивізії ген. М. Безручка, людини освіченої та високо-культурної, що розуміла вагу такої роботи й опікувалась нею, багато сприяло культурно-освітній та громадській праці в таборах, під командою того ж генерала.

У Щипіорнському таборі був Бритійський Комітет, який опікувався дитячим садком, школою пластунів, родильним притулком і роздавав подержані речі жінкам і дітям. Крім того, Комітет давав жінкам полотно і нитки, а жіноцтво вишивало обруси, блюзки і інші речі. Комітет платив жінкам за прекрасні художні роботи мізерну винагороду, а сам надсилав ці речі до Англії і там заробляли на них великі гроші. Десь в осени 1923 р. Бритійський Комітет припинив свою діяльність, і наше Братство взяло під опіку дитячий садок.

Про таку ж саму працю в таборах Каліші та Стріжово я тут не подаю, сподіваючись, що вона буде подана тими особами, які очолювали ту працю в названих таборах.

За увесь час нашого побуту в таборах (три і пів року), ми одержали від Міжнароднього Червоного Хреста \$100.00 і від Римського папи \$100.00, які переслав нам, якщо не помиляюсь, проф. І. Огієнко. Між іншим був і я в комісії для розподілу цих грошей і пам'ятаю, що на мою долю припало 25 центів, а деяким людям — по 5 центів. Пригадую ще, що ми одержали з Нью Йорку від Української Жіночої організації одягу, але в листі цих пап' було сказано й підкреслено, що одягу видати виключно Галицьким стрільцям.

Я одержав від о. Івана Губи 152,000 п. марок, які були зібрані парафіянами в с. Красне на Волині для наших інвалідів. Ці гроші я роздав 54 інвалідам.

Ось власне і вся поміч, яку ми мали на протязі 3½ року в таборах.

Не було тоді у нас ані ЗУДАКУ, ані УНРРА, ані IPO. Не було і КАРЕ.

Коли порівняти наше життя в таборах в роках 1921—1924, — з скитальцями з часів другої світової війни, — то різниця буде колосальна. Та про це буде довша згадка в другій частині.

МИТРОПОЛИТ ПОЛІКАРП СІКОРСЬКИЙ.

Сталим передплатником всіх наших видань був архимандрит Полікарп, який пізніше став Митрополитом Української Автокефальної Православної Церкви формації 1942 р. Я часто з ним листувався. Його бадьорі, повчаючі листи, в яких він подавав мені поради, мене все більше заохочували до праці.

Архим. Полікарп настільки видатна особа, що про його скажу повніше. Народився він на Київщині, де батько його був священиком. Освіту одержав в Київській Духовній Семінарії і в Київському Університеті. Проф. О. Лотоцький у своїх Споминах згадуючи Петра Сікорського (його мірське ім'я), пише, що "він належав нелегально до української семінарської громади, а коли став столоначальником Київської Духовної Консисторії, то мав власну українську бібліотеку і роздавав студентам, в часи коли була заборона, книжки. Коли в 1917 р. несподівано для багатьох Київ якось відразу зукраїнізувався, то це був тільки наслідок великої праці, ще до революції, таких діячів, як Сікорський." В 1917 р. він бере активну участь в українських церковних справах. Тоді він працював у Всеукраїнській Церковній

Митрополит УАПЦ Полікарп Сікорський.

Православній Раді й своїми коштами підтримував її заходи скликати Український Церковний Собор, якого був членом. Далі в 1918 р. виконував обов'язки віце-директора в Міністерстві Ісповідань. В 1922 р. прийняв чернечий постриг і в скорім часі одержав сан архимандрита. Був настоятелем по монастирях і мав великий адміністративний талант. Українська еміграція, що перебувала в Польщі, почала вимагати від вищої церковної влади висвячення архим. Полікарпа в сан єпископа, але польська влада була рішучо проти цього, і домагалась виселити архим. Полікарпа з Волині, як великого українського патріота і як небезпечну особу. Митр. Юрій відправив архим. Полікарпа на Гродненщину до Віленського Св. Духовського монастиря, а пізніше до Жировецького. Серед чужого білоруського оточення тяжко було працювати і архим.

Полікарп не раз писав в листах мені і скаржився на польську владу, що виселила його з Волині.

В 1927 р. в Почаївському монастирі під час храмового свята сталася величава подія. Український нарід демонстративно домагався від церковної влади надати свого українського єпископа. Українська еміграція знова стала рішучо домагатися висвятити арх. Полікарпа на єпископа. І справді під впливом того, було висвячено 9 квітня 1932 р. архим. Полікарпа на єпископа Луцького. Під час номінації (наречення), еп. Полікарп сказав таку промову до ієрархів: "Про високий сан єпископський ніколи не мав я в своєму житті, і тому зараз почуваю в собі більше смутку ніж радості, більше хвилювання ніж спокою. Серце моє нині повне відповідальности перед Богом і людьми, що наслідуюся приступити до єпископського служіння, перед якими почували страх навіть великим розумом, тверді вірою і чеснотами мужі, як: св. Василій Великий та Іоанн Золотоустий і інші. — Покладаючи надії на Милосердного Господа, бачу для себе велику утіху і підтримку в тому, що служення єпископське я проходитиму серед рідного мені народу, який з діда-прадіда був православним, та твердо боронив свою православну віру, і яко син свого народу, всі мої сили віддам на діло віри, на користь добробуту Рідної Православної Церкви."

Еп. Полікарп сприяв перекладові богослужебних книг на нашу мову, і всі видання пересилав мені, а я взамін надсилав наші. Прийшла друга світова війна і еп. Полікарп став адміністратором У. А. П. Ц. формації 1942 р. В цім же році надали йому сан митрополита. В січні м. 1944 р. довелось лишити Волинь й опинитись у таборах в Німеччині, а в червні м. 1950 р. переселитися до Франції.

Оце минуло 20 літ його єпископського служіння і коли пригадати те, що було і що прийшлося пережити за цей час і від чужих і від своїх, то треба дивуватися як те все міг пережити Владика Полікарп?

Владику спасала тільки віра в Бога, бо твердо вірив, що все твориться по волі Божій.

ВЯЧЕСЛАВ КОНСТЯНТИНОВИЧ ПРОКОПОВИЧ.

В Калішському таборі інтернованих перебував Вячеслав Константинович Прокопович, бувший прем'єр міністрів уряду УНР, який виконував обов'язки Начальника Управління Культурно-Освітними Справами. Мені не раз приходилось звертатися до нього з проханням про видачу паперу на видання журналу та книжок.

В. К. Прокопович опинившись на еміграції, не захотів жити в розкішних палатах української амбасаді в Варшаві, а забажав жити в інтернованому таборі, і разом з старшинами і козаками ділити журбу. Особа його в таборах (Каліш і Щиніорно) була надзвичайно діяльна, авторитетна, а праця широка і корисна. Він виголошував реферати, друкував книжечки для жовнірів, роздавав папір на друк книжок, часописів та ін. Своїми гуманними прикладами, спартанським життям, „любов'ю до свого краю і до рідної Церкви, він додавав всьому війську духа.

В. К. Прокопович, — син протоєрея, походив зі старої священничої родини Київщини, з старого шляхецького роду герба „Гроти.“ Середню освіту одержав в Білоцерківській гімназії,

Прем'єр Міністр УНР,
Проф. В. К. Прокопович.

а вищу в Київському Університеті і був учнем відомого українського історика В. Антоновича. По укінченні університета, В. К. став професором в одній з київських державних гімназій, але за „мазепинські“ погляди його незабаром звільнили. Між 1905 і 1914 р. він редагував українські педагогічні журнали, читає лекції, став ученим бібліотекарем Київського Музею, вступив членом до Товариства Українських Поступовців, що потім перетворилося в партію соціал-федералістів. В 1917 р. бачимо його високим урядовцем у Міністерстві Освіти. В 1920 р., після взяття Києва уряд УНР

доручив В. К. П. прем'єрство. В осени 1924 р. В. К. разом з Головним Отаманом С. Петлюрою прибув до Парижа. Щоб сяк-так прожити, В. К. мусів працювати фізично 10 годин денно,

ик упаковщик в газетно-експедиційній фірмі. 1925 р. уряд доручив В. К. редагування свого органу тижневика "Тризуб" в Парижі, і він цілою душею віддався цій роботі, шукаючи ідейного оформлення видання, яке мусіло стати світовою катедрою українства. З 1925—1940 р.р. В. К. виконував обов'язки Прем'єра і редактора органу уряду "Тризуба." Памятаю добре, що на смерть кожного видатного діяча-письменника, В. К. завжди писав в "Тризубі" прекрасну біографію присвячену пам'яті тієї особи. — Але ось помер В. Прокопович під час другої світової війни, і ніде згадки про нього майже не було. Яка іронія долі . . .

В 1939 році, коли Президент УНР Андрій Лівницький опинився в Німеччині одрізаний від цілого світа, то згідно з конституцією УНР, В. Прокопович мусів був прийняти на себе обов'язки президента. В 1940 р. він їх знову здав на руки А. Лівницького, бо сам опинився в такому становищу, що не міг ті обов'язки виконувати.

По смерті С. Петлюри В. К. відновив перервану наукову працю, він був організатором заснування Бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі, в якій читав лекції на історичні теми, а помимо того розшукував в бібліотеках Парижу матеріалів для своїх давно розпочатих праць. Друга світова війна, евакуація до південної зони Франції і потім незабаром 7-го червня 1942 р. смерть не дала змоги В. К. видати всі його праці. Вийшла лише друком одна невелика праця "Під золотою корою," люксове видання. Крім того він написав ще три високонаукові праці, які на жаль і на шкоду для нашої культури і досі залишаються ненадрукованими. Це: 1. "Вічне підданство," 2. "Печать малоросійська" і 3. "Сфрагістичні етюди."

Треба ще відмітити, що В. К. Прокопович був одним з кращих наших знавців геральдичних проблем та взагалі знавцем ваги і значення української геральдики, цієї дуже занедбаної ділянки нашої науки і культури. У науковому збірнику Українського Вільного Університету у Празі надруковано одну, дуже цікаву геральдичну працю В. Прокоповича "Сфрагістичні анекдоти."

В. К. Прокопович мав незвичайно глибокий аналітичний розум, видатну пам'ять, добре серце, високе почуття обов'язку і гідності такого становища, яке займав. В. К. був глибоко релігійною людиною, добродійцем, який любив давати останнє так, щоб ліва не знала, що робить права. Був час, коли наш Уряд пропонував йому стати єпископом на Волині, та він від-

мовився. Релігійність і шукання удосконалення виявлялися у нього особливо в аскетизмі фізичному: кілька днів на тижді він тримав повний піст, а взагалі їв і пив, як монах...

Коли В. К. перебував в Калішському таборі, то щонеділі він вчашав до таборової церкви, частенько приходив і до нашої Щініораської, де я був настоятелем. Пригадую такий випадок. Приходить до мене В. К. Прокопович і просить відправити заупокійну Службу Божу з Утренньою за його покійного батька протоєрея Константина. Признаюся, що я ще не правив такої відправи. Довелось звернутись до Типікона, в якому найшов вказівки як то треба відправляти заупокійну Службу Божу з Утренньою.

Був би великий гріх перед історією й українським народом, як би ми забули про Вячеслава Константиновича Прокоповича, що був видатним науковцем, громадським діячем, державним мужем, який своєю скромністю, безприкладною відданістю справі і, справді, глибокому розумінню інтересів українського народу, заслужив на вдячний спомин поколінь.

ПРОФЕСОР ВАСИЛЬ ОЛЕКСІЙОВИЧ БІДНОВ.

На цім місці не можу не згадати блаженної пам'яті В. Біднова, широго співробітника й підпомагача РНВ-ка, що нераз у своїх сердечних, бадьорих листах давав мені вказівки, додавав духа та кликав до самопожертви. Василь Олексійович Біднов був професором Історії Церкви на Православному Богословському Факультеті Кам'янець-Подільського і Варшавського університетів, проф. українського університету у Празі, а також був дійсним членом Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові, членом українського філологічного Т—ва у Празі і богатьох, богатьох наукових та культурних установ.

Професор Біднов був праведником у повному того слова значінні. Незвичайно правдолюбний, що ніколи не ховався зі своїми думками, він, як було треба, вмів говорити й неприємну та гірку правду в очі. А проте ніколи, ні до кого не відчував злоби, ніхто не чув від нього ніколи й ні на кого поганого слова. Тим то, здається, не мав він і особистих ворогів, бодай у

Професор В. О. Біднов.

такій мірі, як їх мають звичайно інші. Людина незвичайно доброго серця, він усе находив для людських хиб виправданя. Нікого ніколи не залишав без поради, якщо хто тільки й в нього шукав, головню студентство. І не тільки його студенти, а й чужі находили в ньому в наукових справах усе дуже доброго дорадника. Обдарований феноменальною пам'яттю, людина незвичайного знання, він сотням молодих людей дономагав літературою, вказівками і навіть грішми. Але це робив так делікатно, щоб права рука не знала, що робить ліва. Своїх лекцій чи наукових засідань ніколи не читав, а виголошував їх все з пам'яті і все так було. Як учителяював ще в Духовній Семінарії в Катеринославі (до війни), чи як був професором у Кам'янецькому університеті (1918—1920 рр.), чи в Празькому університеті (від 1923 р.), чи у Варшаві.

Так, В. Б. своїм праведним, побожним, скромним життям, своєю любов'ю до кожного нагадував перших українських хри-

етіан. В листах до мене не раз писав: "помоліться в своїх молитвах за мене і мою душу." В релігійности він шукав джерела, щоб додавало йому відваги боротись з тими страшними ударами в його життя. А немилосердна доля його не жалувала, життя його було подібне більше менше до життя праведного Іова.

В. Б. жив виключно для народу, всім старався допомогти чим тільки міг, в своєму житті був надзвичайно скромним, перед смертю просив поховати скромно, без усяких промов і квітів. Про себе він мало дбав. Дехто і не зрозуміє, як це так. Такий учений чоловік відмовляє собі, так тяжко працює, ніколи не відпочиває, не шукає для себе розваг.

А В. Біднов не міг зрозуміти, як це розумне єство може жити і задовольняти лише свою утробу, як можна витратити на різні витребеньки, коли інші бідують, коли є наші національні установи, бібліотеки, музеї, видавництва, що бідують, переживають кризу, яким треба допомогти. І В. Б. нікому і ніколи не відмовляв в допомозі. Всім щедро допомагав.

Перебуваючи в польських таборах я не раз одержував від В. Б. поважні суми для роздачі бідним старцинам, козакам; одержував і я досить часто великі суми на видання журналу "Релігійно-Науковий Вісник," та на видання "До Світла," бо ж В. Б. був найголовнішим співробітником "Р. Н. В."

На жаль, покійний В. Б. був завжди настільки пересбтяжений науковою й громадською роботою, що цілком не мав часу присвятити праці і подавати значно більше матеріялу на сторінки "Р.Н.В." та все ж він завжди жалувал і в листах писав: "Тяжко винен перед Вами, не посилаю нічого на цей раз для "Р.Н.В." Не думайте, що байдуже ставлюся до часопису, — ні! Він мене дуже цікавить, справа про яку трактує в "Р. Н. В." люба та дорога мені, але систематична праця в Університеті і в Господарській Академії Подєбради, не дає можливости виготовити яку б то не було статтю."

А в другім листі: "Та Ви не падайте духом, провадьте працю. Редактор наших видань завжди був мучеником, з власного досвіду знаю, а тому й раю не лякатися інертности співробітників."

Та все ж В. Б. надсилав час від часу цікавий матеріял та давав мені всякі важні поради, вказівки, своїми листами, своєю батьківською опікою, він, в той страшний час перебування за ґратами, заґрівав не лише мене а всіх наших братчиків та давав нам духа.

З великою приємністю згадую часи в Кам'янець-Подільським Університеті де ми, студенти, старші вже віком, з захопленням слухали нашого декана проф. В. Біднова лекції з історії Української Православної Церкви. Свої виклади в університеті, чи то на курсах, або на наукових засіданнях В. Б. виголошував з великим ентузіазмом та усе із пам'яті, ніколи не читаючи. Мав виляткову пам'ять. Рівно ж і в університетській церкві В. Б. досить часто виголошував під час Служби Божої змістовні, захоплюючі казання, які завжди присутні вислухували з цікавістю. В цій церкві В. Б. був церковним старостою, старшим братом, і він раніш всіх приходив до церкви і всю паламарську роботу виконував сам.

Коли я від'їздив до Америки, В. Б. засумував, що видання "Р. Н. В." припиниться, та в листі пише, що "може Вам пощасти в Америці продовжувати видання "Р. Н. В." Вживайте потрібні заходи. Дають згоду співробітничати в журналі проф. О. Лотоцький, Др. М. Левицький, та я. Я дам Вам до друку "Церковний рух на Україні," може і мій курс "Церковної історії," можна буде там видрукувати."

Та при тутешніх обставинах не можливо було взяти на себе цей великий тягар.

Незвичайно скромний у житті в поведінці з людьми, професор Біднов ніколи не дурався тієї чорної роботи, що така невдячна, а без неї ніяке будівництво неможливе. Чи чув хто коли, щоб В. О. Біднов відмовився був від громадської роботи української? Він основоположник Катеринославської Просвіти (1905 р.), раз-у-раз давав виклади в цьому товаристві і тільки через ту свою впertу працю по українських товариствах Катеринослава його не затверджено професором Київської Духовної Академії (1912 р.). Взагалі, за свої українські переконання йому і його дружині (залишилася під більшовиками; її судили 1930 року за приналежність до СВУ), довелося багато витерпіти. . . Професор Біднов помер 1-го квітня 1935 року. З ним відійшов у могилу один із наших найкращих науковців, що своє величезне знання волять усно передавати своїм слухачам, а вже про друковане слово не так і дбають. Хоч наукова спадщина Біднова величезна (найбільший твір "Православна церква в Польщі й Литві по Volumina legum, 511, стор. 8"), але ж це тільки дуже невеличка частина того, що він знав, що його цікавило та що знав тільки він. Правда, проф. Біднова цікавила вся українська історія. Він радо спинявся на різних діячах у нашому минулому, але спеціальність його була таки історія

Церкви, церковних рухів на Україні, організація й розвиток Православної Церкви. Тут йому рівного знавця не було! І можливо довго ще доведеться нам ждати, поки хто зміг би заступити невіджалованої пам'яті професора Василя Біднова.

Справою перекладу Св. Письма на українську мову В. Біднов займався довгий час. Але ж була це передусім чиста, як сльоза людина, добра і щира душа, яких тепер так мало на світі. Майже в кожній людині, та й у самих собі ми помічаємо хиби, нестатки, але цього ми не помічали у проф. В. Біднова. Навпаки, ми з подивом дивилися на цю надзвичайно чарівну людину, що до всіх ставилась з особливою любов'ю і пошаною.

ЄВГЕН ВАСИЛЬОВИЧ БАЧИНСЬКИЙ.

В своїх спогадах я часто згадував Є. В. Бачинського. З ним я ніколи не зустрічався в житті, але я мав з ним велике листування. В цьому листуванні ми були так ніби, як закохані. Ми обидва кохали ту ж саму прекрасну ідею відродження рідного народу та прадідівської Церкви. Про що тільки ми не мріяли... У нас були великі плани, поширити видавництво, мати власну друкарню, видавати свій орган що тижня на французькій мові, друкувати різні книжечки духовно морального змісту рідною мовою, та ізза мого виїзду до Америки наші мрії не здійснились.

Листування з таким громадським діячем та старим журналістом приносили велику користь видавництву "РНВ," та "До Світла." А що праця Є. Бачинського не скінчилася на цьому, а тягнеться аж досі, і то праця дуже важлива, то думаю, що варто спитатись і познайомитись ближче з його особою.

Журналіст і громадський діяч
Є. В. Бачинський.

Євген Васильович Бачинський походив з старої української шляхти. Народився в Катеринославі. Освіту одержав в Михайлівській артилерійській академії в Петербурзі, звідки в 1904 р. вийшов підпоручником до кріпості "Осовець" Гродненської губернії. В часи першої революції 1905-6 р.р. вів активну національну і революційну пропаганду серед вояків російської армії. Між іншим революційним шляхом він був обраний під час повстання командантом кріпості, і завдяки лише його обережності та розуму ніхто не був покараний на смерть, лише кількох старшин, а між ними і він сам, примушені

були податися у відставку. Будучи одним з основоположників всеросійського офіцерського союзу, примушений був по 10-ти місячному арешті в Петербургу в Крестах емігрувати за кордон. Після довгої подорожі по Швеції, Данії та Англії поселився в Парижі, де заснував на початку в 1909 р. Українське Товариство "Громаду." Увесь 1910 рік перебув у Галичині та Буковині, де

брав участь в організації вічевої боротьби по селях за український університет у Львові. Був арештований і скоштував австрійського криміналу. В 1914 р. виїхав до Швейцарії і в Женеві заснував "Громаду," а від 1915 р. три роки редагував український місячник "La Revue Ukrainienne" в Лозанні й його видавни. З вибухом революції взявся до редагування газети "Україна". Приймав участь в численних конгресах національностей та співробітничав в багатьох французьких видавнях. З 1919 р. він займав посаду Генерального Секретаря "Української Швейцарської Торговельної Комори" в Женеві. Як постійний кореспондент української преси працював при всіх зборах Ліги Націй Міжнародного Червоного Хреста, Бюро Праці, Союзу Помочі Дітям і т. п. інтернаціональних організаціях. Рівночасно займався релігійними питаннями і в характері делегата Міністерства Ісповідань, та Братства Св. Покрови при 6-тій Стр. дивізії, репрезентував Українську Православну Церкву на Конференції Світового Альянсу Церков і помістив дуже багато статей про релігійний рух і Церкву на Україні. Заснував український відділ при женевським етнографічним музею, куди передав 17 цінних народніх виробів.

В 1922 р. одержав мандат, як уповноважений УАПЦеркви в Києві від Всеукраїнської Церковної Православної Ради. В 1925 р. призначений урядом УНР міністром при етіопським уряді в Абіссії і виклопотав на доручення особисте С. В. Петлюри концесії для наших інженерів, що кінчали Подебрадську академію. В липні 1925 р. був делегований Всеукраїнською Церковною Православною Радою на конгрес християнських церков у Стокгольмі. Видавав два роки французькою і англійською мовами журнал "Благовісник," як орган УАПЦ за кордоном. В жовтні 1926 р. на доручення і благословення митр. Василя Липківського вступив на женевський теологічний факультет і скінчив його. На другім Церковнім Соборі УАПЦ в Києві був обраний на кандидата для єпископського служіння для Зах. Європи та особистим листом митр. Василя Липківського до єпископа Старо-Католицької Церкви в Берні був припоручений на висвяту пресвітерську для служіння в парафіях в Женеві, Софії та Боснії. Однак і на жаль рукоположений не був, бо на той час в ВЦПРаді настали розбіжні погляди відносно міжцерковних зносин з Церквою Старо-Католицькою і Є. Бачинський, як дисциплінований член Церкви, не зважаючи на пораду кількох архиєпископів нашої УАПЦ не схотів іти, коли нема загальної згоди і відмовився від рукоположення єпископом чужої Церкви. На

Соборі УАПЦ 1927 р. в Києві були зачитані арх. Нестором Шаравським чотири обширні доповіді Є. Бачинського. На тім же Соборі було його обрано кандидатом на єпископське служіння.

З січня 1930 р. до кінця 1933 р. невтомний Є. Бачинський видавав в Женеві вливові і широко передруковані всесвітньою пресою свої церковні Бюлетені Екклезія французькою мовою, а пізніше українською. На початку другої світової війни Є. Бачинський заснував з 7 фундаторами "Українсько-Швайцарський Допомоговий Комітет," що існує й досі, виконуючи функції "Українського Червоного Хреста" на чужині, що на нього він з своєю дружиною передав біля 10 тисяч швайцарських франків, що їх оцадив собі на старість!.. Це впрост неймовірна жертвенність правдивого українського патріота, що любить своїх братів і свою батьківщину не словом, а в дійсності до глибини власної кишені!..

Нарешті треба додати, що Є. Бачинський надзвичайно скромна людина, і виведати у нього ці фактичні відомості мені коштувало немало часу і писання. Варто ще згадати, що Є. Б. майже за весь час свого довгого життя на чужині веде свій щоденник, що тепер його опрацьовує і що є правдивим "діярусем" історією українського відродження, як воно відзеркалюється на чужині.

ПОСВЯЧЕННЯ ПАМ'ЯТНИКА. ХРАМ СВ. ПОКРОВИ. ЮВІЛЕЙНЕ ЧИСЛО РНВ.

14-го жовтня 1923 року в день Покрови на військовому цвинтарі табору Щипіорно відбулося посвячення пам'ятника полеглим українським воякам. Ідея будови цього пам'ятника належить Громаді Старшин 6-ої Стр. Січ. дивізії. Але щоб здійснити цю ідею, треба було впорядкувати цвинтар, треба було прикласти великої й тяжкої праці. І цю працю дали переважно старшини та козаки 6-ої дивізії та члени Братства Св. Покрови. Доводилось і мені нераз брати лопату та направляти могилки або тачкою возити землю.

Пам'ятник полеглим Борцям на Українському Цвинтарі
в Щипіорно (Польща).

Пам'ятник має форму обеліска, зроблений із сірого каменя, оформленого в чорне. Має напис: "Тим, що вмерли, але не зрадили України. Українська Армія 1923 року."

На самім вершкун обеліска український золотий тризуб, зроблений із масивної міді. Урочисте посвячення пам'ятника відбулось у присутності багатьох таборян. Після панакхиди ти промов на пам'ятник покладено вінки від різних організацій та інституцій.

Велику працю виконали з успіхом вояки для устаткування цвинтаря. Треба було упорядкувати всі могилки, всі хрести дати однакові, поробити доріжки, навезти землі і т. д. Наше Братство доручило братчикові Ю. Цибі догляд за цвинтарем.

Храмове свято Покрови Божої Матері у нас відбувалось щороку надзвичайно урочисто. По Службі Божій я запрошував представників від дивізії, від УМСА, від Бритійського Комітету на чай. По полудні відбувались річні збори Братства. До Храмового свята ми готувались заздалегідь і старались придбати щось нове. В ці дні церква завжди була переповнена віруючими; заходили навіть і безбожники, що нераз були зворушені відправою та тим загальним настроєм. Церковний хор теж старався на цей день дати щось нове. Особливо, пригадую, прекрасні рідні співи (музик. о. К. Стеценка), на Храмовім святі в 1923 році, коли в перший раз почули молитву: "Боже, Великий, Єдиний" (Музика Лисенка). Всі стали на коліна, велика частина приявних плакала. Такої чудової служби, як говорили деякі наші генерали, не чули у своєму житті.

Тепер переходжу до видання нашого журналу. Як я вже згадував вище, матеріальна справа наша значно поліпшилась. Волянське духівництво (звичайно, не все), на своїх повітових соборчиках прийняло РНВ за свій орган. Ми вже змогли випустити журнал у 1923 році що-два місяці (одно подвійне число), друкували по 1000 примірників, до нього додавали і проповідницький листок, де було по чотири проповіді. Матеріяли давали: о. А. Бордюговський, о. Н. Абрамович, о. П. Білон, А. Лебедницький та інші. Деякі релігійні статті перекладались на французьку мову і друкувались в Женеві, де серед учених людей розповсюджувались. З кожним числом все більше й більше наше українське суспільство, розкидане по всіх усюдах, інтересувалось нашим журналом, цікавилось навіть і гр.-католицьке духовенство, і ми мали досить споре число передплатників.

Між іншим, стало передплачував всі наші видання ректор Богословської гр.-католицької академії о. Йосиф Сліпий, що по смерті митрополита А. Шептицького, став Галицьким Митрополитом. Він навіть обмінювався зі мною церковними книжками. Я йому надсилав видання Київо-Печерської Лаври, а він мені — жовківські видання. В РНВ-ку найбільшу участь брали: проф. В. Біднов, Є. Бачинський, С. Петлюра, о. Н. Абрамович, о. А. Абрамович, В. Прокопович, д-р М. Левицький, о. П. Білон, О. Костюченко, Л. Волохів, М. Оверкович, д-р Чабіні, В. Андрійко, д-р Е. Пріва, Д. Папіні, А. Лебединський, Є. Маланюк та інші.

Крім того, під псевдонімами писали: В. Степовий—(В Біднов), М. Оверкович — (М. Битинський), Андрійко — (Є. Бачинський), О. Ромен — (О. Костюченко), П. Лан — (П. Талан).

Наші видання розповсюджувались в усіх кооперативних книгарнях на Волині і навіть у Швейцарських книгарнях. Були вислані всі видання з Женеви Є. Бачинським митрополитові В. Липківському. Не можу не згадати добрим словом і тих свідомих читачів та співробітників, що складали жертви на пресовий фонд РНВ та "До Світла." Найбільші жертви зложили: С. Петлюра, проф. В. Біднов, П. Кащинський, Є. Бачинський, Українське Т—во Допомоги Біженцям, Канцелярія Військового Міністерства, студенти Подєбрадської Академії, та братчики Св. Покрови.

Кожний примірник, видрукованої нами книжки був відправлений до всіх великих світових бібліотек. Останнє число РНВ 13/15 вийшло в жовтні 1923 року. Число це було ювілейне і останнє. Писали ми тоді від редакції: "Минуло два роки з того часу, як перше число нашого журналу побачило світ не на волі, а в тяжких, несприятливих умовах життя за ґратами. 15-ть чисел журналу — ось наслідки невтомної праці людей, перейнятих любов'ю до своєї страдницько-Батьківщини; вони навіть у жахливих умовах емігрантського життя всі свої сили, всю свою енергію, всі свої думки їй віддавали." Так, віддавали все на цю ціль. Всі доходи з різних потреб передавав я до видавництва, віддавав нерозрадно запрацьовані гроші, відривав з уст дитини, щоб випустити в світ живе слово. Майже кожного разу доводилось давати позичку на друк книжок. І нерозрадно стільки непорозумінь у хаті, коли залишались без грошей, без паперу, без шнурів, яке крадькома бралось, щоб запакувати книжки та відправити на пошту. Бувало часто не було на чому висушити білизну для дитини, бо всякий шнурок йшов на пакунки. Часом

і гіркі сльози проривались у дружині.

На Храмове Свято Покрови Божої Матері в 1923 році, по Службі Божій, зійшлися до клубу 6-ої дивізії вищі представники військових частин Каліша й Щипіорна, братчики Кирило-Методієвського Братства та наші братчики і після сніданку виголосили привітання з нагоди другої річниці видання журналу. Перечитали листи від Женевського гуртка, від редакції "Українського Сурмача" — прочитав привіт Л. Волохів; від Кирило-Методієвського Братства — братчик А. Романенко прочитав такий привіт: "До Хвальної Редакції "Релігійно-Наукового Вісника." Два роки на інтернуванні проминуло з того часу, як Вами закладене було видання "Релігійно-Наукового Вісника." В нормальних умовах життя значним є термин цей в житті кожного видавництва, особливо ж для тих людей, що приклали до своєї праці немало зусиль і побачили наслідки цієї роботи, ще ж більш значним він є на інтернуванні, бо в наших таборових умовах життя, в оточенні горя, нужди і сліз, які на кожному кроці підривають наші фізичні сили, — потрібно було виявити велику моральну силу і незломну віру в світле майбутнє, щоб не тільки піднятися духом самим, але підтримати, вказати й повести ближніх своїх по шляху правди вічної, правди життя й національних змагань наших. Хвальне видавництво взяло на себе ці завдання, й тепер, коли минуло цих два роки, нам, читачам-таборянам, великою приємністю є віддати Вам шану і громадський поклін за Вашу роботу, а також поділитися з Вами думками про пройдений уже шлях і ті великі завдання, що життя ставить як перед видавництвом, так і взагалі перед суспільством в царині нашого релігійного життя. Ідея Автокефальної Української Православної Церкви і надалі, нам здається, буде тією провідною зіркою, яка так пишню освітила і окрилила змучену Україну нашу і падає всім сили, щоб в недалекому часі здобути через неї наші національні права. Тому то, як і раніш, будемо вітати всяке слово "Релігійно-Наукового Вісника," яке поширить та поглибить наші знання з обсягу традицій нашої Української Церкви, а також про закріплення в душах наших невпинного стремління славити Господа на мові народу нашого, придушеного в праві своєму фізичною силою ворогів наших, але черпаючи сили для боротьби в національній Автокефальній Церкві. Підкріпи Вас, Боже, на дальшу працю і просвіти душі Ваші на Славу Господню. Голова Ради Братства В. Петрів. Члени: А. Кмета, О. Петлюра, А. Романенко, член-секретар П. Опаренко." Вітали також генерал О. Удовиченко та

ген. О. Загородський.

Біля нашого журналу громадилися люди, що цікавилися релігійною справою, що працювали над нею, і робили це не для самореклями, а для самої справи, бо тут люди одержували громадське й літературне виховання, привчалися до гуртової праці і, раз заохотившись нею, провадили її всюди, хоч би де вони перебували, хоч би куди закинула їх доля. РНВ відіграв надзвичайно велику роллю в житті нашої УАПЦеркви. Про це мені пише з німецьких таборів бувший співробітник РНВ о. Ніканор Абрамович, а тепер архієпископ і заступник митрополита УАПЦеркви. Він подає, що "РНВ вніс гарну сторінку в історію УАПЦеркви. Це був гарний журнал!" Що значать ці історичні слова архієпископа Ніканора? А вони значать те, що наш журнал виплекав серед духовних і світських провідників ідею УАПЦеркви. І ось коли большевиків в 1942 році прогнали з Великої України, тоді то і відродилась на нашій землі УАПЦерква другої формації.

МОЄ ПРИЗНАЧЕННЯ ДО АМЕРИКИ.

Як я вже згадував наш табір у Щипіорно наближався до ліквідації, і велика частина наших старшин і козаків готувались до відїзду до Франції. Вони просили мене разом з ними їхати, щоб бути їхнім парохом на новій еміграції, та я неміг задовольнити бажання своїх побратимів, бо мав призначення до Америки. З ліквідацією табору — видання РНВісника було вже неможливим, і я з дня-на-день чекав призначення на парафію в Америку. Якраз перед Різдвяними Святами в 1923 році, Американська Українська Православна Духовна Консисторія призначила мене на парафію та надіслала "шіф-карту" в коверті, заадресованім від часопису "Дніпро." Цей лист прийшов на табіркову адресу для мене. Тому що часопис "Дніпро" гостро нападав на польську політику супроти українців, її вороже відношення до нас, — цю газету було заборонено прислати до нас і взагалі до Польщі. Та адміністрація "Дніпра" того не знала. Польський комісар хотів був вже кинути до коша того цінного для мене листа, але один польський урядовець, який знав, що я чекав листа з Америки та призначення свого на парафію в Америці, повідомив мене, що є лист для мене з Америки. Прийшовши до комісаріату, я ледве упросив комісара дати мені того листа. В листі тім було призначення мене на парафію до однієї з церков нашої дієцезії й приложена була "шіфкарта"

на подорож мою до Злучених Держав Америки. Поки мене польська влада звільнила з табору, минуло багато часу. По Великодних Святах у 1924 році, я, нарешті, попрощався з своїми старшинами та козаками, з якими діляв горе й заїдні впродовж трьох і півроку!

Всі церковні наші річі, як похідний Іконостас, ризи, книжки, передані були до Музею ім. Тараса Шевченка у Львові на збереження їх там аж до часу, коли то буде звільнена наша Батьківщина від окупанта. По звільненні, наші церковні річі мали б бути перевезені до Св. Софії в Києві.

Оглядаючись на ту величезну працю коло збудовання Української Похідної Церкви, на видавництво в таборах, на працю Братства Св. Покрови, на придбання вишиваної ризи та інших річей, стає страшно й радісно на змученому трудами й літами серці!.. Вся та колосальна праця тепер видається неможливою . . . І коли все те було виконане, то не завдяки нашим слабим силам, а тому, що Дух Святий, Його Благодать, Його Сила огривала наші слабі сили, підсилювала й укріпляла нашу віру в правду нашої праці, нашої Визвольної Боротьби, віру унаслідувану нами від віруючих батьків наших. Нераз я згадую тут, за океаном, наше горіння за таборовими дротами . . . Далеке воно вже те минуле, а світло його я бачу й тепер. І буде воно світити ще довго всім тим, хто щиро любить свій Нарід, Свою Батьківщину. Мені залишилося молитися перед образом Святої Матері Покрови нашої, — молитися за живих і померлих моїх товаришів, співробітників та братчиків Його Святого Імені.

Кінець першої частини.

З М І С Т

Передмова	4
Місто Васильків. Мої батьки	5
Мої молодечі літа. Київ. Моя родина батьківська	11
Святкування 900-літної річниці Хрещення Русь-України в Києві. 11—18 липня 1888 року	22
Початок військової служби. Світова війна. Революція	28
3-ий Київський Авіаційний парк. Українська Повіт. фльота Кам'янець-Подільський Університет	49
Табір інтернованих в Олександрові-Куявськiм. Моє по- свячення в сан священника. Будова похідної церкви. Братство Св. Покрови. Друкування церковних книг	54
Релігійно Науковий Вісник	68
Річні загальні збори Братства. Ген. М. Безручко. Посвя- чення цвинтаря в Олександрові. Є. Бачинський стає представником від Братства на конференції Всесвіт- нього Альянса Церков у Женеві. Базар. Від'їзд до Щипіорно.	72
Заснування Головної Військової Ради Братства Св. По- крови. Українська Секція на світовому Альянсі цер- ков. Проф. І. Огієнко	81
Нова риза для церкви 6-ої див. Випуск РНВ ч. 3 і 4/5. Видавниче Товариство "До Світла." Поет Є. Маланюк	89
Возинське духовництво йде на поміч нашому видавниц- тву. Арх. Ніканор. Митрополит Юрій. Арх. Олексій	100
Приїзд провідників до таборів. Лист від Головного Отамана С. Петлюри. Американські та англійські місії в таборах. Англійська письменниця Місс Беат- риса Герреден. Світові амністії	108
Пастирські курси в Калішському таборі. Церковна Рада. Справа утворення свого єпископату. Духовне Прав- ління	113
Військове духовництво. Головний військовий священник Протопресвітер о. Антоній Матеюк. Протопресвітер о. Павло Пашевський	121
Полковник Юрій Отмарштейн, Ген. О. Пилькевич	131
Сестра жалібниця Л. Дяченко. Отаман В. Оскілко	135
Культурно-просвітня праця в таборах	145
Митрополит Полікарп Сікорський	147
В. К. Прокопович	150
Професор В. О. Біднов	154
Є. В. Бачинський	157
Посвячення пам'ятника в Щипіорно. Храм Св. Покрови Ювілейне число РНВ.	161
Моє призначення до Америки	161

ДОСІ ВИЙШЛИ З ДРУКУ ТАКІ ПРАЦІ АВТОРА:

950-літні Роковини Хрещення Руси-України 988—1938 рр.
(Вичерпано).

Про наші обов'язки до Бога й до ближніх. 1946 р. (Вичерпано)

Правдива Церква Українського Народу. 1947 р.

Спогади 1-ша частина. 1952 р.

Дано до друку:

Ukrainians and their Church 1952 р.

о. Прот. Петро БЛЮН

“СПОГДИ”